انتخابِ فارسی

نو ترمیم

برائے میٹریکیولیشن

مُرتّبہٗ

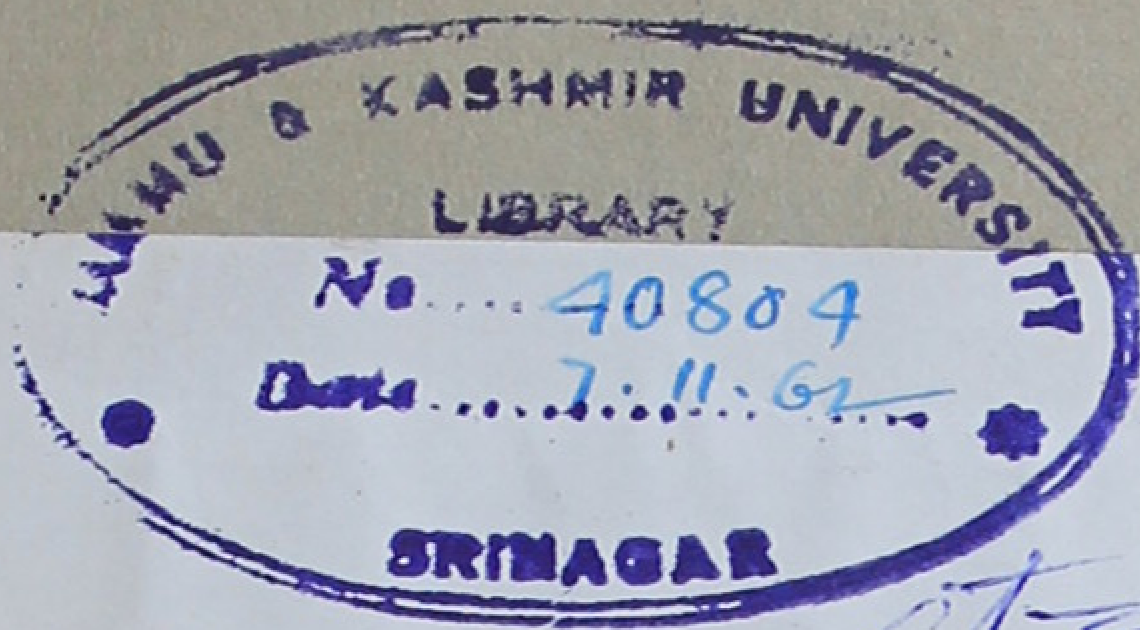
عبدالرحمن صاحب و سیّد اظہر علی صاحب

پبلشر

ایس چند اینڈ کمپنی پبلشرز اینڈ بکسیلرز

چاندنی چوک دہلی

بار دوم | سنہ ۱۹۳۵ء | قیمت فیجلد عہ

JAMMU & KASHMIR UNIVERSITY
LIBRARY
No. 40804
Date 7.11.62
SRINAGAR

از گُلستانِ سعدی

حکایت

لقمان را گفتند کہ ادب از کہ آموختی۔ گفت از بے ادبان
ہرچہ از ایشان در نظر ناپسند آمد۔ از فعل آن پرہیز کردم۔

قطعہ

نگویند از سر بازیچہ حرفے
کزان پندے نگیرد صاحبِ ہوش
وگر صد بابِ حکمت پیش نادان
بخوانند آیدش بازیچہ در گوش

حکمت

ہرکہ با بدان نشیند۔ نکوئی نہ بیند
گر نشیند فرشتۂ با دیو
وحشت آموزد و خیانت و ریو
از بدان جُز بدی نیاموزی
نہ کند گُرگ پوستین دوزی

قطعه

وقتے بلطف گوے و مدارا و مردمی
باشد کہ در کمند قبول آوری دلے
وقتے بقہر گوے کہ صد کوزۂ نبات
گہ گہ چنان بکار نیاید کہ حنظلے

پند

ہر آن سرّے کہ داری با دوست درمیان منہ - اگرچہ دوست مُخلِص باشد - چہ دانی کہ وقتے دشمن گردد و ہر گزندے کہ توانی بہ دشمن مرسان - باشد کہ وقتے دوست گردد -

پند

ہر رازے کہ نہان خواہی باکسے درمیان منہ - اگرچہ دوست باشد کہ مر آن دوست را نیز دوستان باشند و ہمچنین مسلسل -

قطعہ

خامُشی بہ کہ ضمیر دلِ خویش
با کسے گُفتن و گُفتن کہ مگوے
اے سلیم آب ز سرچشمہ ببند
کہ چو پُر شُد نتوان بستن جوے

فرد

سخنے در نہان نباید گفت کآن سخن بر ملا نشاید گفت

حکمت

خبرے کہ دانی کہ دل بیازارد تو خاموش باش تا دیگرے برساند

فرد

بلبلا مژدۂ بہار بیار خبر بد بہ بوم شوم گذار

حکمت

ہمہ کس را عقلِ خود بکمال نماید و فرزندِ خود بجمال

قطعہ

یکے جہود و مسلماں مناظرہ کردند چنانکہ خندہ گرفت از نزاعِ ایشانم
بطنز گفت مسلمان گر این قبالۂ من درست نیست خدایا جہود میرانم
جہود گفت بتوریت میخورم سوگند وگر خلاف بود ہمچو تو مسلمانم
گر از بسیط زمین عقل منعدم گردد بخود گمان نبرد ہیچکس کہ ناوانم

حکمت

ہر چہ زود بر آید دیر نپاید

قطعہ

خاکِ مشرق شنیده‌ام که کُنند بچهل سال کاسهٔ چینی
صد بروزے کُنند در بغداد لاجرم قیمتش ہمی بینی

قطعه

مُرغک از بیضه برون آید و روزی طلبد
آدمی زاده ندارد خرد و عقل و تمیز
آن که ناگاه کسے گشت به چیزے نرسید
وین به تمکین و فضیلت بگذشت از ہمه چیز
آبگینه ہمه جا یابی ازان بے محل ست
لعلِ دُشوار بدست آید ازان است عزیز

حکمت

کارها به صبر بر آید ؛ مُستَعجِل بسر در آید

مثنوی

بچشمِ خویش دیدم در بیابان که آهسته سبق بُرد از شتابان
سمندِ بادپا از تگ فرو ماند شُتربان ہمچنان آهسته میراند

حکایت

پیش یکے از مشائخ گِله کردم که فلان در حق من بفساد
گواہی داده است۔ گُفت بصلاحش خجل کُن۔

قطعه

تو نیکو روش باش تا بدسگال بنقص تو گفتن نیابد مجال
چو آهنگ بربط بود مستقیم کے از دست مطرب خورد گوشمال

حکایت

پارسائے بریکے از خداوندان نعمت گذر کرد که بنده را دست و پا بسته عقوبت همی کرد۔ گفت اے پسر ہمچو تو مخلوقے را خدائے عزّوجل اسیر حکم تو گردانیده است و ترا برو فضیلت داده۔ شکر نعمت باری تعالیٰ بجا آر و چندین جفا برو مپسند نباید که فردائے قیامت به از تو باشد و شرمساری بری۔

مثنوی

بر بنده مگیر خشم بسیار جورش مکن و دلش میازار
او را تو به ده درم خریدی آخر نه بقدرت آفریدی
این حکم و غرور و خشم تاچند هست از تو بزرگ تر خداوند
اے خواجۂ ارسلان و آغوش فرمانده خود مکن فراموش

حکایت

بادشاهے پسرے را بادیبے داد۔ گفت۔ تربیتش چنان کن که یکے از فرزندانِ خود را۔ سالے برو سعی کرد و بجائے

نرسید و پسران ادیب در فضل و بلاغت منتہی شدند۔ ملک دانشمند را مواخذت کرد و معاتبت فرمود کہ وعدہ خلاف کردی و وفا بجا نیاوردی۔ گفت بر رائے خداوند روی زمین پوشیدہ نماند کہ تربیت یکسان است و لیکن طبائع مختلف ست۔

قطعہ

گرچہ سیم و زر زسنگ آید ہمی در ہمہ سنگے نباشد زرّ و سیم
بر ہمہ عالم ہمی تابد سہیل جائے انبان میکند جائے ادیم

حکایت

جوانے خردمند از فنون فضائل حظّے وافر داشت و طبعے نافر۔ چنانکہ در محافل دانشمندان نشستے و زبان بہ بستے پدرش گفت۔ اے پسر تو نیز انچہ دانی بگوے۔ گفت ترسم از انچہ ندانم پُرسند و شرمساری برم۔

قطعہ

آن شنیدی کہ صوفیئے میکوفت زیر نعلین خویش میخے چند
آستینش گرفت سرہنگے کہ بیا نعل بر ستورم بند

فرد

نگفتہ ندارد کسے باتو کار
ولیکن چو گفتی دلیلش بیار

حکایت

یکے از ملوک با تنے چند از خاصان در شکار گاہے بزمستان از عمارت دور اُفتاد۔ تا شب در آمد۔ خانۂ دہقانے را دیدند ملک گفت شب آنجا رویم تا زحمت سرما نباشد۔ یکے از وزرا گفت۔ لائق قدر بلند بادشاہان نباشد بخانہ دہقانے رکیک التجا کردن۔ ہم اینجا خیمہ بزنیم و آتش افروزیم۔ دہقان را خبر شد ماحضرے کہ داشت ترتیب کرد و پیش آورد و زمین ببوسید و گفت۔ قدرِ بلندِ سلطان بدین قدر نازل نہ شدے ولیکن نخواستند کہ قدر دہقان بلند شود۔ سلطان را سخن گفتن او مطبوع آمد شبانگہ بمنزل او نقل کردند۔ بامدادش خلعت و نعمت فرمود۔ شنیدندش کہ قدمے چند در رکاب سلطان بود و میگفت۔

قطعہ

ز قدر و شوکتِ سلطان نگشت چیزے کم
ز التفات بہ مہمان سرائے دہقانے

کلاہ گوشۂ دہقان بہ آفتاب رسید
کہ سایہ بر سرش انداخت چون تو سلطانے

حکایت

حاتم طائی را گفتند از خود بزرگ ہمت تر در جہان دیدہ یا شنیدہ۔ گفت روزے چہل شتر قربان کردہ بودم و امرای عرب را دعوت نمودہ۔ ناگاہ بحاجتے بگوشۂ صحرا رفتم۔ خارکشے را دیدم پشتۂ خار فراہم آوردہ۔ گفتمش بمہمانیٔ حاتم چرا نروی کہ خلقے بر سماطِ آن گرد آمدہ اند؟ گفت۔

ہر کہ نان از عملِ خویش خورد　　منّتِ حاتم طائی نبرد

حکایت

حکیمان گفتہ اند اگر آبِ حیات فروشند۔ فی المثل بآبروے دانا نخرد کہ مُردن بعزّت بہ از زندگانی بذلّت۔

اگر حنظل خوری از دستِ خوش خوے　　بہ از شیرینی از دستِ تُرش روے

حکایت

درویشے را ضرورتے پیش آمد۔ کسے گفت فلان نعمتے دارد کامل و کرم نفسی شامل۔ اگر بر حاجت تو واقف گردد ہمانا کہ در قضاے آن توقّف روا ندارد۔ گفت۔ من او را ندانم گفت۔ منّت رہبری کنم۔ دستش گرفت تا بمنزل آن شخص

در آورد۔ یکیے را دید لب فروہشتہ و تُند نشستہ۔ برگشت و سخن نگفت۔ کسے گفتش چہ کردی۔ گُفت عطاے او را بلقاے او بخشیدم

قطعہ

مَبَر حاجت بنزدیکِ تُرشروے   که از خوے بدش فرسوده گردی
اگر حاجت بری نزدِ کسے بر   که از رویش بنقد آسوده گردی

حکایت

یکیے از پادشاہان پارسائے را دید۔ گُفت ہیچت از ما یاد می آید۔ گُفت بلے وقتے که خداے را فراموش مے کنُم۔

فرد

ہر سو دَوَد آنکش ز درِ خویش براند
وان را که بخواند بدرِ کس ندواند

حکایت

یکیے را از بزرگان به محفلے اندر ہمی ستودند و در اوصاف جمیلش مبالغت ہمی کردند۔ سر بر آورد و گُفت که من آنم که من دانم

قطعہ

شخصم بچشم عالمیان خوب منظرست   وز خُبث باطنم سرِ خجلت نہاده پیش

طاؤس را بنقش و نگارے کہ ہست خلق
تحسین کُنند و اُو خجل از پائے زشت خویش

حکایت

اسکندریہ رومی را پرسیدند۔ دیار مشرق و مغرب را بچہ گرفتی کہ ملوک پیشین را خزائن و عمر و ملک و لشکر بیش ازین بود و چنین فتحے میسر نشد۔ گفت بعون خدائے عزّ و جل ہر مملکتے را کہ بگرفتم رعیتش را نیازردم و رسوم خیرات گذشتگان باطل نہ کردم و نام پادشاہان جز بہ نیکوئی نبردم

بیت

بزرگش نخوانند اہلِ خرد   کہ نامِ بزرگان بزشتی برد

قطعہ

این ہمہ ہیچ ست چون مے بگذرد   بخت و تخت و امرو نہی و گیرودار
نامِ نیک رفتگان ضائع مکن   تا بماند نام نیکت برقرار

از اخلاقِ محسنی

آوردہ اند کہ روزے یکے با بزرگے حالِ خود باز گفت التفات نہ فرمود۔ دگر بار گفت۔ گوش نکرد۔ سوم بار عرض کرد گفت۔ چند دردِ سر میدہی۔ گفت۔ سر توئی درد کجا برم۔ آن عزیز را خوش آمد و حاجتش روا کرد۔

یکے را از آل طاہر سوال کردند کہ سببِ زوال ایالت و انتقال دولتِ شما چہ بود۔ جواب داد کہ شرابِ شب و خواب بامداد یعنی از کاہلی بکار ملک نہ پرداختیم و از کسالت رسمِ جلادت بر انداختیم۔ لا جرم سفینۂ اختیار ما در گردابِ زوال غرقہ گشت و کشتئ امیدِ ما بساحل مُراد نرسید۔

شعر

بنائے دولتِ خویش آن کسے خراب کُند
کہ شام می خورد و صبح گاہ خواب کُند

در خبر آمدہ کہ ہمنشینِ نیک مثلِ عطار است کہ اگرچہ از عطرِ خود چیزے بتو ندہد۔ بارے از رائحہ او بہرہ مند گردی و مثلِ قرینِ بد مانندِ کورۂ آہنگرست کہ اگر از آتش آن نسوزی

امّا از دود و بخار آن متاذّی شوی۔

مثنوی

در گذر از کورۂ آہنگران | کاتش و دودے رسد از ہر کران
رَو بر عطّار کہ پہلوے اُو | جامہ معطر شود از بوے اُو

آوردہ اند کہ یکے از اولادِ سلاطین حکیمے را پُرسید کہ من میخواہم کہ اخوان و اقرانِ خود را بر سر آیم و گوے دولت از میدانِ اختیار بچوگانِ اقتدار بر بایم۔ مرا از اسباب این کار چہ چیز بدست باید آورد۔ حکیم گُفت اے ملک زادہ ہیچ شے مر اکتساب دولت را بہ از ہمّت و غیرت نیست۔

مثنوی

کسے کو زغیرت بر افراخت تیغ | سر تیغ را بگذراند ز میغ
زغیرت بدست آیدش نام و ننگ | زغیرت مرادِ خود آرد بچنگ
چنین گفت آن مردِ بیدار بخت | کہ از غیرت آید بکف تاج و تخت

در نصائح الملوک آوردہ اند ہر پیرے کہ او را خرد نیست ہمچون چشمہ ایست کہ آب ندارد و جوانے کہ او را ادب نیست چون بوستانے ست کہ گل ندارد و درویشے کہ او را معرفت نیست چون دیدہ ایست کہ نور ندارد و عالمے کہ او را تقوےٰ نیست چون اسپیست کہ لجام ندارد و توانگرے کہ او را احسان نیست چون درختے است کہ بار ندارد و عالمگیرے کہ

او را شجاعت نیست چون بازرگانے ست که مایه ندارد

آورده اند که یکے از ملازمانِ نوشیروان شخصے را پیش وے غمازی کرد۔ نوشیروان گفت من این سخن را تحقیق میکنم اگر راست است ترا بسبب غمازی دشمن خواہم گرفت و اگر دروغ است ترا به جہتِ آن عقوبت خواہم کرد و اگر توبه میکنی از تو خواہم در گذرانید۔ گفت توبه کردم۔ نوشیروان گفت من نیز عفو کردم۔

مثنوی

ہر که غمازی کند نزدیکِ شاہ ہم به نزدِ شاہ گردد رو سیاہ
عالمے در آتش و دود ند ازو نے خدا نے خلق خوشنود ند ازو

حکما فرموده اند که ما فی الضمیر آدمی از دو بیرون نیست یا نشانِ نعمت است یا بیانِ محنت۔ و این ہر دو پنہان داشتنی ست اگر مواہب نعمت ست نہان باید تا چشمِ حسودان بران کار نکند و از آفتِ اہل طمع ایمن ماند و اگر نوائب محنت است ہم مخفی باید داشت تا دوستان را سبب ملال نشود و دشمنان را موجبِ شماتت نگردد و درین معنی گفته اند

قطعه

تا توانی سرِّ خود باکس مگوی زانکه آن سر شادی آرد یا ملال
گر غمے باشد شود دلہا ملول ور بود شادی رسد عین الکمال
پس درونِ خلوتِ اسرارِ خویش ہیچکس را ره مده در ہیچ حال

در خبر آمده که دو ضعیفه به محکمهٔ حضرت سلیمان علیٰ نبیّنا و علیه السلام رفتند و بر کودکے دعوے میکردند۔ ہر یک مے گفت که این از آنِ من است و ہر دو از اثبات عاجز بودند۔ سُلیمان فرمود تا آن طفل را بشمشیر دو نیمه کُنند و ہر ضعیفه را نیمے بدہند۔ چون شمشیر برکشیدند یکے ازان دو ضعیفه بیقرار شد و در دیگر ہیچ اثر پدید نیامده۔ سلیمان فرمود تا طفل را بدان زن دادند که بکشتن او راضی نشد۔ چه فراست اقتضاے آن میکند که آن زن مادرِ وے بوده۔ بجہت شفقتے که ازو ظاہر شُد۔

نوشیروان از ابوزرجمہر پُرسید که شجاعت چیست۔ گفت قوتِ دل۔ گفت چرا قوتِ دست نمے گوئی۔ گفت اگر دل قوی نیست۔ قوت در دست نمے ماند و من شنوده ام که یکے از مبارزانِ عرب پیر شُده بود و باوجود ضعفِ پیری قوتِ دل داشت۔ روزے میخواست که سوار شود دو کس بازوے او گرفتند تا سوار شد۔ بے ادبے آغاز طعنه زدن کرد که ازین کس چه کار آید که دو کس باید که او را سوار کُنند۔ شجاعت او چه خواہد بود۔ پیر سخنِ او بشنود۔ گفُت آرے دو کس باید که او را سوار کُنند اما ہزار کس باید که او را فرود آرند۔ نوشیروان سخن حکیم را مسلم داشت و فرمود که راست گفتی۔ قوتِ دست تابعِ قوتِ دل ست۔

فرد

آدمی را قوتِ دست از دلست   هر که او را دل قوی بازو قوی

آورده اند که پرویز پسر خود را وصیت میکرد که چنان تو بر رعیت حاکمی۔ عقل بر تو حاکم است چون رعایا را بفرمان برداریِ خود میفرمائی تو هم از فرمانِ عقل بیرون مرو و در هر کارے که پیش آید دران تاَمل فرمائے و با حاکم عقل مشورت نمائے ۔ خصوصاً در مهمیکه ازان ضررے بنفس مردمان یا تلفے بمالِ ایشان میرسد۔

مثنوی

بے تاَمّل مباش در ہمه حال   بگذر از طریق استعجال
هر که دارد تاَنّی اندر کار   بر مراداتِ دل رسد ناچار

آورده اند که مسترشد خلیفه در وصیت نامهٔ پسرِ خود نوشته بود که اگر خواهی که مردم از تو ترسند دروغ مگوے که مردم دروغ گوے بے مهابت بود - اگرچه هزار شمشیر برائے محافظت او در گِرد او باشد یعنی اگر هزار تیغ برهنه در کوکبهٔ دولت کسے می برند و شمشیرِ زبانش جوهر صدق ندارد در نظر مردم هیچ شکوه ندارد

مثنوی

تو در کارِ خود راستی بر به کار   که هم رُسته گردی و هم رستگار

بود گرچہ مردم بسے کج خرام   بآخر شود راستان را غلام
اگر چند باشد کمان سخت گیر   بآخر تواضع کنُد پیشِ تیر

آوردہ اند کہ حجّاج ظالم جمعے را سیاست مے کرد۔ چون نوبت بیکے از ایشان رسید۔ گفت اے امیر مرا کمش کہ بر تو حقّے ثابت کردہ ام۔ گفت ترا برمن چہ حق است۔ گفت فلان دشمنِ تو ترا وقیعت میکرد و بہ نسبت تو سُخنانِ فحش مے گفت من او را منع کردم و از دُشنام تو باز داشتم۔ حجّاج گفت برین معنی گواہے داری او بہ اسیرے دیگر اشارت کرد کہ او دران مجمع بود۔ آن کس گفت آرے راست میگوید و من شنودم کہ او آن کس را از سیّئتِ غیبتِ تو منع میکرد۔ حجّاج گفت تو چرا با او مشارکت نکردی و موافقت ننمودی در منع۔ گفت من ترا دشمن میداشتم بر من لازم نبود کہ طرف تو رعایت کردمے۔ حجّاج فرمود تا ہر دو را آزاد کردند۔ یکے را بسبب حقِ وے و یکے را بجہت صِدق وے۔ و این مثل درمیانِ مردم پیدا شُد کہ اگر دروغ کسے را میرہاند راست رہانندہ تر ست۔

مثنوی

راستی آنجا کہ علَم بر زند   یاری حق دست بہم بر زند
راستیِ خویش نہان کس نکرد   بر سخنِ راست زیان کس نکرد
راستی آور کہ شوی رُستگار   راستی از تو ظفر از کردگار

چون بسخن راستی آری بجاے ناصر گفتارِ تو باشد خداے

در زمانِ سلطان ابو سعید خدا بنده امراے او با رعایا زیادتی میکردند و به مُصادره مال از ایشان میگرفتند۔ روزے سلطان با اُمرا گفت که من تا امروز جانب رعیّت میگرفتم۔ بعدالیوم این رعایت را بر طرف میکنم۔ اگر مصلحت ست بیائید تا همه را غارت کُنیم و هیچ چیز از امتعه و غیر آن بدیشان نگذاریم۔ امّا بشرط آنکه دیگر از من علوفه و مرسوم نه طلبید و اگر بعد ازین یکے از شما این نوع التماس از من کند او را بسیاست رسانم۔ امرا گفتند ما بے علوفه و مرسوم چگونه توانیم بود و وظیفۂ خدمت بچه نوع بجاے توانیم آورد۔ گفت ترتیبِ مجموعِ مصالح ما و شما از سعیِ رعایا باشد از عمارت و زراعت و حرفه و تجارت۔ چون ایشان را غارت کنیم آن زمان چنین توقّعات از که توان کرد۔ شما اندیشه کُنید که اگر گاؤ و تخم از رعایا بستانید و غلّات ایشان بخورید۔ ایشان را بضرورت ترک زراعت باید کرد و بعد ازان که زراعت نکنند و محصول نباشد شما چه خواهید خورد۔ امرا چون این سُخنان استماع کردند۔ روے بنوازش و رعایت رعیت آوردند۔

مثنوی

شنیدم از بزرگانِ سخن سنج که سلطان را رعیت بهتر از گنج
کزین خرج ار شود۔ آخر سر آید و زان هر لحظه دخلے نو در آید

در اخبار آمده که پسر امیر بلخ روزے به تماشا بیرون

آمده بود - گذرش بر دیوار باغے افتاد - نگاه کرد - پیرے دید زنارے بر میان بستہ و بیلے در دست گرفتہ درخت می نشاند - امیرزاده گفت اے پیر درختے کہ از میوۂ آن نخواہی خورد چرا می نشانی ؟ پیر گفت دیگران کاشتند ما میخوریم - ما نیز مے کاریم تا دیگران بخورند و شاید کہ ما نیز بخوریم - امیر زاده جوانے نو رسیده و مغرور بود - بطلاق سوگند خورد کہ تو از میوۂ این باغ نخواہی خورد - این بگفت و بگذشت - پیر پرسید کہ این چہ کس بود - گفتند پسر امیر بلخ - بعد از مُدّتے امیر زاده بتماشا سوار شُده باکوکبۂ خود میراند - بباغے رسید بغایت دلکشا و روضۂ دید بسیار خوش ہوا -

مثنوی

درختانش ہمہ بالا کشیده　　بر ایشان میوہ ہاے خوش رسیده
ز بالاۓ درختان سرافراز　　نواخوان گشتہ مُرغان خوش آواز

امیر زاده را آن باغ بسیار خوش آمد - عنان باز کشید و از مرکب پیاده شد و در باغ در آمد - پیرے دید زنّار بند کہ دران باغ می گشت - چون امیر زاده را دید نشناخت و امیرزاده نیز او را ندانست - پیر طبقے از میوہ ہاے چیده و لطیف پیش آورد - امیرزاده آغاز خوردن کرد در اثناۓ میوه خوردن قدرے بدست پیر داد کہ تو ہم بخور و با ما اتفاق نماے - پیر آن را بیکے از ملازمان کہ ایستاده بودند داد و گفت مرا ازین

میوه نشاید خوردن - امیر زاده پرسید که چرا - گفت بجهت آن که وقتے که من این درختان را می نشاندم - پسر امیر بلخ بدینجا رسید و مرا در نشاندنِ درخت سرزنش کرد که عمرے گذرانیدهٔ و بلبِ گور رسیدهٔ - چه املے دور و دراز داری که درین سن درخت می کاری که بعد از چند سال دیگر میوهٔ آن خواهد رسید - من سخنِ او را جواب گفتم و او بطلاق سوگند خورد که تو از میوهٔ این باغ نخوری - من از حرمت آنکه شاید زنده بود و کدخدا باشد - میوهٔ این باغ نمی خورم تا طلاق واقع نشود و من از عهدهٔ دیانت بیرون آمده باشم - جوان گفت اے پیر آن امیرزاده منم و آن سوگند من خورده بودم از بهر این دیانت که ورزیدی وزارتِ خود را بتو تفویض کردم و در هیچ مهم بے مشاورتِ تو شروع نخواهم نمود -

در حکایات الصالحین آمده که خواجهٔ غلامے داشت پارسا و خدا ترس - ناگاه این خواجه بیمار شد - عهد کرد با خداے که اگر ازین بیماری خلاص شود این غلام را آزاد کند - حق سبحانه و تعالیٰ او را شفا داد - خواجه دل در غلام بسته بود او را آزاد نکرد دیگر باره بیمار شد - غلام را گفت - برو - و طبیب را بیار تا مرا علاج کند - غلام بیرون رفت و درآمد - خواجه گفت طبیب کو؟ غلام گفت - طبیب میگوید که او مخالفت من میکند و بدانچه میگوید

وفا نمیکند من او را علاج نمیکنم - خواجه متنبّه شد و گفت اے غلام طبیب را بگوے که از مخالفت باز گشتم و از نقضِ عہد توبه کردم و بعد ازین ع

گر سر برود از سرِ پیمان نروم

غلام گفت - اے خواجه طبیب میگوید اگر تو صفت وفا پیش آری مانیز شربتِ شفا ارزانی داریم - خواجه غلام را آزاد کرد و در حال شفا یافت -

فرد

اگر بعہدِ محبّت وفا کُنی باحق ز روی لطف و کرامت وفا کُند باتو

روزے حضرت روح الله علی نبیّنا و علیه السّلام ہیگذشت - ابلہے با وے دو چار شد و از حضرت عیسیٰ سخنے پرسید - آنحضرت بر سبیل تلطُّف و تخلُّق جوابش باز داد - آن شخص تحمّل نداشت و آغاز عُربده و سفاہت کرد - چندانچه او نفرین میکرد - حضرت عیسیٰ تحسین مے فرمود و ہرچند وے از درِ مجادله در مے آمد - حضرت عیسیٰ طریق ملاطفت رعایت مے نمود - عزیزے بد انجا رسید گفت روح الله چرا زبونِ این کس شدهٔ - ہرچند او قہر میکند تو لطف می نمائی و باآنکه او جور و جفا بیش می برد تو مہر و وفا بیش میفرمائی - حضرت عیسیٰ گفت ع

از کوزه ہمان برون تراود که دروست

ازو آن صفت می زاید و از من این صورت می آید- من از وے
در غضب نمی شوم و او از من صاحب ادب می شود - من از
سخن او جاہل نمیگردم و او از خُلق و خوے من عاقل میگردد -

مثنوی

چون نشوم من ز وے افروختہ   او شود از من ادب آموختہ
من ز دمم مایہ دہِ جان شدم   این صفتم داد خدا زان شدم
خُلقِ نکو وصفِ مسیحا بود   خصلتِ بد مرگِ مفاجا بود

آوردہ اند کہ یکے از گنہگاران نزدیک ملکے از ملوکِ عرب
آمد و حال آنکہ چند کس را از اقربائے مَلِک کُشتہ بود۔ مَلِک گفت
بسے جرأت ست کہ باوجود گناہانِ بزرگ کہ از تو بہ نسبت
من و خویشان من صادر شدہ از عقوبت من نترسیدی و نزدیک
من آمدی - جواب داد کہ جرأت من در آمدن بحضرت تو و نا ترسیدن
از عقوبت تو جہت آنست کہ میدانم ہرچند گناہِ من بزرگ ست
عفو تو ازان بزرگتر خواہد بود - مَلِک سخن او را پسندید و گناہانِ
او را عفو فرمودہ بمواہبِ عنایتش مستظہر گردانید- یکے از محرمانِ
ملک سوال کرد کہ بر چنین خصمے قادر شدی و ازو انتقام نکشیدی
و بسخن او فریفتہ گشتی - گفت نہ چنین است باخود تامّل کردم
کہ اگر ازو انتقام کشم نفسِ من شاد شود و تشفّی یابد و اگر
عفو کنم دل او شاد گردد و مرا نیکنامیٔ دُنیا و ثواب عُقبیٰ

حاصل آید دانستم کہ ع

در عفو لذتیست کہ در انتقام نیست

در اخبار آمدہ کہ سلطان ملک شاہ سلجوقی روزے برکنار زندہ رود شکار میکرد. زمانے جہت استراحت در مرغزارے فرود آمد- از ملازمانِ سلطان ملک شاہ غلامے کہ حاجب خاص بود بدہے درآمد- گاوے دید کہ برکنارِ جوے می چرید- بفرمود تا آن گاؤ را گرفتہ بکشتند و قدرے گوشت ازان کباب کرد و آن گاؤ از آن عجوزۂ بود کہ معیشتِ او با چہار یتیم کہ داشت از شیر او حاصل میشد - چون ازان واقعہ خبردار شد از خود بے خبر گشت- بیامد و برسر پُلے کہ گذر سلطان بران بود منتظر بہ نشست ناگاہ کوکبۂ دولت ملک شاہی برسید- برجست و عنانِ مرکب سلطان گرفت ہمان غلامِ حاجب تازیانہ برآورد و خواست کہ بر آن عجوزہ بزند و منع کند- سلطان گفت بگذار کہ مظلوم و بیچارہ بینماید تا بنگرم کہ تظلم او چیست و داد او از دست کیست - پس روے بہ پیر زن آورد کہ سخن گوی- پیر زن بحکم آن کہ گفتہ اند ع

مظلوم دلیر باشد و چیرہ زبان

زبان بکشاد کہ اے پسر الپ ارسلان اگر داد من بر سرپل زندہ رود نہی- بعزت و جلال احدیت کہ بر سرپُلِ صراط

تا انصاف خود از تو نستانم دستِ مخاصمت از دامن تو کوتاه نکنم۔ نیک اندیشہ کن کہ ازین دو سرِ پل کدام اختیار میکنی۔

فرد

انصافِ خود و دادِ من امروز بدہ بہی بہ ازان بود کہ بستانند

سلطان از مہابتِ این سُخن پیادہ شد و گفت زنہار اے مادر من طاقت جواب آن سرپل ندارم۔ بگوے تا برتو کہ ستم کردہ است تا داد تو ازو بستانم۔ پیر زن گفت۔ اے ملک ہمین غلام کہ بحضور تو تازیانۂ عقوبت برسر من کشید چشمۂ عیش مرا مکدّر ساختہ است و گاوے کہ معیشتِ من و یتیمانِ من از شیرش مہیّا بودے بکُشت و کباب کرد۔ ملک شاہ بفرمود تا غلام را سیاست کردند و عوض یک مادۂ گاؤ ہفتاد گاؤ از حلال تر وجہے بدو دادند و بعد از چند گاہ کہ سلطان وفات یافت۔ پیر زن ہنوز در حیات بود نیم شبے برسر قبر وے آمد و روے نیاز بہ قبلۂ دعا آوردہ گفت آلہی این بندۂ تو کہ درین خاکست وقتیکہ من در ماندہ بودم دستِ من بگرفت۔ حالا او درماندہ است تو بکرم دستگیری او کُن۔ من بیچارہ بودم۔ او با عاجزئ مخلوقیتِ خویش برمن بخشود۔ این زمان کہ او بیچارہ است۔ تو با قوتِ خالقیتِ خود برو بخشاے۔ یکے از جملہ عباد ملک شاہ را بخواب دید پرسید کہ خدایتعالی با تو چہ کرد۔

فرمود- اگر دعائے آن پیر زن بفریاد من نرسیدے- از چنگال عُقابِ عقوبت خلاص ممکن نبودے-

مثنوی

گفت کہ بر رہگذر آن گندہ پیر   گر بدعایم نشدے دست گیر
بے نظر مرحمتِ پادشاہ   حالِ منِ غمزدہ بودے تباہ
داد من او را بدعا رہ نمود   فیض دعایش در رحمت کشود

آوردہ اند کہ عمرو لیث یکے را بسخن صاحب غرضے محبوس ساخت- مادرِ آن کس عرضہ داشتے نوشتہ بر سر راہ عمرو برسید- پیر زن بتعجیل کاغذ باز میکرد کہ بدست عمرو بدہد- مرکب عمرو تند بود در رمید- عمرو مُتغیّر شُد و بفرمود تاآن ضعیفہ را دور کردند و از آنجا در گذشت باز عجوزہ بر سر راہ آمد و بایستاد تا عمرو باز گشت- دیگر بارہ پیش آمد و تظلّم نمود- عمرو پُرسید کہ این چہ کس ست گفتند مادرِ فلان محبوس ست- عمرو از و مُتغیر بود روے بگردانید و بدو ملتفت نشد- پیر زن گفت اے ملک حکم تو در بارۂ پسرِ بیگناہِ من چیست- گفت آنکہ او را صد چوب بزنند و رُویش سیاہ کُنند و گرد شہرہا بگردانند و ندا کُنند کہ ہر کہ در حضرتِ سلطان عاصی شود سزاے وے اینست- پیر زن گفت این حکم تو میکنی- گفت آرے من این حکم میکنم- گفت پس حکمِ خدا کُجا شد کہ ہر حکم کہ تو خواہی کنی- از ہیبتِ

این سخن لرزه بر عمرو اُفتاد و بیهوش شد و چون باخود آمد بفرمود تا محبوس را از زندان بیرون آوروند و خلعتِ خاص بدو پوشانیده بر مرکبِ خاص سوار کردند - گفت او را در شهر و بازار بگردانید و منادی کنید که هر حکم که خدا کند عمرو لیث که باشد که خلافِ آن در خاطر گذرانَد

فرد

او حاکمست و ما همه محکوم حکمِ او   ما را چه اختیار بود حکم حکم اوست

نقل کرده اند از بهرام گور که وقتے در هوائے گرم بدرِ باغے رسید - پیرے که باغبانی کردے آنجا حاضر بود - گفت اے پیر دریں باغ انار هست - گفت آرے - بهرام فرمود که قدحے از آب انار بیار - پیر برفت و فی الحال قدحے پُر از آب انار کرده بیرون آورد و بدست بهرام داد - بهرام بیاشامید و گفت اے پیر سالے ازین باغ چند حاصل میکنی؟ گفت سه صد دینار - گفت بدیوان خراج چه میدهی؟ گفت پادشاهِ ما از درخت چیزے نمیگیرد و از زراعت عُشر میگیرد - بهرام با خود اندیشه کرد که در مملکتِ من باغ بسیار است و در هر باغے درخت بیشمار - اگر از حاصل باغ نیز عُشر بدیوان دهند مبلغے حاصل میشود و رعیت را چندان زیانے نمیرسد - بعد ازین بفرمایم تا خراج از محصول باغات نیز بگیرند - پس باغبان را گفت قدحے دیگر از آب انار بیار - باغبان

برفت و پس از مدتے قدحے آب آورد- بهرام گفت اے پیر نوبتِ اول رفتی و زود آمدی و این نوبت انتظار بسیار دادی و برابر آن آب نیاوردی- پیر ندانست که آن جوان بهرام ست گفت اے جوان! گناه از من نبود از بادشاه بود که درین وقت نیتِ خود را تغیّر داده و اندیشۂ ظلم فرموده- لاجرم برکت از میوه بیرون رفته- من نوبتِ اوّل از یک انار آن همه آب گرفتم و درین کرّت از ده انار برابر آن حاصل نشد- بهرام ازین سخن متأثر گشت و آن اندیشه را از دل بیرون کرد و گفت اے پیر یک بار دیگر برو و مقدارے آبِ انار بیار- پیر بباغ رفت و بزودی بیرون آمد خندان و قدحے مالا مال از آب انار آورده بدست بهرام داد و گفت اے سوار عجب حالیست که پادشاه ما آن نیّت ظلم را تغیّر داد- فی الحال اثرِ برکت ظاهر شد از یک انار این قدح پُر آب شد- بهرام صورتِ حال با پیر درمیان نهاد و قصۂ نیتِ خود و تغییر آنرا باز گفت و این سخن ازان ملک دولتمند بر صفحۂ روزگار یادگار ماند تا سلاطین ازین سخن پند پذیر شوند و نیت بر صلاح حال رعیّت مقصور دارند-

شعر

هر شاه که او نیّتِ خود راست کند   یابد زخدا اے انچه درخواست کند

حکما فرموده اند که عدل خوب ترین فضیلتے ست و ظلم

زشت ترین رذیلتے و نتیجۂ عدل بقاے ملک و وسعت مملکت ست و معموری خزائن و آبادانی قریٰ و مدائن و ثمرۂ ظلم زوال مملکت است و خرابی ممالک در وصایاے ہوشنگ بن سیامک کہ پسر خود را فرمودہ مذکور ست کہ اے پسر باید کہ آیتِ ظلم را مطموس و رایتِ جوَر را منکوس داری و از ناوکِ آہِ مظلومانِ ستم رسیدہ و نالۂ زار محرومانِ محنت کشیدہ بپرہیزی کہ گفتہ اند۔

بیت

انچہ یک پیرزن کند بہ سحر — نہ کند یک ہزار تیر و تبر

در امثال حکمائے ہند مذکور است کہ مورے کمرِ جہد بستہ بود و از تودۂ خاکے کہ نقل آن آدمیان را ہم بکلفت بیشتر شدے ذرّہ ذرّہ می برد و بطرف دیگر می ریخت۔ مرغے برو گذر کرد۔ شخصے دید ضعیف و نحیف کہ بنشاط تمام دست و پاے میزد و در نقل کردن آن خاک جدّے تمام و جہدے مالا کلام بجاے مے آورد۔ گفت اے ضعیف بنیہ و نحیف پیکر این چہ کار ست کہ پیش گرفتۂ و این چہ مہمّ ست کہ دران خوض کردۂ۔ مور گفت مرا با یکے از قومِ خود نظرے ہست و چون طلب وصال او کردم این شرط پیش آورد کہ اگر سرِ وصل ما داری قدم درنہ و این تودۂ خاک را ازین رہ گذار بردار۔ حالا مستعد آن کار شدہ ام و مے خواہم کہ بدان شرط اقدام نمودہ از عہدۂ عہد بیرون آیم۔ مرغ

گفت این گمان که مے بری بقدر آرزوے تو نیست و این کمان که میکشی بقوت بازوے تو نے۔ مور گفت من عزم این کار کرده ام و قدم جدّ و جهد بپیش نهاده اگر پیش برم فهوالمراد و الّا معذورم خواهند داشت۔

آورده اند که حضرت مرتضیٰ علی رضی اللہ عنه در زمانِ خلافت خود روزها بساختن مهمات خلائق مشغول بودے و شبها بعبادت و طاعت خالق اشتغال نمودے۔ گفتند یا امیر چرا این همه رنج و محنت برخود روا میداری۔ نه بروز آسایشے و نه بشب آرامشے۔! فرمود که اگر در روز بیاسایم رعیت ضائع ماند و اگر در شب بیارامم فرداے قیامت من ضائع مانم۔ پس روز مهم مردم می سازم و شب بکار حق می پردازم۔

در اخبار آمده که سلطان مصر با پادشاه روم طرح مواصلت انداخته دختر او را از بهر پسر خود خطبه کرد و هم دختر خود را در عقدِ پسر وے در آورد و بسبب این وصلت رُسُل و رسائل از جانبین متواصل گشت و باتفاق این دو صاحب دولت هر دو مملکت بایکدیگر آراستگی پذیرفت و در امور کلّی و جزئی مراجعت برائے یکدیگر نمودندے و بے مشورت و تدبیر هم در هیچ مهم شروع نفرمودندے روزے ملک مصر بقیصر روم پیغام فرستاد که پسران زبدهٔ حیات و عمدهٔ زندگانی اند و نام ما بعد از وفات ما

جز بحیات ایشان باقی نمی ماند -

بیت

زنده است کسیکه در دیارش ماند خلفے بیادگارش

پس ہمت بر انتظامِ حال و فراغ بال ایشان مصروف باید داشت و عنانِ عنایت بصوبِ جمعیت و وسعتِ معیشت ایشان معطوف باید ساخت و من بجہت پسرِ خود چندین ذخائر و نفائس و بردہ و ستور و ضیاع و عقار مہیا کردہ ام از آن طرف رائے جہان آرائے آن حضرت در حسنِ اہتمام بحال پسر خود چہ اقتضا فرمودہ است - چون این پیغام بسمع قیصر رسید تبسمے فرمود و گفت مال یار بیوفا و محبوب ناپائدار ست ازو حسابے نباید گرفت - و بہ متاعِ فانئ دنیائے دنی فریفتہ نباید شد - من پسر خود را بحلیۂ ادب بیاراستہ ام و خزانہائے مکارم اخلاق برائے او ذخیرہ نہادہ ام - مال در معرض فنا د زوال ست و ادب ایمن از تغیر و انتقال - چون این خبر بملک رسید گفت راست میگوید

مثنوی

ادب بہتر از گنج قارون بود فزون تر ز ملکِ فریدون بود

بزرگان نکردند پروائے مال کہ اموال را ہست رو در زوال

عنان سوئے علم و ادب تافتند کہ نامِ نکو از ادب یافتند

آورده اند که ابن سماک به مجلس هارون رشید آمد۔ خلیفه از برای او برخاست و تعظیم کرد۔ ابن سماک گفت اے خلیفه تواضع تو در پادشاهی بزرگ‌تر ست از پادشاهی تو۔ خلیفه گفت سخنے نیکو گفتی زیادت کن۔ گفت هر که حق تعالیٰ او را مال و جمال و بزرگی دهد و او در مال با بندگان خدا مواسا و احسان کُند و در جمال خود پارسائی ورزد۔ و در بزرگی تواضع نماید حق تعالیٰ او را از مخلصان خود گرداند۔ هارون رشید دوات و قلم طلبید و بدست خود این سخنان را نوشت و این نوشتن نیز علامت تواضع خلیفه بود۔

مثنوی

زیر کان آزموده اند بسے   بر تواضع زیان نکرد کسے

از تواضع بلند گردد نام   وز تواضع رسیده اند بکام

متواضع بزرگوار بود   مظهر لطف کردگار بود

آورده اند که چون عبدالله طاهر بحکومت خراسان آمده در نیشاپور نزول فرمود اعیان و اشراف بسلام وے آمدند۔ بعد از یک هفته پُرسید که هیچ کس مانده است درین شهر که بسلام ما نیامده باشد و مارا نه پرسیده؟ گفتند هر که درین شهر اسمے و رسمے داشته شما را پرسیده و به مجلس شما رسیده الّا دو درویش که هریک از ایشان در گوشهٔ نشسته اند و دیده از مشاهدهٔ این و آن بربسته و از غوغاے خلق باز رسته اند و بذکر حق پیوسته

مثنوی

معتکفانِ حرمِ کبریا شستہ ز دل صورتِ کبر و ریا
دیدہ نہ و کون و مکان در نظر بال نہ و ہر دو جہان زیر پر
ملک نہ و نوبت شاہی زدہ تخت در ایوانِ الٰہی زدہ

عبداللہ پرسید کہ این دو تن کیانند؟ گفتند احمد حرب و محمد اسلم طوسی کہ از علماے ربّانی اند و بدرگاہ سلاطین و امرا تردد نہ نمایند - گفت اگر ایشان بسلام ما نیایدند ما بہ سلام ایشان رویم- پس سوار شد و نزدیک احمد حرب رفت - یکے دویدہ رسید کہ عبداللہِ طاہر می آید - احمد را مجال فرار نشد و عبداللہ بخانہ وے درون رفت - احمد بر خاست و مدّتے سر در پیش افگندہ بایستاد و عبداللہ نیز برپاے ایستادہ بود - احمد سر بر آورد و گفت اے پسر طاہر شنیدہ بودم کہ مرد نکو روئ و خوش منظری و حالے کہ من می نگرم ازان خوبتری کہ مے گفتند - اکنون این روے نیکو را بنافرمانی خداے زشت مگردان و چنین رخسارہ را ہیمۂ آتش دوزخ مساز - این بگفت و روی بقبلہ آورد و بنماز در پیوست - عبداللہ گریان گریان از خانۂ وے بیرون آمد و نزدیک محمد اسلم رفت - محمد او را بار نداد ہرچند کہ جہد کرد - سود نداشت - گفتند صبر باید کرد تا روز آدینہ کہ وے از خانہ بیرون مے آید و بنماز میرود شاید کہ ملاقات واقع شود - عبداللہ روز آدینہ باید

و بر سر کوچه وے بایستاد و شیخ بنماز بیرون آمد - چون دید که سواران ایستاده اند همانجا توقف نمود - عبداللہ از مرکب فرود آمد و پیش محمد اسلم آمده سلام کرد - پرسید که چه کسی - و چه کار داری - گفت عبداللہ طاهرم و بزیارتِ تو آمده ام - شیخ گفت حاشا ترا بامن چه کار و مرا باتو چه گفتار - پس روے بدیوار آورد و دروے نگاه نه کرد - عبداللہ پیش آمد و روے بر خاکِ قدم او نهاده و مناجات کرد که الٰهی این مرد براے رضاے تو مرا که بندهٔ بدم دشمن دارد و من برضاے تو اورا که بندهٔ نیک ست دوست میدارم - بحرمت آن دشمنی و این دوستی که براے تست این بد را در کارِ آن نیک کن - هاتفے آواز داد که سر بردار گناه ترا در کارِ اطاعتِ او کردم -

مثنوی

اگرچه ما بدانِ روزگاریم و لیکن نیکوان را دوست دایم
چه باشد گر بدان را در قیامت به نیکان بخشد از راهِ کرامت

در اخبار آمده که در عهد مامون خلیفه اعرابی بود که در شوره زارے نشو و نما یافته و جز آب شور و تلخ ندیده و نه چشیده

شعر

مرغے که خبر ندارد از آبِ زلال منقار در آبِ شور دارد همه سال

وقتے در قبیلۂ اعرابی قحط افتاد و بضرورت جہت تحصیل توشہ
از وطن مالوف و مسکن معہود بیرون آمدہ چون از شورستان
درگذشت - گذرش بر موضعے اُفتاد کہ خاک پاکش صالح زراعت
بود - غدیرے دید مقدارے آب باران درو جمع شدہ و ہبوب
ریاح خس و خاشاک ازو دور ساختہ آبے در غایت صفا و لطافت
بنظر وے در آمد - عرب ہیچ بار آب بر روے زمین ندیدہ بود
متعجب شُد و پیش آمدہ قدرے آب ازان بچشید - در مذاقش
بسے شیرین و خوشگوار نمود - با خود گفت کہ من شنیدہ ام کہ
حق سبحانہ تعالی در بہشت آبے دارد شیرین کہ طعم آن ہرگز
متغیر نگردد - چنانچہ در قرآن آمدہ - اگر غلط نہ کنم حق تعالیٰ بر فقر
و فاقۂ من بخشودہ بمزد گرسنگی و بیچارگیِ من این آب از بہشت
بدنیا فرستادہ - حالا مصلحت در آنست کہ قدرے ازین آب
برداشتہ نزد خلیفۂ روزگار برم و او ہر آئینہ در مقابلۂ این
خدمت دربارۂ من احسانے فرماید و من و اہل بیت من ببرکت
انعام خلیفہ از قحط باز رہیم - پس مشکے کہ ہمراہ داشت ازان
آب پُر ساختہ راہ بغداد پرسید و روے بدار الخلافہ نہادہ ہنوز
میانِ اعرابی و بغداد مسافتے ماندہ بود کہ کوکبۂ حشمت و دبدبۂ
عظمت مامون رشید در رسید - اعرابی معلوم کرد کہ این خلیفہ است
و عزم شکار دارد - فی الحال بر سرِ راہ آمد و زبان بدعا گوئی و

ثنا خوانی بکشاد- مامون بدو متوجه شده پرسید کہ اے اعرابی از کجا مے آئی؟ گفت از فلان بادیہ کہ اہل آن بغصّہ قحط و بلائے غلا در مانده اند- گفت بکجا میروی؟ گفت بدرگاہ تو آمده ام و دست تہی نیستم بلکہ تحفۂ دارم و ہدیۂ آورده ام کہ دستِ آرزوے ہیچکس بدامن وصال او نرسیده و دیدۂ تمنّاے ہیچ مخلوقے جلوه جمال او ندیده- خلیفہ متعجب شد و گفت بیار تاچہ آوردی- اعرابی مشک پیش آورد و گفت این آب بہشت ست کہ درین عالم کسے ندیده و نہ چشیده

بیت

آب مگو شیرۂ شاخ نبات　　در مزه ہمشیرۂ آبِ حیات

مامون رکابدار را فرمود تا قدحے ازان آب بزودی آورد- آبے دید مُتغیرُاللون و کریہ الرائحہ و وسومت مشک اعرابی در وے اثر کرده و رنگ و بوے آن تغیّرے عجب یافتہ- خلیفہ قدرے ازان بچشید و بفراست دریافت کہ صورت واقعہ چیست؟ شرم کرم رخصت نداد کہ پرده از روی کارِ وے بردارد- گفت اے اعرابی! راست گفتی- این عجب آبے لطیف و شربتے غریب است- این را بہر کسے نتوانِ داد- پس رکابدار را فرمود قدح آب در مطہره خاصہ ریخت و مشک را در زاویہ انداخت و در محافظت آن آب مبالغہ زیاده ازحد نمود- پس روے باعرابی

کرد کہ یا اخا العرب تحفۂ زیبا و تبرّکے پسندیدہ آوردۂ حاجت
تو چیست و چہ مدعا داری گفت یا خلیفۃ المسلمین مردم من از
فاقہ و بینوائی در معرض تلفند امید بفضل خدا دارم و بکرم تو
خلیفہ فرمود تا ہزار دینار حانہ کردند و گفت اے اعرابی این
زرہا بگیر و از ہمین جا باز گرد و روے بوطنِ خود نہ۔ اعرابی
زر گرفتہ فی الفور بازگشت یکے از خواص پرسید کہ حکمت درین چہ
بود کہ ازین آب کسے را نچشانیدی و اعرابی را از ہمین موضع
باز گردانیدی؟ مامون فرمود کہ آن آبے بود ناخوش مزہ بدبوے
اما بہ نسبت آبے کہ اعرابی بدان پرورش یافتہ بود او را آب
بہشت می نمود۔ شایستہ کہ چون یکے از شما قدرے ازان آب
بخوردے بسرِکار نارسیدہ اعرابی را بران کار ملامت و طعنہ زدے
و آن بیچارہ منفعل شدے و اگر او را از ہمین جا باز نگردانیدمے
ہمانا اعرابی پیشتر رفتے و آبِ دجلہ را بدیدے و ازان آب
عذبِ لطیف بچشیدے و از کردہ و آوردۂ خود خجالت زدہ گشتے۔
ما شرم داشتیم کہ یکے نزد ما آید و بوسیلۂ از کرم از ما توقعے
نماید و گردِ خجالت بر صفحۂ احوال او نشستہ باز گردد۔

فرد

سخی را شرم می آید کہ سائل خجل از درگہِ او باز گردد
جوانمردی و لطف است آدمیت تو این نقشِ ہیولانی مپندار

چو انسان را نباشد فضل و احسان　　چه فرق از آدمی تا نقش دیوار
بدست آوردنِ دُنیا هنر نیست　　یکے را گر توانی دل بدست آر

آورده اند که سلطان محمود باغے ساخت چون روضۂ رضوان دلکشاے و مانند فردوس برین بهجت افزاے - از نزهت و صفا چون بوستان بهشت تازه و خرم و از غایت طراوت و نزاهت رشک گلستان ارم

مثنوی

بسے گل شگفته بر اطرافِ باغ　　بر افروخته هر یکے چون چراغ
ریاحین دمیده بر اطراف جوے　　صبا عطر بیز و هوا مشکبوے
درختش ز طوبیٰ دلاویز تر　　گیاهش ز سوسن زبان تیز تر

و پدر خود ناصرالدین سبکتگین را ضیافتے کرد که خوان سالارِ فلک بزمے بدان زیبائیُ ندیده بود و گوش زمان سماطے بدان آرائش نشنیده - طعامهاے لذیذ که از موائد خلد برین نشان میداد حاضر کرد و شربتهاے خوشگوار که از حلاوتِ ذوقِ شرابِ طهور حکایت میکرد بنظر آورد -

مثنوی

اباهاے نوشین عنبر سرشت　　خبر داده از خوردهاے بهشت
ز مرغانِ فربه تو گوئی بساط　　برآورده پر مرغ وار از نشاط
ز لوزینها و ز حلواے تر　　بتنگ آمده تنگهاے شکر

پس از فراغت طعام پسر از پدر پرسید که این باغ در نظر انور چه نوع می نماید؟ ناصرالدوله گفت- جانِ پدر این باغ عظیم زیبا و روضۂ بغایت دلکشا ست- اما از ارکانِ دولت و ملازمانِ حضرت ما هر کس خواهد مثلِ این باغ تواند ساخت- پادشاهان را باید که باغ چنان سازند که دیگرے را مثل آن ساختن میسر نشود و میوہاے آن در ہیچ بوستان بدست نیاید- سلطان فرمود که آن کدام باغ تواند بود؟ جواب داد که آن نهال تربیت و احسان در بوستان فضلا و حکما و شعرا نشاندن است تا ثمرۂ حاصل کنی که سردیِ زمستان و گرمیٔ تابستان دران تصرف نتوان کرد- و درین باب نظامی عروضی گفته است-

مثنوی

عمارت ہاے عالی ساخت محمود   که ہر یک همسر چرخ برین بود
نه بینی زان همه یک خشت برپاے   ثناے عنصری ماندست برجاے

وہم برین نمط قطعۂ مشهور ست-

قطعه

نوشیروان عمارت باغے خیال داشت   بوزرجمهر گفت که اے شاهِ کامران
آب و زمین و مملکت اکنون بدست تست   باغے بساز برطرفِ جوئبار آن
بیخ نشان که دولت باقیت بر دهد   کین باغ عمرگاه بهارست وگه خزان

از نگارِ دانش

در دور اندیشی و آزادی از دشمنان

راے دابشلیم به بیدپاے برہمن فرمود - که باز نماے که ہر که بدام دشمنان گرفتار گردد - چگونه زلیست نماید - برہمن گفت اگر بحیلۂ دوست گرفتن یکے از دشمنان خلاصئے خود داند فروگزاشت نه نماید - مگر اعتماد فراوان روا ندارد - چنانکه موش گربه را - راے پرسید که چگونه ؟

حکایت

برہمن گفت که در زیر درختے در سوراخ موشے بود - تیز ذہن، زود فہم - و در نزدیکئ آن درخت گربۂ نیز خانه داشت - روزے صیّاد اندکے از گوشت بر روئے دام بسته باز کشید - گربۂ حریص را بوے گوشت گرفتارِ دام ساخت - و موش نیز در جستجوے روزی از سوراخ بر آمد - ناگاه چشمش بر گربه افتاد - نزدیک بود که ہوش از سر برود - چون نیک نگریست

اورا بستۂ دامِ صیاد یافت و شکر بجا آورد۔ در یک جانب راسوئے دید کہ در کمین او نشستہ است رُوے بر درخت آورد۔ زاغے را دید کہ از بالاے درخت میلِ گرفتنِ او دارد بخود اندیشید کہ مرا ہیچ تدبیر درست تر ازین نیست کہ نزدِ گربہ روم آنچنان کہ مرا بہ او احتیاج است۔ او نیز بمددِ من محتاج۔ امید کہ از برکتِ راستی ہر دو از چنگِ اندوہ خلاص شویم۔ پس نزدیکِ گربہ رفت و پرسید۔ چہ حال داری۔ گفت۔ چہ مے پُرسی کہ تنے دارم بستۂ بند مشقت۔ موش گفت۔ اندوہ مدار۔ کہ سخنے دلپذیر دارم۔ گربہ آرزوے شنیدن کرد۔ موش گفت۔ بدانکہ ہمیشہ من بہ غمِ تو شاد بودہ ام امّا امروز در بلا شریکِ تو ام۔ خلاص خود را تدبیرے اندیشیدہ ام کہ خلاص تو نیز در آن است۔ بنگر راسو پسِ من در کمین نشستہ و زاغ بر درخت انتظارِ من مے برد۔ ہر آئینہ ازین دو دُشمن جانی خلاص یابم و بہ اندک زمانے بندہاے ترا بہ بُرم۔ گربہ در فکر شد۔ و چپ و راست بہ این سخن بنگریست موش فریاد برکشید کہ اے دانا۔ وقت مے گُزرد تو ہم بہ حیاتِ من خوش باش۔ کہ رستگارئِ ہریک از ما بحیاتِ دیگرے فرو بستہ است۔ چنانچہ بکوششِ کشتیبان کشتی بہ کنار رسد و کشتیبان بہ پُشتئِ کشتی کار کند۔ پس گربہ دل

به صلح نهاد - و پرسید که مارا چه باید کرد - موش گفت - چون نزدِ تو آیم - باید که تعظیم بجا آری مثلِ دوستان - تا دشمنان بے بهره باز گردند - پس بند از پاے تو بردارم - گربه قبول نمود موش نزدیکِ گربه شد و گربه دلجوئی نمود - و نوازشها بجا آورد راسُو و زاغ ازین حال از شکارِ موش باز گشتند - موش شادیها نمود - و دُشمنئ قدیمئ گربه را بخاطر آورده بآن گرمی بندها نمے بُرید گربه از آنجا که دوربین بود - ترسید که موش بند نا بُریده سر خود گیرد - زبانِ دوستی برکشود و گفت - در وفاے عهد کاهلی مے نمائی - موش گفت - مے دانم که پیمان شکنی به بزرگان نسبت ندارد - لیکن دوستان دو قسم اند - یکے آن که بے غرض رشتهٔ دوستی استوار ساخته باشند - دوم آنکه به غرض طرح دوستی اندازند - گروهِ اول اعتماد را شاید - امّا از جماعهٔ دوم خاطر جمع نتوان کرد - تو از آن گروه هستی - من نیز دُور اندیشی بکار بُرده بند ترا بکشایم - و خود هم از زیان تو ایمن باشم - خیالِ من آن است - که بندهاے ترا ببرم مگر یک بند ترا که استوار ترینِ بندها باشد - بگزارم تا آنکه تُرا اضطرابے بهم رسد - بمن نتوانی پرداخت - پس آن نیز ببرم - گربه دانست که موش به فریب از راه نخواهد رفت - راضی شد - موش بندها آهسته بُریدن گرفت - تا آنکه بند استوار را

بحال خود گزاشت - چون روز شد - صیّاد پدید آمد - و گربہ سراسیمہ شُد موش آن بندِ استوار را ببرید - گربہ از بیم جان بالاے درخت رفت - موش بسوراخِ خود - صیّاد نا امید برگشت - پس از زمانے موش سر از سوراخ بیرون کرد - گربہ را دید - مے خواست کہ باز در سوراخ بشود - گربہ آواز برکشید - کہ از من چرا مے ترسی - شُکر مہربانیہاے ترا بکدام زبان ادا کنم - موش از آنجا کہ ہوشیار دل بود گفت ہمان بہتر - کہ درِ آشنائی بر بندم - و در گوشۂ تنہائی باشم - گربہ گفت - ہر کہ دوستے بدست آورد - و بہ آسانی از دست دہد - دوستانِ دیگر از وے نا امید شوند - موش جواب داد ہرگاہ دشمنیٔ ذاتی باشد - دوستی بغرض چہ کار آید - و ہر کہ با غیر جنسِ خود در آمیزد بدو آن رسد کہ بدان غوک رسید - گربہ پرسید کہ چگونہ -

حکایت

مُوش گفت - کہ بر لبِ چشمہ بپاے درخت موشے خانہ گرفتہ بود - و غوکے نیز در آن آب بسر مے نمود - روزے بر لبِ آب آمدہ نغمہ سرائی آغاز نہاد - موش بر آن آواز دلخراش از خانہ بر آمدہ نشاطے میکرد - و سرے مے جنبانید - غوک با او طرح آشنائی افگند - روزے موش با غوک گفت - تو زیرِ آب قرار داری - اگر فریاد کنم - از شورِ غوکانِ دیگر بگوشِ تو نمے رسد -

چارهٔ آن چیست - غوک گفت - این کار بر دلِ دانائے تو حواله است - موش گفت - چنان به خاطر آورده ام که رشته دراز پیدا کنم - یک سرِ آن بر پائے تو بندم - و سرِ دیگر بر پائے خویش محکم کنم - تا چون بر لبِ آب آیم - و رشته بجنبانم - از آمدنِ من آگاه شوی - و اگر تو نیز بر درِ خانهٔ من تشریف آوری مرا معلوم شود - آخر برین قرار داد از حالِ یک دیگر باخبر بودند - روزے موش بر لبِ آب آمد - تا غوک را طلب کند - ناگاه زاغے از هوا فرود آمده موش را برداشت - و روُے ببالا نهاد - چون رشته استوار بود - غوک نیز از خانهٔ خود آواره شد - و نگونسار آویخته میرفت - مردمان فریاد برکشیدند - که زاغ برخلافِ عادت غوک را شکار کرده است - غوک فریاد کرد - که از شومیِ مصاحبتِ موش بدین بلا گرفتار شدم - موش این داستان بر گربه خواند و گفت مرا هرگز با تو اعتماد نباشد -

در پاداشِ کارها

رائے دابشلیم از بیدپائے حکیم گفت - اکنون باز گوے حال کسے را که برائے فائدهٔ خود از زیانِ دیگران نه پرهیزد - بیدپائے فرمود - که پاداش نیکی و بدی در همین جهان است هر کسے هر تخمے که بکارد بسے بر نیاید که بر آن بر دارد -

و مناسبِ این مقام داستانِ شیرِ صف شکن و مردِ شیر افگن است۔ رائے پرسید کہ چگونہ ؟

حکایت

بید پائے حکیم گفت۔ کہ در نواحئِ حلب بیشۂ بود۔ و در آن شیرے بر سریرِ فرمانروائی نشستہ ہموارہ بخونِ ناحق ریختن مشغول بودے۔ سیاہ گوشے ملازم درگاہ بود۔ از عاقبتِ کار اندیشید و میخواست کہ ترکِ ملازمت نماید۔ درین فکر با خود گفتگوے داشت۔ ناگاہ در کنارِ بیشۂ دید کہ موشے بکوشش تمام بیخ درختے مے برید۔ و درخت بزبانِ بے زبانی مے گفت کہ اے ستمگار چرا درپئے بنیاد انداختنِ من کوشش مے نمائی۔ موش گوش بزارئِ او ننہادہ بہمان بریدن مشغول بود کہ ناگاہ مارے دہن کشادہ از کمین بیرون آمد و بیک دم موش را فرو برد۔ مار از خوردنِ موش فارغ شدہ در سایۂ درخت حلقہ زدہ بود کہ خار پشتے در آمد و دم مار را بدہان گرفتہ سر در کشید۔ مار از غایتِ اضطراب ہر ساعت خود را بروے مے زد۔ تا آنکہ ہمہ تن بنوکِ خارِ خارپشت سوراخ شد۔ و بصد زاری جان بداد۔ چون مار از کار بیفتاد خارپشت سر بیرون آوردہ و آنچہ لائق خوردنِ خود دانست از مار بخورد و باز سر در کشید۔

ناگاه روباہے بدآنجا رسید گرسنہ خارپُشت را کہ لقمۂ چرب او بود بدان صورت دید۔ دانست کہ باوجودِ آزارِ خار از گل مقصود بوئے نتوان شنید۔ پس مکرے در کار کرد و خارپشت را بہ پشت افگند و قطرۂ چند از شاشۂ خود بر شکمِ او ریخت۔ خارپُشت بخیال آنکہ باران است۔ سر از درون بیرون آورد۔ سر برآوردن ہمان بود و جستن روباہ و سرش برکندن ہمان و آنچہ خواست ازو بخورد۔ و ہنوز روباہ از خوردن فارغ نشدہ بود کہ سگے از گوشہ در آمد و روباہ را از ہم دریدہ و در گوشۂ بخفت۔ ناگاہ پلنگے پدید آمد و سگ را از ہم گزراند و ہنوز کار تمام نکردہ بود کہ صیاد رسید و خدنگ دلدوز بجانب پلنگ انداخت۔ چنانچہ بہ پہلوے راستش در آمد و از طرف چپ بیرون رفت و صیاد بہ سبکدستی پوست از تنش برکشید۔ در ہمین زمان سوارے در رسید۔ خواست کہ پوست ازو کشیدہ بگیرد۔ صیاد بجنگ پیش آمد۔ مرد سوار بشمشیر آبدار سر صیاد را جدا ساخت و پوست پلنگ را گرفتہ روے براہ آورد۔ چند گام نرفتہ بود کہ اسپش بسر درآمد و سوار بر زمین اُفتاد۔ و گردنش بشکست۔ سیاہ گوش را پندے تمام شدہ اندیشۂ جدائی از خدمتِ شیر قرار دادہ بملازمتِ شیر آمد و رخصتِ رفتن ازان بیشہ طلبید۔ شیر فرمود کہ سبب رفتن چہ چیز تواند بود۔

سیاه گوش جواب داد که اگر همتِ پادشاهانه پیمانے کند - که هیچ گونه شکستنِ آن بخاطر نگزارد و تسلئے من شود - براستی وا نمائیم - شیر او را امان داد و قول بسوگندها استوار کرد - سیاه گوش گفت - اے ملک همواره نیت تو به آزردنِ جانوران است - نه خود مے فهمی و نه کسے داری که سخنانِ نصیحت آمیز با تو بگوید - و ترا ازان باز دارد - شیر ازین سخن بر آشفت - لیکن چون عهدے تازه بسته بود بضرورت صبر نمود و گفت - چون بر تو ستمے نمے رود کناره کردنِ تو برائے چیست - سیاه گوش گفت - از دو جهت - یکے آنکه طاقت دیدنِ ظلم نیست - و مروت نمے گزارد که نالهٔ ستم رسیده ها نشنوم - دوم آنکه مبادا شومئے این کار بتو رسد و من نیز به آتشِ تو بسوزم - شیر گفت - تو جهان را ندیدهٔ و تجربهٔ نداری - شومئِ کارِ بد از کجا دانستهٔ و خوے پاداش کارِ نیک از کہ آموختہ - سیاه گوش گفت - برهنمونئِ خدا داد این راز دانسته بودم - لیکن امروز مکافات و پاداش را بچشمِ ظاهر هم دیدم - پس قصهٔ موش و مار و خارپشت و روباه و سگ و پلنگ و صیاد و سوار که دیده بود باز نمود - شیر از آنجا که غرور در سر داشت - نصیحتِ سیاه گوش را افسانه پنداشت - چون سیاه گوش دانست که افسانهٔ من سودے نمے کند - آهسته بگوشهٔ بیرون رفت - شیر از غصه در پئے جستنِ او روان شد

سیاه گوش خود را در تهِ بوتهٔ خارے پنہان کرد۔ شیر از و در گزشت
دو آہو بره دید که دران صحرا بچرا مشغول بودند و مادرِ مہربان
مُتوجّه حال ایشان ۔شیر قصد گرفتنِ ایشان کرده مادهٔ آہو فریاد
برکشید۔که اے ملک چشم مارا به فراق نور دیده گریان مساز۔
شیر زارےِ او در گوش نکرده آنها را در رُبود و طعمهٔ خود ساخت
مادهٔ آہو در غصّه میدوید۔ ناگاه بسیاه گوش رسید و آغازِ ناله کرد
سیاه گوش سخنانِ تسلّی بخش درمیان آورد و گفت غم مخور
که در اندک زمانے پاداش این به شیر خواہد رسید۔
قضا را شیر دو بچّه داشت ۔ دران زمان که شیر قصد بچگان
آہو کرده بود۔ صیادے بر آشیانهٔ شیر بگزشت و ہر دو بچّهٔ او
را بکشت و پوست کشیده با خود بُرد ۔چون شیر شکار کرده
بخانه رسید ۔ بچّگانِ خود را بدان گونه افتاده دید۔ خروشے
برآورد که ددان آن بیشه را دل برو سوخت۔ درهمسایگیِ شیر
شغالے بود گوشه نشین و پرہیزگار۔ بعزا پُرسی نزدیک شیر آمد۔ و
گفت صبر پیش آر و زمانے دل باخود دار و گوش ہوش بکشا تا سخنے
چند از دفتر الٰہی فرو خوانم و اندکے از بیوفائے روزگارِ بے
اعتبار بیان کُنم ۔ شیر بگوش پند شنو سخنانِ او را شنید و اندکے
تسلّیٔ یافت ۔ شغال چون دید که شیر از غفلت برآمده در مقام
شنیدن سخُن است دلیر تر پیش آمد و گفت۔ اے ملک!

هر آغازے را آخرے قرار یافتہ است و پسِ هر سودے زیانے آمدہ - شیر گفت - اے دانائے روزگار هر بدی کہ مے رسد آن را سببے خواهد بود - بگو کہ این بد از کجا بہ بچگانِ من رسید - شغال گفت آن هم از تو بتو رسیدہ است - آنچہ صیاد تیر انداز بتو کردہ است - صد مثل آن تو با دیگران کردہٴ - نیک مانند است قصهٔ تو بہ آن هیزم فروش - شیر پرسید کہ چگونہ ؟

حکایت

شغال گفت - در زمان پیشین ستمگارے بود کہ هیزم درویشان بہ ستم خریدے و بہ بہاے گران بدستِ توانگران فروختے - روزے هیزم درویشے گرفت و نیمہ بہا بدان فقیر داد - فقیر نالیدن گرفت - صاحبدلے رسید و زبانِ نصیحت بدان ظالم بکشاد - و آن ستمگر چون نشهٔ غفلت دوسر داشت - روے درهم کشید و بخانہ خود رفت - قضا را همان شب آتشے در انبارِ هیزم افتاد و از آنجا بخانهٔ او آمد - هر متاعے کہ داشت پاک بسوخت - بامداد ان افسوس بر مالِ خود مے کرد و میگفت کہ این آتش از کجا در هیزم من افتاد - آن طالبِ رضائے الهیٰ کہ دوش او را نصیحت مے کرد - گزرش اُفتاد و گفت اے ستمگار هنوز نمے دانی کہ آتش از دودِ دل ستم رسیدہ است - ظالم را

این سخن در دل گرفت و از کار نکوهیدهٔ خود در گذشت اے بادشاہ!
این داستان برائے آن آوردم تا دانی کہ آنچہ بہ فرزندان تو رسیدہ
در پاداشِ آن است کہ با بچگانِ دیگران کردۂ۔ شیر گفت۔ اے
شغالِ دانا۔ این را روشن تر باز گوے۔ شغال گفت۔ عمر تو
چندان ست؟ گفت۔ چہل سال۔ گفت۔ درین مدّت چہ میخوردی؟
گفت از گوشت جانوران۔ شغال گفت۔ آن جانوران کہ تو چندین سال
از گوشت ایشان غذا ساختۂ آیا پدر و مادرِ خویش نداشتہ اند کہ در غم
این قضیہ جان گداز فریاد و زاری کنند۔ اگر آن روز اندیشۂ اندوہ خاطر
آنہا نمودہ از ریختن خون پرہیز میکردی ترا این روز پیش نمے آید شیر را
سخنانِ شغال خوش آمد و دانست کہ عمر گرامی را از مستیٔ بادہ ہمنشینے نوشامد
گویان در تباہ کاری گزرانیدم۔ اکنون کہ بہارِ جوانی بخزانِ پیری مبدّل
شدہ است رضائے الٰہی بدست آوردم۔ پس از خوردن خون و گوشت
باز ایستادہ بمیوہ ہا قناعت کرد۔ چون شغال دید کہ شیر بمیوہ خوردن
در آمد و اگر ہموارہ چنین نماید آن بیشہ بزودی از میوہ خالی شود
و آنچہ روزے یکسالہ جانوران است۔ بدہ روز خوردہ مے شود۔
بارِ دیگر پیش آمد و گفت۔ ملک بچہ مشغول است؟ شیر جواب داد
کہ بمیوۂ خشک و تر قناعت کردہ۔ شغال گفت۔ ہمچنین است کہ ملک
میفرماید امّا زیانِ خلق حالا بیشتر است۔ شیر گفت بچہ سبب؟ شغال گفت
کہ اگر میوہ این بیشہ بخوری۔ در دہ روز تمام شود۔ جانوران کہ خوراک یکسالہ

آنہا ست - اگر از گرسنگی ہلاک شوند وبال این بر گردنِ تو ماند-
شود مکافاتِ آن بتو رسد و من مے ترسم کہ حال تو ہمچو حال
آن خوک است کہ میوۂ بوزنہ را بزور گرفت - شیر گفت کہ چگونہ؟

حکایت

گفت کہ وقتے بوزنۂ بکنجِ بیشۂ قرار گرفت و دران بیشہ
چند درخت انجیر بود - با خود اندیشید کہ جاندار را از روزی چارہ
نیست و درین بیشہ جُز انجیر یافتہ نمے شود - اگر تمام انجیرہا خوردہ
شود در زمستان بے برگ و نوا باید بود - ہیچ بہ ازین نیست کہ ہر
روز یک درخت انجیر افشانم و آنچہ ضرورت باشد ہر روز ازان بخورم
و باقی را خشک ساختہ بگوشۂ بہ نہم - تاہم تابستان بہ فراغت گزرد
و ہم در زمستان رفاہیت باشد - ہمچنین چند درخت را باز پرداخت -
اندکے ازان میخورد و باقی ذخیرہ مے ساخت - روزے بالاے
درختِ انجیر برآمدہ بود - پارۂ ازان میخورد و پارۂ را نگاہ مے
داشت کہ ناگاہ خوکے از پیشِ صیّاد جستہ خود را دران بیشہ فگند
و بہر درخت کہ مے رسید بران میوہ نمے دید - تا بپاے آن درخت
آمد کہ بوزنہ بران انجیر مے چید و چون چشم بوزنہ بر خوک اُفتاد
دلش بہ پیچید و باخود گفت کہ این بلاے سیاہ از کجا آمد - خوک
بوزنہ را دیدہ آداب بجا آورد و گفت مہمانِ توام - بوزنہ نیز جوابِ

مهربانه از رُوے نفاق باز داد و گفت که رسیدنِ تو به کلبۂ این نامراد مبارک باشد۔ اگر پیشتر از آمدنم اشارتے مے رفت چندین شرمندگی نبایستے کشید و سامانِ مهمانئ تو کردمے۔ خوک گفت۔ تکلف درمیان نه گنجد۔ از راه مے رسم۔ هرچه داری بیار۔ بوزنه ناچار درخت بیفشاند و خوک به میل تمام بخورد تا بر درخت و زمین هیچ نماند۔ رُوے به بوزنه آورد که میزبانِ گرامی بسیار گرسنه ام درختے دیگر بیفشان۔ بوزنه خواهی نخواهی درختِ دیگر بیفشاند و در اندک زمانے از میوۂ آن درخت نیز اثرے نماند۔ خوک به درختِ دیگر اشارت کرد۔ بوزنه گفت۔ اے مهمانِ عزیز رسمِ مروت فرو مگزار که آنچه ایثار تو کردم یک ماهه روزےِ من بود۔ مرا دیگر قوتِ ایثار نمانده است۔ خوک درغضب شد و گفت که این بیشه مدّتے در تصرفِ تو بوده است۔ حالا بمن متعلق باشد۔ بوزنه جواب داد که غضب کردن مُناسبِ شانِ تو نیست که آزردنِ ضعیفان نتیجۂ خوب ندهد۔ خوک را بدین سخن خشم زیاده شد۔ پس بر درخت برآمد تا بوزنه را بزیر افگند۔ هنوز بر شاخ اول قرار نگرفته بود که شاخ به شکست و سرنگون اُفتاد و جان بداد۔ این داستان برائے آن آوردم که تو نیز میوۂ دیگران بزور میخوری و چون این گروه بمیرد وبال به تو رسد۔ این چه درویشی باشد که تو همچنان در تن پروری مشغول باشی۔ چون شیر این سخنها

به شنید۔ از خوردن میوهٔ نیز پرہیز نمود و بر آب و گیاه قناعت کرده به گرد آورے رضاے الٰهی مشغول شُد۔

در ضررِ افزوں طلبیدن

راے دابشلیم از بیدپاے برہمن گفت ۔ اکنون باز گوے ہر که قدم از پایهٔ خود بیرون نهد و از اندازهٔ خود زیاده سری نماید حالش چون است ؟ برہمن گفت ۔ اے ملک داستانِ آن فقیر گوشه نشین و مہمانِ ہوس پیشه مناسب این مقام است راے پرسید که چگونه ؟

حکایت

گفت ۔ گوشه نشینے را مسافرے مہمان شد۔آن گوشه نشین پُرسید از کجا مے آئی و کجا مے روی ؟ مہمان گفت۔ اے درویش من از فرنگم و پیشهٔ من نان پختن بود۔ با دہقانے دوستی داشتم۔ روزے مرا به مہمانی بُرد و پُرسید که روزگارِ تو چون مے گزرد و مایه چند داری و فائدهٔ تو چیست۔گفتم ۔ مایهٔ دُکانِ من بیست خروار غلّه است و سودے که مے کُنم ۔ ہمان قدر است که بخورش اہل و عیال وفا کند۔ دہقان گفت ۔ من پنداشته بودم که به پیشهٔ تو سود بسیار است ۔این خود غلط بود۔ من گفتم ۔ اے خواجه ! کارِ تو چگونه است و مایهٔ سودِ آن چیست ؟ جواب داد که کارِ مرا

مایہ اندک و سود دہ چند است۔ من در حیرت اُفتادم۔ دہقان گفت۔ عجب مدار کہ یک دانۂ خشخاش کہ خُرد ترین دانہا ست چون در زمین نیکو اُفتد و سبز شود قریب بیست نیزہ مے شود و بر ہر نیزہ قُبۂ باشد کہ شمار دانہاے آن را کس نداند۔ ازینجا باید دانست کہ سُود کارِ ما از حساب بیرون است۔ چون این سخن از دہقان شنیدم۔ سوداے سود در سرم افتاد۔ دکان را دربستم و بہ سر انجامِ زراعت مشغول شُدم و در محلۂ کہ مے بودم درویشے بود بس خردمند۔ چون شنید و مرا طلبید و گفت۔ پیشۂ خود نگذار و طلبِ افزونی مکُن۔ ورنہ بتو آن رسد کہ بدان کُلنگ رسید۔ پرسیدم کہ چگونہ ؟

حکایت

گفت۔ گازرے کُلنگے را دید کہ بر کنارِ رودے نشستہ کرمہاے خُرد را از میانِ گِل میگرفت و بدان قناعت نمودہ بہ آشیانۂ خود باز مے رفت۔ روزے باشۂ تیز پر پیدا شُد و تیہوے را شکار کردہ پارۂ بخورد و رفت۔ کلنگ باخود اندیشہ کرد کہ این جانور با چنین جُثّۂ خرد جانورانِ بزرگ را شکار مے کُند و من با چنین صورتِ کلان بہ مختصرے قناعت کردہ ام۔ ہر آیئنہ از پستیِ ہمّت باشد۔ پس ترکِ شکارِ کرمان کردہ منتظرِ شکار

کبوتر و تیہو بایستاد و گازر از دور تماشاے حال مے کرد ناگاہ کبوترے پدید آمد۔ کلنگ پریدہ قصدِ کبوتر کرد۔ کبوتر پرواز نمودہ از پیشِ او درگزشت۔ کُلنگ از عقبِ او فرود آمد بر لبِ رود اُفتاد و پایش در گِل بماند۔ ہرچند کوشش مے کرد کہ برآید پایش بیشتر فروے شد و پر و بالش بہ گِل آلودہ تر مے شد۔ گازر بیامد و او را گرفتہ روے بخانہ نہاد۔ در راہ دوستے پیش آمدہ پرسید کہ این چیست و چون بدست اُفتاد؟ گازر گفت کہ این کلنگے است کہ مے خواست کارِ باشہ کند۔ خود را نیز بباد داد۔ غرض از آوردنِ این داستان آن بود تا معلوم کنی ہر کس را کارِ خود نباید گزاشت۔ چون حرص برمن غالب بود۔ نصیحت را گوش نکردم۔ اندک سرمایۂ کہ بود او را بہ اسباب زراعت خرچ کردم و تخم خربُزہ کاشتم۔ درین حال زندگانی بر عیالِ من تنگ آمد۔ در دکانِ نان پُزی روز بروز آنچہ خرچ شُدے پدید آمدے و حالا مُدّتے انتظار باید کشید۔ باخود گفتم۔ سہو کردم کہ سخن آن پیر دانا را گوش نکردم و اکنون روز بروز درماندہ ام۔ صلاح دران است کہ قرض کنم و باز بر سر کارِ خود روم۔ پس بہ یکے از خواجگانِ شہر رو آوردم و جزوے دام گرفتہ بارِ دیگر سر انجام دکان نمودم و یکے از خدمتگاران را بر سرآن گزاشتہ خود گاہے بصحرا رفتمے و خبرے از زراعت گرفتمے و گاہے ببازار

آمدمے - چون دو سہ ماہ بگزشت آن خدمتگار خیانتہا کرد تا
در دکان از سود و مایہ چیزے نماند و آنچہ کاشتہ بودم آفتِ
آسمانی رسید و دہ یک آنچہ خرچ شدہ بود واصل نہ شدہ -
و کارِ من بہ بے سامانی و پریشانی کشید - سرگزشت را بہ آن
نصیحت گو گفتم - آن پیر بخندید و گفت - از سود و مایہ برخے
بدکانِ نانوائی صرف کردی و قدرے در کارِ دہقانی تلف ساختی
دانستم کہ خطا کردم - اکنون کہ قرضخواہان مرا بہ تنگ آوردند
و در دست چیزے نبے کہ تسلیئ آنہا کردہ شود - پس بشب
ازان شہر بگریختم و جابجا ہراسان و ترسان مے گزشتم و بعد
از مدتے خبر شنیدم کہ اہل و عیالِ من مُردند و قرضخواہان بساطِ
مرا بحساب وام خود بُردند - من از رفتنِ وطن نا امید گشتم -
اکنون مے گردم تا بہ اہل دلے برسم و چارۂ خود جویم آن
گوشہ نشین راستی از سخنِ او دریافتہ بتازہ روئی پیشش آمد
و گفت - اگرچہ غم دیدۂ امّا تجربہ ہم حاصل شدہ است -
روزے چند درین جا باش تا اندوہ از خاطر تو یکبارگی بدررود
آخر مہمان بدیدارِ میزبان خوش بر آمد و میزبان مردے بود
از بنی اسرائیل - لغتِ عبرانی موروثی نیکوتر میدانست - پیوستہ
با خواصِ خود بدان زبان سخن کردے - مہمانِ فرنگی اگرچہ بزبان
عبرانی دانا نبود - امّا فصاحتِ آن زبان او را خوش آمدہ

التماس آموختن نمود - آن گوشه نشین گفت که زبانِ فرنگی و زبانِ عبرانی از یکدیگر بسیار دور اند - مبادا یاد نه نمائی و روزگارِ من ضائع شده باشد و هم اوقاتِ تو تباه شود - مهمان گفت چون دل بر محنت گمارم - براحتے برسم - چنانچه آن صیاد بواسطهٔ اندک زحمتے نعمتِ کلی یافت - گوشه نشین پرسید که چگونه ؟

حکایت

گفت - صیادے به شکارِ مرغ و ماهی گذراندے - روزے دام نهاده بهزار محنت سه مرغ را به نزدیکئے دام آورده در کمین نشسته بود - که ناگاه آوازے عربده آمیز شنید - از ترس آنکه مرغان از شور برمند از کمین گاه بیرون آمد و طالبِ علمان را دیده که بحث مے کنند - صیاد هر چند زاری میکرد - که فریاد نه کنید - سود نے کرد - تا آنکه بصد خونِ جگر قبول کرد - که هر کدام را یک مرغ خواهم داد و دام در کشیده مرغان را بدست آورد - طالبِ علمان در پئے گرفتن مرغان شدند هر چند صیاد زاری مے نمود و میگفت که سرمایهٔ زندگانئ من همین مرغان اند - هرگاه ازین دو مرغ به شما دهم اوقات من چه گونه گذرد - آن طالب علمان گوش نکردند - صیاد نامراد چاره ندیده هر یکے را مرغے داد و گفت - چون از من مرغ

ـے گیرید - بارے ہر آنچہ با یکدیگر بحث میکردید - مرا بیاموزید -
شاید روزے بکار آید - ایشان گفتند کہ بحث در میراثِ خُنثےٰ میکردیم
گفت - خُنثےٰ چیست ؟ گفتند - آنست کہ نہ مرد باشد نہ زن -
صیاد آن لفظ را یاد گرفت و بخانہ آمد - روز دیگر دام بر دریا
نہاد - ناگاہ ماہیئے خوبصورت کہ ہرگز بنظر نیامدہ بود در دام افتاد
صیّاد باخود گفت کہ این را زندہ بپیشِ پادشاہ بہ برم پس
ماہی را در ظرفے انداختہ روے بدرگاہ نہاد و آن ماہی را
در نظر شاہ آورد - شاہ را خوشحالی افزود - فرمود تا ہزار دینار
بہ صیّاد دہند - یکے از ملازمانِ درگاہ کہ راہِ سخن داشتہ آہستہ
بعرض رسانید کہ دریا پُر از ماہی است و صیّاد بسیار - اگر بہ
ہر ماہی ہزار دینار دادہ شود - زرِ خزینہ بدو روز وفا نکند -
شاہ گفت اکنون بر زبانِ من ہزار دینار رفت خلاف چگونہ
روا باشد - بعرض رسانید کہ حیلۂ این کار آنست کہ بگوئید کہ
این ماہی نر است یا مادہ ؟ اگر گوید نر است - گویم مادۂ او
را بیار تا ہزار دینار بدہم و اگر گوید مادہ است - گویم کہ
نرِ او را بیار تا این زر کہ گفتہ ام بتو بدہم - ہرآئینہ درین
صورت عاجز شدہ بہ اندکے تسلّیٰ خواہد کرد - پس شاہ روے بہ
صیّاد آوردہ پُرسید کہ این ماہی نر است یا مادہ ؟ صیّاد
پُر زیرک بود - دریافت کہ غرض این پُرسیدن چیست ؟ بعد از اندیشہ

بسیار ہمان لفظے کہ یاد گرفتہ بود درمیان آورد و گفت - این ماہی خُنثٰی است - نہ نر است نہ مادہ - پادشاہ را این سخن خوش آمد - حکم کرد کہ ہزار دینار بہ صیّاد دہند - غرض از آوردنِ این داستان آنست کہ بہ برکت اندک دانشے کہ حاصل کردہ بود مُرادش حاصل شُد - آن گوشہ نشین گفت - چون مبالغہ مے نمائی آنچہ توانم بیاموزم - پس در آموختنِ زبانِ عبرانی آغاز کرد - و ہرچند سعی بیشتر مے کرد زبانش روان نمے شُد - روزے آن گوشہ نشین گفت - مے ترسم کہ زبانِ عبرانی بدست نیاید و زبانِ فرنگی کہ مے دانی فراموش بکنی و حال تو بہ آن زاغ مے ماند کہ رفتار کبک مے آموخت - روش خود فراموش کرد - مہمان گفت کہ چگونہ؟

حکایت

گفت زاغے کبکے را دید کہ مے خرامید - زاغ کبک را کمرِ خدمت بر بستہ ترکِ خواب و خور گرفت - روزے کبک بہ او گفت - ترا ہموارہ گرد خود مے بینم - آرزوئے تو چیست زاغ گفت مرا آرزوے رفتارِ تو درسر افتادہ است - مے خواہم کہ آن رفتار بیاموزم - کبک قہقہہ زد و گفت کہ این چہ خیالِ محال در سر گرفتۂ - زاغ جواب داد کہ ازین ارادہ باز نگردم - بیچارہ زمانے دراز عقبِ کبک رفت - رفتن

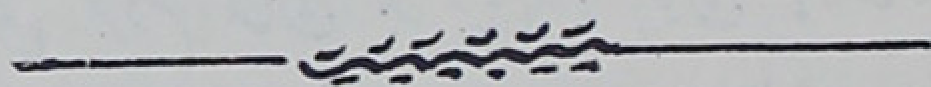
او را نتوانست فرا گرفت و رفتارِ خود را نیز فراموش کرد۔
این داستان برائے آن آوردم ۔ تا بدانی کہ سعئِ بیہودہ مے نمائی
و از سرگزشتِ خود پند نگرفتی کہ نانوائی را بگزاشتی و بدہقانی
مشغول شُدی و آخر سر رشتۂ ہر دو کار از دست شُد۔ چون
بخت برگشتہ بود سخنانِ حق گوش نکرد و بہ اندک زمانے زبانِ
پدران را فراموش کرد و لغتِ عبرانی را ہم یاد نتوانست کرد ۔

شرح جلوس شت (انوشیروان) عادل بر تختِ شہنشاہیٔ ایران

شش ہزار و یکصد و بیست و چہار سال

بعد از ہبوط آدم علیہ السلام

نوشیروان پسر قباد است و اول کس است کہ (کسری) لقب یافت و بہ تبع او جمیع ساسانیان را (اکاسرہ) گویند۔ و او را پدر در روزگارِ خویش بہ (تیمشار ساسان) کہ روش (ازردشت) و (ساسان) داشت سپرد۔ تا در حضرتِ او از فنون حکم و دانش بہرہ ستاند۔ و (تیمشار ساسان) از پس آنکہ او را فروسیت و فراست آموخت و بذروۂ سماحت و سیاست ارتقا داد۔ ہر روز خاطرش را بجرمی می آزرد و در دبستانِ او را بامساک یخ حکم می فرمود۔ چنانکہ دستش از کار می شُد و اورا بکارہاے سخت مبتلا مے نمود - آنگاہ کہ (نوشیروان) بہ تخت نشست (تیمشار ساسان)

ساسان) بگریخت - و کسری خط امان فرستاده اورا بازآورد و از سبب آن ظلم پُرسش نمود - گفت خواستم تا تو مرارت ظلم را بازدانی و مردم زیردست را بامور شاقه نیفگنی و نیز از آنت بکارہاے سخت انداختم که سخت برآئی و با سختیها زیستن توانی کرد - چنانکه گویند در یکے از سفرہاے جنگ از سورت برودت دستِ لشکریان از کار شد و (نوشیروان) کمان ِسپاهیان را بزه کرد - مع الحدیث چون (نوشیروان) بحد رشد و تمیز رسید و در کار رزم و بزم دانا شد روزے قباد باو گفت - اے فرزند ترا از ملکات ملکی و خصائل پسندیده است جز اینکه در حق مردم گمان بد بری و چون بادشاه را سوء ظن باشد مردم ازو بر حذر شوند - و کارِ سلطنت راست نشود - (نوشیروان) عذر بخواست و این صفت را نیز از خویشتن سلب کرد و (قباد) ولایت عهد بدو گذاشت و آنگاه که از جهان برفت - مردم بر (نوشیروان) جمع آمدند و خواستند اورا برتخت کُنند (کسری) نخست سر بر تافت و گفت من ازین سلطنت دلگرانم - زیرا که اگر مردم رابدان قانون که خود پسنده مے دانم بر انم از آزردن و خون ریختن گزیر نباشد و ازین روی کار بر مردم صعب شود - و اگر بدین خوے که مردم دارند رضا دہم و ایشان بر خواہش خود جنبش کُنند روزگار برمن سخت رود - بهتر آنست که دامن در پیچم و خلق را بگذارم و خود را نیز نیازارم - صنادید حضرت و

اعیان دولت گفتند ما هرگز دست از تو باز نه داریم و پیمان دادند
که سر از فرمان او بدر نکنند و عقاب و عتاب اورا گوارا دارند
و چندان الحاح کردند که او مسئلت ایشانرا بانجاح مقرون داشت
و تاج بر نهاد - و بتخت بر نشست و نخستین گفت مارا فرمان
بر تن شما خواهد رفت نه بر دل شما و فحص از اطوار شما خواهیم کرد
نه از اسرار شما - زیرا که جز خدای کس بر ضمیر مردم دانا نباشد
از اصفای این کلمات خُرد و بزرگ اورا تهنیت گفتند و تحیت فرستادند
از پس آن (کسری) حکم فرمود تا در (مداین) باندازهٔ سلطنت او
ایوانی کردند و تخت بر نهادند و تاج خسروانی او را که از تنضید
جواهر شاداب بس گران بود از طاق ایوان علاقه کردند - چنانکه بر
زبر تخت به ایستاد بدانسان که چون (نوشیروان) بر تخت شدی آن
تاج برفراز سرش جای داشتی و حکم داد تا سی صد و شصت تن
از حکمای عجم و سحره و کهنه و منجمین هر روز در حضرت او حاضر شوند
تا اگر کاری صعب پیش آید برای و رویت ایشان گذاشته شود و
مردی که اورا (سایب) نام بود و در علم فراست و قیافت کمالی
بنهایت داشت از (یمن) بحضرت او آمده وطن کرد و در انجمن
پادشاه حاضر می گشت - آنگاه وزارت خویش را به (بهبود) که مردی
با حصافت عقل بود گذاشت و (یزدگرد) از همه دبیرانش برتری
داشت و (اردشیر) مؤبد مؤبدان بود و (دزدان) را رئیس حجاب

فرمود و (بابک) را که نژاد بزرگ داشت بوزارت لشکر و عرض
سپاه گماشت و مهتری پزشکان و طبیبان را به (برزویه) داد.
و این جماعت را فرمود تا همه روزه در گرد او انجمن شوند۔
آنگاه حکام و عمال ممالک محروسه را معین کرد و مملکت فارس را
که دارالملک ملوکِ عجم بود به (نهرار بد) گذاشت و ولایات کرمان را
به (آذر ماهان) تفویض فرمود و حکومت (حیره) را چنانکه مذکور شد
دیگر باره به (منذر ماءالسماء) عنایت کرد۔ بدینگونه کار سلطنت
را راست داشت۔ آنگاه از بهر قتل (مزدک) رای زد و (زرمهر
بن (سوخرا) که در قصهٔ (قباد) بدان اشارت شده است درین
اندیشه با پادشاه همداستان بود۔ بعد از قتل (مزدک) چنانکه در
قصهٔ او مذکور شد ابواب عدل و نصفت برگشود۔ چون کار
مملکت را منظم کرد آتش خانها را آبادان فرمود و از بهر تعمیر آن
موقوفات نهاد۔ و بر دجله جسر بست و مردم پارسا را بزرگ
داشت و درویشانرا گرد کرد و بمزدوری و کشاورزی فرمان داد
تا در مملکت مسکین و فقیر نبود و هر زمین که درخور حرث و زرع
بود حکم داد تا ویران نگذارند و از خزانهٔ خویش زر عطا کرد تا هر
خراب را از بهر زراعت و حراثت کردند و مردم پراگنده و غریب
را سرمایه داده باز وطن فرستاد و در طرق و شوارع حصینها برآورد
و مردم جلادت پیشه در هر جاے بگماشت تا مسافران از راهزنان

این باشند و عقبه ها را هموار کرد و بر هر رودے جسرے برآورد و مملکت خویش را بچهار قسم کرد - پس قسم اوّل (خراسان) و (سجستان) و (کرمان) بود و قسم دوم (اصفهان) و (قم) و (آذربائیجان) و ارمنیه - و قسم سیم (فارس) و (اهواز) - و قسم چهارم (عراق عرب) تا سرحد (روم) و در هر قسمے نائبے عادل و معتمدے عاقل بگماشت آنگاه فرمود تا زمین را مساحت کردند و هر زراعت را باندازهٔ خراج نهادند - و درختانرا بمقدار سود باژ بستند و هر جفتے زمین را یک قفیز غله و یکدرم سیم مُعین کردند و حکم داد که این مساحت همه ساله کنند - و چون زمینے آبادان شود بر خراج بیفزایند - و اگر ویران شود از خراج بیندازند - و مردم را هرکه از پنجاه سال افزون و از بیست سال کمتر روزگار برده باشد از خراج معاف دارند - و از زنان باج طلب نکنند و آنکس که از بهر خراج است هم باندازهٔ توانگری و غنا باج دهد - چنانچه آنکس که کم دهد از شش درم اندک نبود و آنکه فزون دهد از دوازده درم بر نگذرد - و جهودان و ترسایان را جزیت بر نهاد - پس این جمله را فرمود تا جریده کردند و در خط بردند و خاتم بر نهاد - آنگاه روزی را میعاد گذاشت و از هر شهر و هر بلد بزرگان و موبدان و سران لشکر و اعیان کشور را طلب داشت - چون این جمله حاضر شدند بر تخت خویش جای کرد و آن همه

مردم را بارِ داد - پس ہر کہ باید بایستاد و آنکہ در خور بود بنشست
آنگاہ (نوشیروان) خطبۂ آغاز کرد و بر یزدانِ پاک ستائش فرستاد و
پادشاہان با ستازا لختی بستود و گفت - ظلم و جور مملکت ویران
کُنَد و عدل و نصفت آبادان سازد - و چون من بکار خود نگرستم
دانستم کہ حفظ مملکت و رعیّت بلشکر تواند بود و لشکر بخواستہ آراستہ شود
و خواستہ از رعیت بر خیزد و باید آن خواستہ در بیت المال اندوختہ شود -
تا اگر حاجتے پیش آید بادشاہ را دست تہی نبود - اکنون کہ من زمان
یافتم بر طریق (اردشیر بابکان) روم و ہمہ عدل و داد گُسترم - اینکہ بہر
شہرے کاردانے عادل گماشتہ ام و آن خراج کہ در خور دانستہ ام ہمہ
جریدہ کردہ ام و از بہر آنکہ بر رعیّت ثُقلے نیندازد و گرانی نکند آن
خراج را سہ بہرہ کردہ ام تا ہر چہار ماہ کہ از سال بگذرد یک بہرہ
ستانند - اکنوں شما درین کار چہ دستان زنید - و بفرمود تا (یزد گرد)
آن جریدہ ہاے بر مردم فرو خواند و ہمہ کس خاموش بود و دو
ساعت ازین بر آمد - و ہیچ کس پاسخ نداد - باز (نوشیروان)
گفت مرا پاسخ دہید کہ می خواہم این گردہ برضاے شما باشد
مردے از میانِ دبیران برخاست کہ نہ از معروفان بود و گفت
اے ملک خراج جاوید بماند و مردم فانی شوند - چیز باقی را بر
چیز فانی چگونہ توان نہاد - اکنون بر زمین آبادان خراج نہی فردا
پس ازین عصر آن زمین ویران شود و آن خراج بردے بماند

' نوشیروان ' برآشفت و گفت ابلهی مکن و هرزه ملای - چه بسیار احمق بودهٔ که بمیدانی چه میگوئی - مگر نشنیدی که گفتم هر سال این زمینها به پیمایم - و هر زمین که ویران شده از خراج بفگنم - و هر زمین که از دست مردی بیرون شده خراج از وے برگیرم و بران نهم که بدست کرده - پس او را گفت از کدام مردی ؟ گفت از دبیرانم - فرمود این دبیران فضول و یاوه سرائی شوند - و حکم داد که دوات بر سر او زنند تا جان از تنش بدر شود - و دبیران که دران انجمن بودند همین دوات بر سر او کوفتند و گفتند - اے ملکِ ما ازین سخن بیزاریم - رائی همانست که پادشاه زده است و نیک عدل کرده است و ما پذیرفتارِ آنیم - پس کسریٰ فرمود آن جریدها را بهر شهرے فرستادند - و کارواران بدان قانون خراج گرفتند و انفاذ بیت المال داشتند - و این رسم در عجم بماند تا بادشاهی از عجم برخاست - و آنگاه که (عمر) بن "خطاب" دست یافت هم آن خراج را باقی گذاشت - چنانچه تا این زمان در بعضے از شهرهاے عراق کار بدان قانون کنند -

برلن

برلن پایه تخت آلمان است ، خود آلمانها برلین میگویند
بسیار قدیمی است - در قدیم الایام در محل کنونی برلن دو شهر
کوچک نزدیک یکدیگر واقع بود یکی برلن نام و دیگری کلن -
(۱) نام که از ۱۷۰۹ سنه میلادی باین طرف باهم ملحق و یکی
شدند - معنی کلمهٔ برلن « سد و بند » است از ۱۸۷۱ سنه میلادی
یعنی پس از جنگ آلمان با فرانسه و فتح بزرگی که نصیب
آلمان گردید پایه تخت کل ممالک آلمان گردید - در ۱۹۲۰ سنه
میلادی ساختمش مساوی بود با ۸۷۸ کیلومیتر مربع (۱۴۷ فرسنگ
مربع) و از اینقرار از حیث مساحت و وسعت از بزرگ ترین
شهر دنیا ست - ولی از آن تاریخ ببعد خیلی بزرگتر شده و هر
روز هم بزرگتر میشود - جمعیتش بالغ بر چهار ملیون و دویست
هزار نفر است و از این نظر پس از لندن دو مین شهر اروپا
است - اگر جمعیت ایران را ۹ ملیون که اقرب بصواب است
بدانیم شهر برلن باندازهٔ نصف تمام ایران جمعیت دارد - برلن
بنظافت مشهور است - خانهایش عموماً مجلل و باشکوه و اغلب
هر کدام در طرف کوچه دارای باغچهٔ میباشد که باکمال سلیقه

گلکاری مے شود - بعضے محله‌هایش باندازهٔ سبز و خرّم و بگل و ریحان مُزین است که انسان مثل آنکه در باغ و گلستانے باشد ساعتها میتواند در آنجا تفرج و گردش بنماید -

اگر کسے بخواهد پیاده در دور شهر برلن بگردد و هر روزے هشت ساعت راه برود باید هشت روز برای این کار صرف وقت کنُد - تقریباً یک خمس برلن مشتمل بر باغهاے عمومی و جنگلهاے خرّم و باصفاست و یک خمس دیگر عبارت از چمن زارها و مرغزار و زمینهاے زراعتی است که تمام در داخل شهر واقع است - بنابر حسابهاے صحیح ۱۲ ملیون نفوس مے تواند بدون اشکال در این شهر سکنی گزیند -

برلن دارای ۴۲۱ ۲۳۱ ۱۲ خانوار است - در سال ۱۹۲۷ میلادی یک ملیون و هفتصد و پنجاه هزار نفر از خارج برلن آمده اند - در اواخر قرن شانزدهم میلادی جمعیت برلن ۱۲۰۰۰ (دوازده هزار) بوده ولے روز بروز زیاد شد ساکنین برلن رویهمرفته برای ۵ و ۱۲ ملیارد مارک ثروت (هر میلیارد مساوی با دو هزار کرور) مالیات می پردازند و در این شهر تنها ۵۳۰ نفر ثروتمند ملیونر زندگانی میکنند که تمول آنها از یک ملیون مارک متجاوز و اغلب بچند صد ملیون میرسد حالا برسیم بر سر مدارس و تعلیمات عمومی - بموجب

احصائیات رسمیِ وزارت معارف خودمان تمام ایران ۲ مدرسۂ عالی دارد - مدرسۂ حقوق و مدرسۂ طب آنهم اسم بی مسمیٰ ! برلن تنها ۱۶۵ مدرسۂ عالی دارد - یکے از آنها "دارالفنون فردریک ویلهلم" است که هشتاد مؤسسۂ علمی و متجاوز از ۵۶۰ معلم دارد - چه متعلم هاے ! هر یکے مشهور مشهور دُنیا، معروف آفاق، واقعاً دریاے علم - این دارالفنون ۱۱۸ سال است تاسیس شُده - از این ۱۶۵ مدرسه عالی بعضیها خیلے قدیمی ترند، مثلاً دارالفنون صنعت (۲) در سنہ ۱۶۹۶ میلادی یعنی ۲۳۲ سال پیش تاسیس شُده است - برلن علاوه براین ۱۶۵ مدرسه عالی ۵۶۲ باب هم مدرسۂ متوسطه و ابتدائی دارد (۳) که در آنها ۲۳۶۰۰۰ نفر شاگرد (پسر و دختر) درس مے خوانند - بیش از جمعیت طهران !

کتابخانه هاے عمومی مجانی هم خیلے زیادست - تنها (کتابخانہ حکومتی پروس) - که ۲۶۷ سال پیش بنا شده ۱۴۸۸۰۰۰ جلد کتاب چاپی - ۳۲۰۰۰ جلد نسخۂ خطی، ۲۵۰۰۰ جلد نوت موسیقی دارد - از ذکر کتابخانه ها و موزه هاے معتبر دیگر مے گذریم و الاّ مقاله تمامی نخواهد داشت -

دو کلمه از جراید و مجلات - در برلن روزانه ۹۰ روزنامه بطبع مے رسد - بعضیها روزے ۲ بار یکے صبح یکے شام بعلاوه

۴۰ مجلهٔ سیاسی و قریب به ۱۰۰۰ مجلهٔ علمی و فنی بعضے ازیں روز نامها قریب دو ملیون نسخه چاپ مے شود - روز نامهٔ مصوّر هفتگی برلن متجاوز از ۱۸۰۰۰۰۰ نسخه بطبع میرسد - چه قدر کاغذ بمصرف میرسانند ؟ اگر رویهم بگذاریم لابد برُجهاے خواهد شُد ببلندی الوند و دماوند -

برلن رویهمرفته ۱۷۷ ایستگاه یا استاسیون یا گار خطِ آهن دارد - بآلمانی میگویند "بانهوف" از این عده ۲۵ باب متعلق بقطار هاے آهنی است که از نقاط دور دست میاید - ۱۲۲ باب بخط آهنهاے حوالیِ شهر و ۴۱ باب ایستگاه هاے خط آهنی است که در خود شهر دوُر میزند و بعلاوه ۱۴ باب ایستگاه هاے فرعی نیز دارد - هر روز از خارج ۱۶۲ قطار آهن سریع السیر وارد برلن شده و خارج مے شود - در سال یک ملیون و ۷۵۰ هزار نفر مسافر ببرلن وارد میشود و از آنجا خارج میشود -

برلن براے تردد و رفت و آمدهاے داخلی خود علاوه بر اتوموبیل و درشکه، چهار قسم وسائل نقلیهٔ کامل دارد - تراموائے، خطِ آهن - شهری، ترنهاے زیر زمینی و امنیبوس - در برلن در روز ۵ کرور نفر آدم با وسائل نقلیهٔ مزبور رفت و آمد میکنند - تمام تراموایها و ترنهاے زیر زمینی برقی است - و حالا دارند ترنهاے شهری را هم برقی میکنند که دیگر زغال و نفت لازم نیست و دود و کثافت

ندارد - علاوه بر اینها چون از وسط شهر برود خانه "اشپره" میگذرد و بوسیله کانال با بندر هامبورگ متصل است قسمت مهمی از حمل و نقل جنس و مال التجاره ازین راه بعمل مے آید - ساکنین حالیه شهر خیلے زحمت کش و کارکن هستند - سه ربع از مردهاے ساکن در برلن و یک ثلث تمام زنهاے این شهر مشغولیات و کسب و کار مخصوصی دارند -

آنچه در کارخانهاے این شهر بعمل مے آید مُحیّرالعقول است و فقط هر روز در کارخانهاے سیگار سازی ۱۷ ملیون سیگار ساخته میشود -

برلن در ۱۹۲۳ م، ۲۲۱ شعبه ادارهٔ پستخانه، ۹ تلگرافخانه، ۱۴۱ تلفون خانه، ۸۲ پستخانه براے پاکتهاے معجّل ۳۷۶۶۳۲ تلفون داشته است - در همان سال ۳۷۸۲۰۰۰۰۰ بار با تلفون صحبت شده بوده (۹۱۰۰۰۰ بار آن با نقاط و ممالک دوردست) و ۱۸۰۰۰۰۰ تلگراف رد و بدل شده بوده است،

طول مجموع سیمهاے تلفون و تلگراف برلن دو ملیون و سی صد هزار (۲۳۰۰۰۰۰) کیلومتر میباشد و با این سیمها میتوان پنج بار زمین را باکره ماه مربوط و متصل کرد - هر روز ۱۳۵۰۰۰۰ (یک ملیون و سیصد و پنجاه هزار) بار تلفون در برلن میشود -

امروز برلن با اغلب ممالک اروپا و شهر هاے داخله آلمان

دارای وسائل تردد منظم هوائی است - طیاره ها علاوه بر اینکه پست را هم میبرند و می‌آورند بهترین وسیلهٔ تبلیغات و اعلان هم هستند -

برلن از حیث حفظ الصحت و مؤسسات مربوطه باین رشته شاید اول شهر دنیا باشد - بزرگترین جراحهای دنیا درا ینجا هستند - شمر ولی خنجرشان حیات بخش است مریض خانهای عمومی زیاد است معتبرترین آنها در سال ۱۹۲۲ م، بعدهٔ ۴۹ باب بوده با تقریباً ۳۰۰۰۰ بستر -

از یتیم خانها، دارالعجزه‌ها وغیره بگذریم که جای بس غم افزائی است - ولی دولت و ملت حتی المقدور نمیگذارند زیاد آثاری از فقر و بیچارگی دیده بشود - دیوانها توی کوچه‌ها نمیدوند که بچها عقب آنها افتاده و غمناک ترین مناظر را جلوه گر سازند برلن تنها ۳۵۰۰ نفر کور و ۱۴۰۰ کر و لال دارد - ولی همه مدرسه میروند و درس میخوانند و روزنامه و کتاب و تیاتر و بازی دارند در زمستان سال گذشته دولت درست یک ملیون خروار زغال بفقرا و بی‌نوایان داد - این مقدار میشود ۱۰۰۰۰ واگون زغال، هر واگونی ۲۴ متر طول دارد روی‌همرفته میشود ۲۳۰ کیلومتر یعنی تقریباً ۴۰ فرسنگ یک قطار خط آهنی که ۴۰ فرسنگ طول آن باشد - در طهران هم کسانی که زمستان از بازار مرغیها عبور کرده اند میدانند حال فقرا و بی‌خانمانها

چیست - ولے خوب است لب مسئلہ را درز بگیریم - شرح و تفصیل یک شہر بزرگ اروپائی مانند برلن یک دہن خواہد بپہنائے فلک، از تجارت و صناعت و علم و صنعت کہ روح این شہر عظیم است چیزے نمیگوئیم - ہمینقدر است کہ اگر کسے بخواہد سِر و حکمت ترقی اروپا را بفہمید باید یک روز صبح زود، اذان سَحَر، در یکے از محلہ ہائے کار و کارگران در گوشۂ ایستادہ و تماشا کند آنوقت بخوبی دستگیرش خواہد شد کہ چرا فرنگیہا ہمہ چیز دارند و ما با دست تہی در کنار ایستادہ و فقط دلمان را بذکر مناقب و سعادت آنہا خوش کردہ و مے خواہیم با گفتن حلوا دہن خود را شیرین کنیم

پولیس لندن حصۂ اول

فصل اول

او کیست

در سنه هزار و هشت صد و هفتاد و هشت میلادی از مجمع طبیّ لندن تصدیق طبابت و جرّاحی گرفتم و بعد ازان بشهر (ناتلی) رفتم که در آنجا علم خود را بعمل آورده مستعد گردم که در جزو اطبّاے نظام مُعیّن شوم - و پس از چند ماه بطبابت یکے از افواج مامور و متوقف هند برقرار گردیدم و بجانب هند سفر نمودم - ولے قبل از رسیدن من بدانجا آتش جنگ فیمابین وانگلیس و افغان مُشتعِل گردید - و چون من به بمبئی رسیدم با جمعے دیگر از اطبّاء مامور گردیدیم که بمحلِ اقامتِ فوجِ خودمان برویم و ما نیز روان گردیده فوج مزبور را در قندهار یافتیم و در آنجا شروع بمعالجه و ماموریت خود نمودیم - جزاینکه نصیب من از خدمت چیزے بجز بدبختی و تیره روزی نبود برخلاف سایرین که فواید برده ترقیات نمودند - خلاصه پس از

زمانے من ازان فوج در فوج دیگر برقرار گردیدم و در اثنای توقف در آنجا گلولهٔ بشانهٔ من رسید که استخوان را به شکست و شریان را مجروح ساخت و اگر رحمت الهی بفریاد من نمیرسید و شخصے مرا از چنگال مرگ نجات داده بمریض خانه نمے برد در صحرای سوزان هند بجهته طعام وحشیان مانده بودم و بعد از مدّتے معالجه که نزدیک شد بکلی بهبودی یابم. گرفتار تپ مزمنے گردیدم که مرا سخت رنجور نمود چنانکه مرا برای چند ماه بستری ساخت - و چون از آن خلاصی یافتم در نهایت نزاری و ناتوانی از بستر برخاستم و دیگر بهیچ وجه باز گشتن بشغل خود و معالجهٔ فوج از برای من امکان نداشت - و لاجرم اجازهٔ باز آمدن ببلاد خود یافتم تا از نقاهت خویش بهبودی یابم -

به مملکت (انکلتره) باز آمدم و در آن ملک مرا خویش و اقاربے نبود بلکه تک و تنها بودم و آزاد بودم که هرجا خواهم سکنی گزینم و بهرجا گردش نمایم - پس بلندن که مرکز کار و محلِ اجتماعِ کارکنان بود برفتم - و بعد ازانکه چند هفته در مهمان خانهٔ کوچهٔ (استراند) توقف کردم ملاحظه نمودم که طاقت تحمل مخارج گزاف آنجا را ندارم زیراکه مقررے و مرسوم من در روزے یازده شلین و نصف بیشتر نبود - پس

مجبور گردیدم کہ یا پاے تخت را ترک گویم یا منزلے دیگر براے خودم اختیار نمایم - و شق ثانی را اختیار کردہ قصد تغییر منزل نمودم و در ہمان روز از یکے از کوچہ ہا عبور میکردم ناگاہ یکے از دوستانِ قدیم خود را کہ (ستا مفورد) نام داشت بدیدم - و او بامن سلام و تحیّت بگفت و من نیز جواب بدادم و بہمراہ او حرکت نمودہ او را دعوت کردم کہ بامن صرفِ طعام نماید و او نیز دعوتِ مرا قبول نمودہ در بین اینکہ باہم میرفتیم از من پرسید * در کجا بودی و ترا چہ رسیدہ کہ چنین لاغر شدۂ و رنگت را تیرہ مے بینم - پس من شرح حال خودم را از براے او حکایت کردم و در این وقت بہ مہمان خانۂ کہ منزل من بود نزدیک رسیدہ بودیم و چون داخل شدیم با من گفت اکنون چہ خیال داری - گفتم در تجسُّس منزلے ہستم کہ ظریف و مختصر و ارزان باشد -

گفت ہمچہُ منزلے من سراغ دارم کہ یکے را آشنایانم امروز بمن گفتہ گفتم او کہ باشد - گفت او جوانے است کہ در کارخانۂ دوا سازی در مریض خانۂ اشتغال دارد و در نزد من شکایت میکرد کہ منزلے میخواہد اجارہ نماید و قوت دادن تمام اجارۂ آن را ندارد و ازین رو طالبِ رفیقے است کہ با او در اجارۂ خانۂ شرکت نماید - گفتم اگر او میل برفاقت من داشتہ باشد من در کمالِ خوش حالی در اجارۂ خانہ با او شریک میشوم - آن دوست من

تبسمے نموده گفت - تو (مسٹر شرلوک ہومز) را نمے شناسی و بسا باشد
که از رفاقت او خوشت نیاید - گفتم آیا بینی سببش چه باشد - و
از اخلاق مذمومۂ او اگر چیزے میدانی بگوئی - گفت من اخلاق
ذمیمۂ از او نمیدانم - ولے او شخصے است که در فکر و اطوار بسیار
غریب است و بپارۂ فروعاتِ علم بسیار حرص دارد - گفتم آیا او شاگرد
طب مے باشد -

گفت ابداً و من هم نمیدانم که چه پیشۂ دارد - و گمان دارم
در علم تشریح وقوفے داشته باشد و در دوا سازی هم دست دارد -
جز آنکه اینها را بر حسب قانون در مدارس تحصیل نکرده و با وصفِ
این اگر اُستادهاے او بر وقوف و آگاهی او در علوم مُتفرّقه مُطّلع
گردند مدهوش میشوند -

گفتم آیا هرگز راے او و خیالات او را از خودش نپرسیده
گفت بهیچ وجه - زیراکه آگاهی بر راے و خیالات او بسے دشوار است
چه او بجز اندکے سخن نمیگوید - ولے هر وقت بخواهد و شروع
در تکلم بنماید بسیارے از مطالب را که تو طالب دانستن آنها
باشی از برایت میشمارد -

گفتم من میخواهم این مرد را ببینم و با او آشنا بشوم و
از سکوت او هم بدم نمے آید بلکه این سکوت را بر بسیارے از
یاوه گویان ترجیح میدهم که با صحبتهاے مهمل و کلام بے فائده

حواس آدم را پریشان میکنند و حقیقتاً بعد از غوغاے شدیدے که در جنگ دیده ام این اوقات بسیار مایل آرامے و سکوت هستم- پس چگونه ممکن میشود که این رفیق ترا ببینم-

گفت او را در کارخانهٔ دواسازی میشود دید که باتو گفتم- و او یا در آنجا از صبح تا شام مشغول کار است و یا چند هفته از آنجا غائب میشود و بعد ازان که از صرف غذا فارغ شدیم بقصد مریض خانهٔ مذکور حرکت کردیم و در بین این که کالسکه میرفت رفیق من بامن گفت-

من باتو میگویم اے (وطسن) که اگر بااین مرد اتفاق کامل حاصل نگردید مرا ملامت نکنی چه من در چند مرتبه که با او ملاقات کرده ام- چیزے بیش از آنچه باتو گفتم از او نفهمیده ام پس در باب او ابداً مسؤل نیستم-

گفتم- اگر درمیانِ ما اتفاق صورت نگرفت افتراق اشکال ندارد ولکن چنان مے بینم که تو از مداخلهٔ این کار پشیمان شدهٔ و مے خواهی بطورِ خوشی خودت را خلاص کنی پس آیا سببِ آن چه باشد و مگر این رفیق ما خیلے بدخلق است- راستی را بگوئی-

دوست من خندید و گفت کار چنانکه تو مے گوئی نیست ولے (هومز) حرص شدیدے بعلم و شناختن در اثباتِ حقیقت

علمیہ دارد۔ بجدّے کہ این حرص گاہے او را مانند سنگ سخت میکند کہ ابداً چیزے نمے فہمد مثلاً گاہے بدش نمے آید کہ یک جرعۂ محلولِ سمّی را برفیق خودش بنوشاند ولے نہ از بابتِ اینکہ قصد بدی داشتہ باشد بلکہ بجہت مجرد واقف گردیدن بر خاصیتِ آں سم و محض این کہ تو او را از بدترین شیاطین تصوّر نہ کنُی میگویم کہ اگر لازم بشود مضائقہ ندارد کہ خودش نیز آن سم را بنوشد۔ چہ عشقے کہ باثباتِ حقیقت از روے تجربہ و دقت دارد بسے عجیب و در منتہاے غرابت است من گفتم این کار صحیح است و اثبات حقیقت از روے دقّت لازم است۔

او گفت۔ بلے۔ (ولیکن ہومزِ) درین باب تفنّن زیادہ میکند مثلاً اگر کار بانجا برسد کہ بجہت امتحان چماق بہ آدم بزند من آن را از باب جنون میدانم۔

من از روے تعجب فریاد زدم چہ میگوئی۔ جواب داد بلے زیراکہ من بچشم خودم دیدم این کار را میکرد محض اینکہ کیفیت خرد شدن جسم را بعد از مُردن معلوم دارد۔

گفتم۔ ولیکن تو گفتی کہ او شاگردِ طب نیست۔ گفت خدا میداند کہ او چیست۔ یا چہ مقصود دارد این است کہ باو رسیدیم و من حکم آنرا بخودت وا میگذارم کہ بعد از دیدن و صحبت

کردن با او خواهی فهمید و در این وقت کالسکهٔ ما ایستاد۔ و ما فرود آمده در کوچه‌هاے تنگے برفتیم تا بدر کوچکے رسیدیم۔ و درون رفته خود را در یک قسمت از این مریض خانهٔ بزرگ بدیدیم و چون من در این مکان بلدیت داشتم محتاج دلیل نگردیده از پلّه بالا رفتیم و در دالان طولانی روان شدیم تا بدرِ کارخانهٔ دواسازی که مقصود ما بود رسیدیم و باُطاق بزرگے داخل شدیم که طاقچه‌هاے متعدد و میزهاے بسیار در آن بود و همه پر از شیشه‌هاے بزرگ و کوچک۔ درونِ آنها پُر از دواهاے بود که براے دواسازی لازم است و بر روے میزها نیز بوته‌ها و چراغها بود که با جوهریات روشن مے‌شد و آلاتِ دیگر غیر از آنها نیز بود۔

و درین اطاق بجز یک نفر نبود که بر روے یکے از میزها خم شده غرقهٔ فکر و کار بود و چون ما داخل شدیم ناگاه از جاے برخاست و فریاد زد (اے پیدا کردم پیدا کردم) و بطرفِ رفیق من پیش آمده، لولهٔ از شیشه در دست داشت پس گفت اکنون مادهٔ پیدا کردم که چیزے از آن به تهِ آب نمیرود مگر بعد ازان که با میکروبِ خون ممزوج شود و اگر معدنے از طلا اکتشاف کرده بود آن مقدار از خوشحالی و بشارت که بر صورت او هویدا بود حاصل نمیکرد۔ بعد از ان رفیق من مرا پیش

آورده برای او معرّفی نمود و او دست مرا گرفته فشاری
بقوّت بداد و گفت همچه دانم که تو در افغانستان بودهٔ -
من که ازین سخن او مدهوش شده بودم- گفتم این را
از کجا فهمیدی ؟
او خندید و گفت حالا این را بگذاریم که درباب میکروب
خون گفتگو داریم و بلا شک تو این اکتشاف مهم مرا میدانی
که تا چه اندازه اهمیت دارد- گفتم بلے از وجه علمی دواسازی
مهم است - ولیکن فائدهٔ حقیقی او یا منفعتے که از برای عالم
دارد چیست ؟
گفت فائده این اکتشاف از تمام اکتشافات بیشتر است
چه فوراً مارا خبر میدهد که آلایش جامه از خون است یا از
سیّال دیگر- بیا تا بتو بنمایم و بعد از آن دست مرا گرفت و
بجانب نمیرے که در پهلوے آن نشسته بود آورده و گفت
اوّل نقطهٔ از خون بیاوریم پس سوزنے گرفت و در انگشت
خویش فرو برده پس بیرون آورد و قطرهٔ خونے بر انگشتش هویدا
گردید- و اورا در لولهٔ باریکے از شیشه گذاشت و لوله را پُر از
آب کرد و گفت هان بنگر که خون رنگ آب را ابداً تغییر نداده
زیرا که نسبت او به آب همچون نسبت یک جز است بیک ملیون
و لیکن اندکے صبر کن تا چه میشود

پس پارۂ از حبِ شفافے در لُولہ بگذاشت و یک قطرہ
از جوہر سیالے کہ برنگ آب بود بر روے آن نہادہ و در
حال رنگ آبے کہ در شیشہ بود مکدّر گردید و چیزے ازان در تہِ شیشہ تہ نشین
پس ہومز مانند بچۂ کوچک از خوشحالی دست بزد و گفت
راے تو در این باب چہ می باشد؟ گفتم امرے عجیب و امتحانے
در نہایت دِقّت میباشد۔
گفت۔ بلے۔ زیراکہ طریقۂ قدیم در تحقیق وجود و عدم خون
وفا بمقصود نمے نماید و تفحُّص کرُیات خون کہ بامیکرسکوب
دیدہ میشود ثمرے ندارد بخصوص بعد از خشکیدن و کہنہ شدنِ
آن۔ و امّا این طریقۂ کہ من اکتشاف نمودم در ہر دو حال
مقصود را حاصل مے نماید۔ و اگر اہلِ عالم این اکتشاف را
بیش از امروز شناختہ بودند ہر آئینہ صدہا از مردم از چند
سال قبل در زندان یا در قبرستان بودندے زیراکہ شناختن
مقصرِ در بسیارے از حوادث بستہ باین امرے باشد چہ بسا
میشود کہ شخصے کہ بعد از زمانے کہ از وقوع جریمہ گذشتہ باشد
بقتلے متہم میشود۔ و پس از جستجوے لباس او بعضے آلائش ہا
در آن یافت میشود۔ و معلوم نیست کہ آیا اثر خون است
یا گِل است یا میوہ جات است یا چرک و امثال آن ہست
و پلیس را در کار حیرت دست میدہد و رجال تفتیش بہ شُبہ

مے افتند۔ از برائے چہ؟ از برائے نبودن چیزے کہ امر را محقق نماید۔ امّا اکنون کہ من این طریقہ را اکتشاف نمودم کار بسیار آسان مے شود۔

گفتم من شما را بر این اکتشاف تہنیت مے گویم۔

گفت۔ بلہ اینک تضیۂ فلان در سنۂ گزشتہ۔ اگر اکتشافِ من در آن وقت معروف بود۔ ناچار مقصر بسیاست مے رسید و ہم چنین قضیۂ فلان و فلان و فلان مے توانم صد قضیہ از این قبیل برائے تو بشمارم۔

(ستامفورد) گفت خدا ترا برکت دہد اے ہومز کہ تو دفتر جریمہا را عالمے خوب ہستی۔ روز نامۂ در این موضوع انشاء نمودہ نامِ او را اخبار گذشتہ پلیس بگذاری۔

ہومز گفت بطور یقین با تو مے گویم کہ اگر چنین روز نامۂ انشاء نمایم تمام عالم آن را باکمال رغبت و لذّت مے خوانند و از سایر روزنامہ ہا پیش خواہد افتاد۔ و بعد ازان ستامفورد گفت ما نزد تو آمدیم محض اینکہ ترا خبر دہیم کہ این رفیق من (وطسن) میل دارد کہ در اجارۂ منزلے کہ میخواہی سکنیٰ نمائی شرکت نماید۔ اگر ہنوز بران خیال باقی باشی۔ ہومز ازاین خبر خوشنل گردید و بامن گفت من خانہ در کوچۂ باکیر مناسب دانستہ ام۔ و لیکن من بکشیدن توتون بسے حریصم۔ آیا تو از بوے آن بدت مے آید

گفتم هرگز۔ زیراکه خود من نیز بران حریص هستم ۔ گفت من بعضے آلات و دواها دارم که وستعلق معلم دوا سازی هست وگاهے باہنا مشغول میشوم آیا تو از آنہا ممانعت داری ۔

گفتم بہیچ وجه۔ گفت اتفاق مے افتد که سکوت برمن مستولی میشود و چندروز متوالی دہانم بسته می ماند۔ تو باید درآن حالت مرا بخودم واگذاری تا بار دیگر بحال معتاد بازآیم۔ و اکنون بیا و همچنان که من شرح حال خودم را از براے تو گفتم تو نیز شرح حال و عادات خودت را از براے من بگو۔ زیرا که نیکو تر آنست که ما پیش از همسایگی از حال هم دیگر آگاه باشیم۔

گفتم من سگے دارم که هرجا روم در دنبال من میباشد۔ و طاقت نزاع و خصومت بہیچ وجه ندارم و از هر صداے غوغا و همهمه بدم مے آید۔ و وقت معینے از براے برخاستن از خواب ندارم۔ همچنانکه بسیار تنبل هستم۔ و معظم عیوب من همین ها میباشد و جز این نیز عیوب بسیار دارم ولے آنہا را اهمیتے نمے باشد۔

گفت آیا زدن کمانچه را از صداے غوغاے مے شماری که بدت مے آید۔

گفتم این مطلب بزننده آن باز میگردد۔ پس اگر موسیقی دان ماهر باشد۔ گفت بس است بس است گمان دارم ما باهم اتفاق نمائیم و این در صورتے ست که اول خود آن منزل را پسند

نمائی - گفتم چه وقت امکان دارد که برای دیدن خانه برویم -

گفت فردا هنگام ظهر این جا بیا تا باهم برویم - در همین جا صحبت ما ختم شد و او را در آنجا گذاشته از جائی که آمده بودیم باز گشتیم و در بین این که باز میگشتیم بستامفورد گفتم - کاش میدانستم از کجا فهمید که من در افغانستان بوده ام - ستامفورد تبسّمی نموده گفت - همین مطلب است که او از سائر مردم بدان امتیاز دارد و مردمان از حقیقت امر او همه پرسند -

گفتم آیا دانستن حال او سرّ عمیقی میباشد که ادراک آن محال است - و من مُواظبِ حال او خواهم گردید تا حقیقتِ حال او را بفهمم - چنانکه فیلسوف مشهور یونانی گفته است - بهترین وسائل از برای امتحانِ جنس بشری این است که تو مواظب اخلاق هریک از آنها بشوی -

گفت در این صورت مُواظب او باش و شبه ندارم که تو او را شخصی خواهی یافت که سزاوار مواظبت دقیق میباشد و یقین دارم که او بغورِ قلب تو فرو رفته بر انچه در دل داری واقف خواهد گردید پیش از آنکه تو از او مطلبی قابل ذکر بفهمی -

ستامفورد بعد ازین سخن مرا وداع نموده برفت ومن بمنزل خود برگشته شکر نمودم که برحسب اتفاق باشرلوک هومز آشنا شدم - زیراکه معاشرت او را بسی باللذّت و بافائده یافتم -

فصل دوم

آگاهی غریب

در روز بعد بر حسب وعده بنزد (شرلوک) هومز رفتم. و باتفاق یکدیگر بکوچهٔ بایکر رفتیم و بخانه نمره دویست و بیست و یک رفته آنجا را رسیدگی نمودیم و از همه جهت خانهٔ مناسبے دیدیم که مشتمل بر سه اطاق بود با توابعِ آن از قبیل مطبخ و خلا وغیره و در همان روز من اسباب خودم را بدانجا نقل نمودم و هومز نیز چنین کرد و هریک از ما اسباب را در اطاق خود ریخته. اطاق سیّم را از براے نشستن و پذیرائی مهمان هر دو گذاشتیم بعد ازآن که دو روز در نظم و ترتیب خانه گذرانیدیم. کارِ ما استقامت یافت و سکنیٰ در آنجا را خوش داشتیم.

هومز مردے بود بلند قامت با جسمے نازک و چشمے برّاق و دماغے که اندک سرش برگشته بود. و صاحب همتِ غریب و چالاکیٔ عظیم بود. بسا میشد که تمام روز را در کارخانهٔ دواسازی مشغول بود یا در اطاق تشریح. و گاہے در اطرافِ شهر گردش مے نمود. حتی در پست ترین کوچه ها و مکانهاے که بسیار کثیف و بدبو بود. و گاہے دیگر آرامے و کسالت بر او

مستولی میشد و در اطاق پذیرائی بر صندلی تکیه میکرد و چند روز متوالی بر این حال باقی مے ماند۔ بحدّے که پنداشتی مخدّرات استعمال نموده و عادت او بر این بود که در ساعتِ ده شب مے خوابید و صبح از خواب برخاسته پس از صرف لقمۃ الصباح و پیش از آن که من از خواب بر خیزم از منزل بیرون میرفت و در این مدّت که با او هم منزل بودم بسیار سعی نمودم که از احوال شخصیِ او آگاهی یابم ولے سکوتِ کاملِ او مانع از این آگاهی بود۔ و چون مرا کارے و مشغلۂ نبود و نیز دوست و رفیقے نداشتم که بدین من بیایند یا من بدین ایشان بروم وقت کافی از برائے مواظبت و تجسُّس اخلاق و اطوارِ این مرد داشتم۔ پس حواس و قوائے خودم را مخصوص این کار نموده انچه گفته شد از حال او اکتشاف نمودم۔ و نیز دانستم که علم طب یا فرعے دیگر از فروع علم را بطورِ درس نخوانده که بتواند درآن علم محلِ وثوق گردد یا از رجالِ آن شمرده شود۔ جز این که همّت و حمیتِ او در درس و بحثِ بعضے موضوعات با اطّلاعات دقیق بسیارے که درآن موضوع داشت باعث تعجّبِ من گردیده از خودم سوال میکردم که آیا بینی مقصود این مرد چه کار باشد و در زندگی چه امید در سر دارد۔ همچنانکه چون بے اطلاعیِ او را از امور چندے مانند فلسفه و سیاست و آداب اللغة فهمیدم مدهوش

گردیدم - ولے این مدہوشی نسبت بہ مدہوشی کہ بعد حاصل کردم چیزے نبود - زیراکہ دیدم او بکلّی از راے (کوپرنیکوس) مشہور در کیفیت ترکیب نظام شمسی بے اطلاع است - و من بہیچ وجہ گمان نمیکردم کہ ممکن است شخصے در قرنِ نوزدہم تربیت شُدہ باشد و نداند کہ زمین بر دَورِ آفتاب میگردد - و چون در این باب با او گفتگو نمودم گفت تعجب نداشتہ باش - زیراکہ تو الآن مرا از این حقیقت خبر دادی و لیکن من تجربہ مے نمایم کہ او را فراموش کُنم -

گفتم تجربہ مے کُنی کہ فراموش نمائی - از براے چہ ؟

گفت از براے این کہ من دماغ انسان را مانند اُطاقے میدانم کہ ہرقدر از اسباب بخواہد در آن پرکند - پس شخص جاہل در این اطاق ہرچہ بدستش آید جمع مے نماید بحدّے کہ چیزہاے با فائدہ در میانِ چیزہاے بے ثمرِ بے فائدہ گُم میشود و شاید بالمرّہ مفقود گردد - و اما شخص عاقل ہرچہ او را فائدہ داشتہ باشد در این اُطاق جمع میکند و اورا بر ترتیبے مرتب میدارد کہ ہر زمان بہر کدام از آنہا حاجت داشتہ باشد بآسانی ازان فائدہ برد - از غلطہاے زشت آن است کہ گمان کنیم کہ دیوار ہاے این اُطاق ممکن است کشیدہ شود و اطاق وسعت یابد زیراکہ چون ہرروز چیزِ تازہ بران اضافہ نمایند ناچار روزے بیاید کہ بعضے از چیزہائے باقاعد

دران ذخیره شده فراموش شود۔

پس در ہمچه حالتے لازم است ملتفت و متنبه باشیم که مطالبِ بے فائده با امور مفیده مزاحم نه شود و آنها را از جاے خود بدر نه کنُد۔

گفتم ولیکن ترکیب نظام شمسی از مطالب مفیده میباشد۔ گفت۔ این مطلب از براے من چه اہمیتے دارد۔ شما مے گوئید زمین بر دَورِ آفتاب میگردد۔ بگذار ہر قدر مے خواهد بگردد و اگر بر دور ماه ہم میگشت از براے من ابداً اہمیت نداشت و اثرے در کارِ من نمیکرد۔

من مکرر از او پرسیدم که مقصود او چه کار مے باشد و چه چیز را با فائده و اہمیت میداند و لیکن در بشرۂ او حالے بدیدم که یقین کردم این سوال مرا جوابے نخے باشد۔ لاجرم سکوت نموده مشغول شدم بتائل در سخنانِ او۔ شاید نتیجۂ از آنها برگیرم پس قول او را که گفت "چیزے که مفید باشد نگاه میدارم" بخاطر آورده۔ با خود گفتم از این قرار ہرچه او میداند بحالش فائده دارد۔ آیا او چه میداند و بعد آنچه خودش گفته بود و مرا خبر داده که اطلاع کامل از آن دارد بخاطر گذرانیده بالآخر قلم بر گرفته نوشتم و حساب آن بدین گونه برآمد۔

معلومات شرلوک هومز

(۱) آداب اللغة ... ... صفر

(۲) فلسفه ... ... صفر

(۳) فلکیات و نجوم ... ... صفر

(۴) سیاست ... ... چیز اندکے۔

(۵) نباتات ... ... اطلاعش از علم نباتات مختلف است از افیون و بلادن و سمومات عموماً اطلاع دارد و امّا از کیفیت ترتیب نباتات چیزے نمیداند۔

(۶) جیولوجیا معرفت الارض اطلاعش از این علم خوب است ولے محدود است و در نگاه اول مےفهمد که گِل از کدام زمین است و چون از شهر بر میگشتیم پارهٔ گِلها که در جامه اش بود بمن مےنمود و میگفت این گِل در کدام زمین یافت مے شود۔

(۷) دواسازی .. .. در این علم بسیار کامل است۔

(۸) تشریح .. .. .. در این علم هم کامل و مُدقِّق است ولے بدون نظم و ترتیب معروف که از روے درس و تحصیل باشد۔

(۹) دقت ملاحظه و قوت استدلال و اثباتِ مطلب.. .. اطلاعش

درین علم نهایت ندارد -

(۱۰) علم حقوق ... ... از این علم آنچه لازم و مُفید است از روے وقت میداند -

(۱۱) در زدن کمانچه مهارت دارد -

(۱۲) در جنگ شمشیر و چوب و رولور ممتاز است و بعد از تمام شُدن این فردِ حساب آن را خوانده در آتش انگندم - و از روے یاس باخود گفتم بعد از آنکه من نتوانم مقصود این مرد را اکتشاف نمایم و این معلومات او را باہم موافق نموده بعضے را بابعضے به بندم تا خیالات او را بفهم - پس بهتر آنست که دیگر خودم را زحمت ندهم هفته اوّل و قسمتے از هفتۂ دویم که در این منزل تازه آمده بودم گذشت واحدے بدیدن رفیق من نیامد بحدّے که او را در دُنیا مانند خودم تنک پنداشتم - ولے در آن حال دانستم که او آشنایانِ بسیار از طبقاتِ مختلفه دارد یکے از ایشان مردِ زرد رنگے بود باچشمان سیاه که نامش (لستريد) بود سه مرتبه دریک هفته آمد و روز دیگر دخترے آمد که قریب نیم ساعت دیدنش طول کشید و در شبے از شبها مرد یهودی پیرے آمد که موے سفید داشت و زنے مثل خودش همراهش بود - و این دو نفر سخت مضطرب و ترسناک بودند و روز دیگر مرد پیرے آمد و مُدّتے در نزد او مکث نمود و هم چنین روزے یکے از روزنامه فروشان در ایستگاه راه آهن آمد -

و هر وقت یکے از این ہا بنزد او مے آمدند ہومز از من خواہش میکرد کہ اطاق پذیرائی را از برلے او خلوت نمایم۔ و بعد از آن معذرت میخواست کہ من مجبورم در ملاقات این مہمانان تنہا باشم۔ زیراکہ اینہا مخفیانہ در باب کارہائے کہ متعلق بصنعتِ من مے باشد۔ بنزد من مے آیند۔ و وقتے خواستم از او بپرسم کہ صنعتِ تو چہ چیز است ولیکن ادب کردہ نپرسیدم و خیال کردم کہ اگر میخواست بگوید خودش بامن میگفت ۔ ولیکن زمانے نگذشت کہ من فہمیدم اشتباہ کردہ بودم زیراکہ (ہومز) ہمہ چیز را خودش از پیش خود بامن گفت و تفصیل آن این است ۔

در صبح روز چہارم از ماہ مارس پیش از عادتِ ہمہ روز از خواب برخاستم و چون باُطاق خوردن گاہ در آمدم۔ او را دیدم کہ نشستہ مشغول غذا خوردن میباشد و خدمتگارے کہ داشتم نظر بعادت ہمہ روزہ کہ دیر از خواب برمیخواستم ہنوز طعام مرا حاضر نکردہ بود ۔ پس زنگ را زدہ او را طلبیدم و غذا خواستم و بعد ورق روزنامہ را برداشتہ چشم در آن ورق بر مقالۂ افتاد کہ عنوان آن سفر زندگانی بود و در این مقالہ کاتب جہد نمودہ بود بر مُبرہن داشتن این مطلب کہ انسان بواسطۂ دقّتِ نظر مے تواند بر حقایق و اسرار بے شمار واقف گردد۔ و قدرت آن دارد کہ فکر مردمانرا از ہیائتِ بشرہ یا حرکتِ عضلات یا نگاہِ چشم ایشان بخواند۔ پس

بر رائے این کاتب محال است کہ شخص خبیر ماہر فریب بخورد -
و چون آن مقالہ را خواندہ بہ آخر رسانیدم ورق روزنامہ
را بغیظ بر روے میز انداختہ گفتم زہے حرف مہمل و ادّعاے
باطل -

(ہومز) نگاہے بمن کرد گفت مگر این چہ بود ؟ گفتم این
مقالہ ایست کہ من اعتقادے بصحّتِ ادّعاے کاتب آن ندارم
و گمان ندارم کہ واقع شدن آن امکان داشتہ باشد و شکے
نیست کہ در این گونہ امور کہ اظہار و ترتیب قوتّے آن سہل
و عمل کردن آن از محالات است حرف گزاف زیادہ گفتہ
مے شود -

و من دوست دارم شخصے کہ این ادّعا را نمودہ مرا خبر دہد
در وقتے کہ قریب ہزار نفر در راہ آہن زیر زمینی مسافرت
مے نمایند آیا میتواند مُجرد نظر کردن بر ایشان از کار و صنعتِ
ہریک باز گوید و باتو شرط مے بندم کہ نتواند بگوید - (ہومز) گفت
بے شُبہ آن شرط را میبازی - امّا مقالہ را من نوشتہ ام - گفتم
این مقالہ را تو نوشتۂ ؟
گفت بلے و من باین نوع ملاحظہ و نتیجہ گرفتن میلے دارم
و آنچہ در این مقالہ نوشتہ ام و تو اورا ادّعاے باطل خواندی
امریست از روے حقیقت و امتحان ثابت گردیدہ - و اعتمادِ من

در تحصیل قوّت یومیّه برآن مے باشد

گفتم این چگونه است. گفت من صنعتے دارم که بخودے خود قائم است و گمان دارم در آن صنعت از تمام اہلِ عالم تک و منفرد باشم - زیراکه من پلیس تفتیش ہستم و به نفس خودم مستقل- و از خدمت حکومت خارج مے باشم - در لندن بسیار اشخاص ہستند که خود را اہلِ این صنعت میدانند - و ایشان یا در خدمتِ حکومت یا خارج از آن ہستند- و تمام ایشان چون از ادراک حقیقت قضیۂ عاجز شوند نزد من مے آیند و ملاحظات و بُرہانہاے خودشان را بر من عرضه مے دارند- و من ایشان را بحقیقتِ امر راہنمائی میکنم و درین باب از جرائمے که پیش از این رخ داده و تاریخ آنہا را میدانم- استدلال نموده بر حقیقت امر واقف میشوم و محتاج نیستم که بگویم درمیان ہر جریمه با دیگرے شباہت عظیمے مے باشد- چه بعد ازآن که در نزد تو تفصیل و نتیجه ہزار جریمه معلوم باشد لازم نیست که معلوم داشتن ہزّ ہزار و یکم را دُشوار بدانی -

(لستريد) پولیس ماہریست در صنعت خودش ولیکن درین تازگی از تحقیق قضیۂ تزویری که نزد او آورده بودند فرد ماند و نزد من آمده من کار را از بہرش واضح ساختم- من گفتم باقی مہمانہا که نزد تو آمدند کیان بودند -

گفت تمام ایشان مے آمدند تا در حوادثِ مختلفه که از براے
هریک اتفاق افتاده بود با من مشورت نمایند- و تفصیل حال
را براے من شرح میدادند و من حقیقت را از براے آنها
آشکارا میکردم -

گفتم- آیا مقصود تو اینست که چون در خانهٔ خودت نشسته
باشی مشکل عظیم و سرِ عمیقے را که دیگران آن را با چشم خود
دیده و از ادراکِ آن عاجز گردیده اند مے توانی حل نمائی-

گفت- بلے جز این که بعضے اوقات مجبور میشوم که با ایشان
بمحل حادثه بروم و این در وقتے است که وقایع قضیه
مشتبه باشد و حلِ آن از دور دشوار باشد من در این باب
قوتِ غریبے دارم- و از وقایع متعدده اطلاع کاملے که بسبب
آن پے بمقصود مے برم- انچه در این مقاله خواندی اہم آنها میباشد
و اعتقادِ من است که ملاحظه و فراست آخر طبیعتِ ثانیه مےشود و
من ہمچنان بخاطر دارم که چون ترا در اولین دیدار بدیدم و گفتم
تو در افغانستان بودهٔ- چگونه مدہوش گردیدی-

گفتم- ناچار این مطلب را از کسے شنیده بودی- گفت
ابداً- بلکه چون عادت یافته بودم که در غیر تو نظرِ این استدلال
را بکار برم- و ناچار در این گونه امور سلسلهٔ فکر پے درپے
باید باشد- جز این که بصیرت و ممارست، من درکار سبب

میشوند که من بدن این که سلسلۂ فکر را حلقه بحلقه پیروی نمایم میتوانم نتیجه بر گیرم و تفصیل امر از این قرار است۔

من چون ترا دیدم گفتم این شخص طبیبے از اطبّاے نظامی است اَمّا طبابت را از لباست دانستم و امّا نظامی را از راہ رفتنت۔ که بر حسب عادتِ نظام راہ مے رفتی و گفتم تازہ از منطقۂ حارّہ آمدۂ زیراکہ صورتت گندم گون بود۔ و این رنگِ طبیعیِ تو نبود زیراکہ بند دستت سفید بود۔ و گفتم باید بیماریِّ سختے بر تو رسیدہ باشد و متعرض زحمت و خطر بسیارے شدہ باشی زیراکہ از ہیأتِ صورتت ظاہر مے شد۔ و گفتم دستِ چپ را جراحتے رسیدہ۔ زیراکہ آن را بزحمت حرکت مے دادی برخلاف دست راستت۔ و پس گفتم در کدام بلاد از منطقۂ حارّہ طبیب در نظام انگلیسی خواہد بود که عُرضۂ این گونہ امور باشد؟ معلوم است در افغانستان۔ واین فکرہا و نتیجه گرفتن از آنہا بیش از یک دقیقه طول نہ کشید۔ و من خود نہ فہمیدم که بر این ترتیب آمدہ بلکه تا نگاہم بر تو اُفتاد گفتم (تو در افغانستان بودۂ) و تو ازین سخن بسیار مدہوش شُدی۔

گفتم۔ این سخنانِ تو در نہایت سادگی مے باشد و من از تقریرات تو بیاد (دو بان) اُفتادم که (ادکار) در نوشتہ جاتِ خودش از او حکایتہا مے کُند۔ و ہرگز بخاطرم نمے گذشت که

اشخاصے مانند (دوبان) یافت شود مگر در تیاتر یا در خیالِ مولفین۔

ہومز گفت۔ شبہ نیست کہ در این تشبیہِ من بہ (دوبان) مقصودت مدحِ من میباشد و من نیز شکر گذار تو بر این ہستم۔ جز این کہ باین مدح راضی نیستم۔ زیراکہ باعتقادِ من (دوبان) ہمسرِ من نیست۔

گفتم۔ آیا کتاب (کابوریو) را خواندۂ۔ در باب میسو (لوکوک) یا پلیس پاریس چہ میگوئی؟

گفت چیزے کہ قابلِ تمجید باشد در او نیست بجز زرنگیٔ او۔ و آن ہم مدت شش ماہ کش کرد تا توانست مقصّر را بشناسد۔ و حال این کہ من در ظرفِ بیست و چہار ساعت این کار را میکردم۔ امّا کتابے کہ گفتی، از براے اجزاے پلیس لازم است آن را بخوانند تا بدانند کہ از چہ چیز باید اجتناب نمایند۔

من از مذمّت کردنِ او دو شخصے را کہ بسیار معتبر میدانستم غیظم گرفت۔ و از روے صندلی برخاستہ نزدیک پنجرہ رفتم و با خود میگفتم دور نیست کہ این مرد ہمچنان کہ میگوید مرد ماہرے باشد ولے معلوم میشود کہ عجب و غرور بسیارے در سر دارد۔

و چون از پنجرہ بکوچہ نظر کردم مردے را دیدم کہ

آرام راه مے رود و بخانه ہاے این کوچه و نمرہ ہاے در خانه ہا نگاه میکند گویا در جستجوے خانۂ معینے میباشد - و چیز کبود بزرگے در دستش بود و معلوم میشد که او رسول است و مقصودش رسانیدن رسالت است -

پس با ہومز گفتم - آیا بینی این شخص در جستجوے چه مے باشد - او نزدیک بنجره آمد و گفت - گمان دارم در جستجوے منزل من است تا این رسالت را بمن بدہد -

و ہنوز کلام رفیق من تمام نشده بود که آن شخص بمنزل ما نزدیک رسید و نمرۂ آن را بدید - پس بشتافت و زنگ را زد وچون در بار شد - از پله بالا آمد و به اطاقے که ما نشسته بودیم داخل شد و رسالت خود را (بشرلوک ہومز) داده از راہے که آمده بود باز گشت -

فصل سیم

سرّ مخفی

بعد از رفتن رسول (ہومز) آن رسالت را میخواند - و من در قدرتِ عجیب او تامل میکردم - پس بچشمِ اعتبار در او نگریسته تعجبم در او بیشتر شد و چون خواندن آن نامه را تمام کرد او را بمن داد و من آن را چنین خواندم -

عزیزم (مسٹر ہومز) امر ہولناکے در خانۂ نمرہ سہ در (لورستن گاردن) در کوچہ (برکسون) حادث شدہ۔ یکے از اجزاے پلیس در ساعت دو بعد از نصف شب در آنجا گردش میکردہ۔ از شکبۂ پنجرۂ یکے از خانہا روشنائی بنظرش مے آمد۔ و چون ہیدانستہ کہ درِ آن خانہ بستہ و خالی از سکنہ میباشد ترسیدہ کہ مبادا کدورت انگیز امرے حادث شود و پیش رفتہ درِ خانہ را باز مشاہدہ نمود۔

پس داخل شدہ باوّلین اطاق آن کہ خالی از فرش و اثاث البیت بودہ در آمدہ و مردے را مردہ بر روے زمین دیدہ و در جیب او کاغذے چند بودہ کہ بر آنہا نوشتہ۔ (اخنوخ دربہ) (کلیفلاند) (اوہیو) ولایات متحدہ در امریکا۔ امّا قاتل چیزے از لباس او را نبردہ و نمیدانم او را چگونہ کشتہ۔ اثر خون در اطاق یافت میشود۔ امّا در جسم کشتہ اثر زخم یا چیز دیگر نیست۔ و ہیچ وجہ نمیدانم کہ از براے چہ باین خانہ آمدہ و بر او چہ رسیدہ و ہمہ چیز را ہمان طور کہ بودہ گذاشتہ ایم اگر امکان داشتہ باشد و پیش از ساعت دوازدہ ظہر بخانۂ مذکور بیائی مرا شکر گذار خودت خواہی کرد و اگر امکان ندارد خبر بدہ تا نشانے و علامت ہائے کہ بعد از تجسّس جمع میکنم بر تو عرضہ دارم تا مرا براے خودت امداد نمائی۔

من در حیرت و اشتباه بزرگے ہستم و بسے محتاج راے و راہنمائی تو میباشم۔ پس لطف نمودہ راے خود را از ما دریغ نکن زیادہ بسلامت باشی دعاگو (طوبی گریگسون)

چون کاغذ را خواندم (ہومز) گفت۔

(گریگسون) از بزرگ ترین اشخاصے است کہ در اسکوتلاند یارد (اسم ادارۂ امنیۂ لندن) است و در ہوش و مہارت (لستریدہ) دوم شخص است۔ جز این کہ ہریک این دو نفر دیگرے را دشمن دارد و بر او حسد میبرد و بزودی خواہی دید کہ درمیان ایشان چہ رُخ میدہد۔

(ہومز) این کلمات را با نہایت برودت و بے اعتنائی میگفت و من سخت تعجب داشتم و گفتم آیا وقت گران بہا نیست۔ و حادثہ با اہمیت نمی باشد۔ پس اذن میدہی کالسکہ از برایت کرایہ کنم کہ بخانۂ مذکور بروی۔

گفت۔ خودم نمیدانم بروم یا نروم۔ زیراکہ کسالت شدیدے دارم۔ اما ہمیشہ این قسم نیستم۔ بلکہ ہر وقت بخواہم در ہمت و چابکی از تمام مردمان بیشتم۔

گفتم۔ چنان دانم کہ این حادثہ از ہمان قبیل میباشد کہ تو میخواہی۔ پس آیا لمے روی۔

گفت۔ برائے من چہ فائدہ دارد۔ بر فرض کہ ظفر یافتم

و امر مخفی را آشکار ساختم مگر نه فضیلت آن به (گریکسون) و (لستریڈ) و شرکاے ایشان باز میگردد۔

گفتم ولیکن (گریکسون) با نهایت اصرار از تو خواهش نموده که حاجتش را برآوری۔

گفت۔ این اصرار از براے آن ست که میداند من در قوّت استدلال و مهارت از او بالاترم۔ و او خودش به این مطلب اقرار دارد۔ ولے بُریدن زبانش را بهتر از آن میداند که این اقرار را براے دیگرے بکند و در هر حال خواهم رفت و به طریقهٔ مخصوص خودم درین مطلب تفحّص میکنم۔ و اگر فائده دیگر نبرم اقلاً باستهزا کردن بر اجزاے پلیس قناعت میکنم

گفتم۔ آیا میل داری من هم همراهت بیایم۔ گفت بلے اگر کار دیگرے نداشته باشی۔

پس از خانه بدر آمده کالسکه گرفتیم و بجانب منزل مذکور روان شدیم و هوا را ابر تیره گرفته و تاثیر این واقعهٔ هولناک را در من بیشتر کرده بود امّا هومز ابداً اعتنائے نداشت۔ بلکه صحبتهاے متفرقه از قبیل موسیقی و غیر آن میکرد و عاقبت من با او گفتم۔ ظاهراً تو این حادثه را چندان اهمیت نمیگذاری۔

گفت۔ از تحصیل حادثه هنوز چیزے بر ما معلوم نشده

و غلط فاحش است که پیش از معلوم نمودن تفاصیل اظهار رائے خود را بنمائیم۔

گفتم۔ در اندک زمانے تفصیل را معلوم خواہیم نمود چہ چنان دانم که بخانۂ مقصود رسیدیم۔

گفت۔ بلے بآنجا نزدیک شده ایم۔ پس کالسکه چی را خوانده امر کرد بایستد۔ و ایستاد و کالسکه را نگاه داشته ما فرود آمدیم۔ و قریب صد یارد تا آن خانه مسافت داشتیم و او را پیاده قطع نمودیم۔

خانۂ نمرۂ سه در (لورستون گارڈنز) یکے از چهار خانه بود که نظیر یکدیگر بودند و اندکے از شارع عام دور بود و مشتمل بر سه طبقه بود پنجرہایش تماماً قفل بود و بر روے بعضے پنجره ہا لوحۂ اعلان بود که بجهت اجاره دادنِ آنخانه نصب کرده بودند۔ و در جلو ہر یک رزین خانه ہا باغ کوچکے بود۔ که درمیانِ خانه و کوچه فاصله بود و چون کسے میخواست داخل آن خانه شود باید از معبر تنگے در وسط باغیچه عبور نماید۔ تا بدر خانه برسد و زمین آن معبر خاکے بود که با رمل نرم آمیخته بود و بواسطۂ باران بسیار که در شب گذشته باریده بود پاے عبور کننده در آن رمل ہا فرو مے رفت و بر گردِ ہر یک از این باغها که در جلو این چهار خانه بود

دیوارے بود کہ بلندیِ آن سہ قدم بود و بر بالاے آن دیوار
از چوب بود۔

و یکے از اجزاے پلیس بر دیوارے کہ مقابل خانہ
بود تکیہ دادہ بود۔ چون بدانجا رسیدیم من پنداشتم کہ
(شرلوک ہومز) فی الحال داخل خانہ گردیدہ مشغول سوال و
تفحّص و تفتیش خواہد شد۔ ولے برعکس این دیدم۔ چہ او
پیش از دخول بخانہ مشغول شد باکمال آہستگی در خیابانِ
مقابل خانہ براہ رفتن و در زمین و دیوارہا و خانہ ہاے
مقابل و بجانب آسمان نگاہ کردن - و چون از این کارہا
فارغ گردید۔

آہستہ آہستہ بطرفِ خانہ رفت۔ و بر روے علف
ہاے کہ در کنار این معبر رُستہ بود راہ میرفت و در تمام
احوال چشم بر زمین دوختہ بود۔ جز این کہ دو نوبت ایستاد
و او را دیدم تبسّم میکند مثل کسیکہ انچہ در انتظارش بود
یافتہ باشد۔

و در این معبر جاے پاے بسیارے بود کہ اجزاے
پلیس مکرر از آن عبور کردہ، رفتہ و آمدہ بود و من نتوانستم
بفہمم کہ چگونہ از براے او امکان دارد از جاے پاہا فائدہ
در کشف مطلب برگیرد۔ جز این کہ بواسطۂ چیزہاے کہ

از او دیده بودم یقین داشتم که در اینجا بسے چیزہا تکلم می نمایند واحدے جز او آنہا را نمے بیند و نمے شنود۔

و چون بدر خانہ رسیدم مرد بلند قد گندم گونے باموے سیاہ از آن خانہ بدر آمد و کتابچۂ در دستش بود کہ بامداد در آن تحریر میکرد و چون ہومز را دید بطرف او شتافت و دستش را گرفتہ گفت بسے شکر گذار تو ہستم کہ خواہش مرا اجابت نمودہ آمدی۔ و ما ہمہ چیز را ہمان قسم کہ یافتیم دست نزدہ گذاشتہ ایم تا تو بیائی۔ (ہومز) گفت بجز این (و با دست اشارہ بمعبر نمود) کہ اگر گلۂ از چہار پایان از آن میگذشتند بیش از جاے پاے ایشان باقی نمے ماند۔ ولیکن باکے نیست زیرا کہ یقیناً تا کنون نتیجہ بدست آوردہ اید۔

آن شخص گفت۔ اندرونِ خانہ مرا از اہتمام بہ بیرونِ آن مشغول ساخت و از این رو تفحص خارج را برفیقم (لستريد) واگذاشتم۔

(ہومز) نگاہے بمن کرد گویا میگفت با تو نگفتم (این اول دفعہ از قیمت گوسالہ است)۔ بعد از آن برگشت و با (گریکسون) گفت۔ در ہر کارے کہ تو و (لستريد) شروع بتحقیق کنید۔ گمان ندارم دیگرے بتواند کار قابلے از پیش ببرد۔

(گریکسون) از این تمجید خوشحال شد و بہ ہمان اکتفا

نموده گفت - ہر تدبیرے کہ امکان داشتہ مابجا آورده ایم
ولے حادثہ در نہایت غرابت است - و محض ہمین ترا
دعوت کردم کہ میدانستم برسیدگیِ این گونہ اتفاقاتِ غریب
میل داری -

(ہومز) گفت - آیا تو با این مکان با کالسکہ بیامدی - (اگریکسون)
گفت ابداً - گفت آیا (لستريد) با کالسکہ آمده است - گفت ہرگز
(ہومز) گفت پس بیائید برویم اطاق را تفتیش نمائیم
(ہومز) داخل شده -

و (اگریکسون) کہ پُر از عجب و غرور بود در دُنبال او
و ما نیز در دُنبال ایشان رفتیم و بعد از آن کہ چند قدم
در دالان تاریکے راه پیمودیم باطاقے رسیدیم کہ این جریمۂ ہولناک
در آن واقع شده بود - و داخل اطاق گردیدیم آنجا را اطاقے
دیدم بزرگ و بشکل مربع و خالی از فرش و اثاث البیت -
دیوارہاے آن را کاغذ چسپانیده بودند ولے از کثرت
کہنگی چند جاے آن کاغذہا دریده و آویختہ شده بود -
گچ سفید از زیرش نمایان بود -

و در مقابلِ درِ اطاق بخاریئے از براے افروختن
آتش بود و سر بخاری تہ شمعے بود کہ تمام شمع سوختہ و چیز
اندکے از آن باقی مانده بود و گرد و خاک زمینِ اطاق

را فرو گرفته بود - و بجز یک پنجرهٔ نداشت و آنهم از شدتِ
چرکیِ شیشه نزدیک بود بالمرّه مانع روشنی گردد - و این اُطاق را
تاریکی بر تاریکی افزوده - این ها چیزے بود که بعد از زمانے
فهمیدم - ولیکن در وقت دخول اُطاق چشم برجثهٔ اُفتاد که بر
روے زمین اُفتاده - و از نظر کردن بر او دانستم که جثهٔ مردے
میباشد در حدود چهل سالگی، در قد چهار شانه - باشانه پهن
و چهرهٔ چین دار - و ریش بسیار و خوش سیما - و کلاهش از
سرش بر زمین اُفتاده و انگشتهاے دستش بسته و دستش
کشیده و پاهایش بر روے هم افتاده - و منظر او دلالت
داشت که پیش از مُردن زد و خورد و دردناکے داشته و
علامت ترس و رعب با افسرده گی و گرفتگی هم چنان در
صورتش ظاهر بود - و من مانند حال او تا آن وقت در
صورتِ هیچ مُرده و زندهٔ بود ندیده بودم - و روے هم رفته
صورتِ او هیأت و تمامی منظر او را زشت و هولناک
نموده و ترس و رعب ما را افزون مے نمود و من مردهٔ زیاد
دیده و نزاع بسیارے مشاهده کرده بودم ولے هرگز از هیچ
یک نترسیده بودم - امّا از دیدنِ این جثهٔ در این مکانِ
تاریکِ تنها مرا رعب بگرفت -

(لسترید ه) بردم در ایستاده بود - چون ما داخل شدیم ما را

تحیّت گفت و گفت غرابت این حادثه از تمام حوادث بیشتر است۔ و من در عمر خود مانند آن ندیده ام۔ پس (ہومز) پیش رفت و در پہلوے جثّہ زانو زد و او را از ہمہ طرف تجسُّس نمود۔ و بعد از آن در اطرافِ خود باآثار خونے کہ در روے زمین ریختہ بود نظر افگند و گفت۔ آیا یقین دارید کہ در بدن این کُشتہ جراحتے نے باشد گفتند۔ بلے۔ گفت۔ باقی ماند کہ این خون از شخص دیگرے میباشد یعنی قاتل، اگر قتلے درکار باشد۔

بعد از آن دوبارہ بہ تجسُّس جُثہ باز گشت و ہمہ جاے تنِ او را دست بزد و رسیدہ گی کرد۔ بدون این کہ یک کلمہ بزبان آورد۔ و این کارہا را باکمال سرعت انجام داد چنانکہ بینندہ باور نمیکرد کہ نتیجۂ قابلے بدست آوردہ باشد۔ و چون ازین کارہا فارغ گردید دماغ خود را بر دہانِ کشتہ نہاد۔ گوئی چیزے را میبوید و بعد از آن نگاہے بکفشہاے او نمودہ برخاست و گفت۔ آیا او را از جاے خودش حرکت ندادہ اید؟

گفتند۔ اندکے حرکت دادیم ہمین قدر کہ بدنش را تجسس نمودیم۔ گفت۔ اکنون او را بردارید و باُطاق تشریح ببرید زیرا کہ بعد ازین فائدہ در بودن او متصوّر نمیشود۔

(گریگسون) در حال چہار نفر از مردانِ خود را آورد

و او را برداشته بیرون بردند و چون او را برمے داشتند۔ انگشترے از او افتادہ بر روے زمین غلطید۔ (لستريد) آن را برداشت و با دہشت درو تامّل نمودہ گفت ۔ این انگشتر خواستگاری است و متعلق بزنے مے باشد کہ او نیز بلا شبہہ در این جا بودہ ۔ بعد آن را در کف دست خود گذاشت۔ و ما بر او نظر نمودیم۔ پس (گریکسون) گفت این انگشتر شبہ کار را مے افزاید و او این قدر شبہ ناک است کہ از افزودن بے نیاز مے باشد۔

(ہومز) گفت۔ آیا گمان نمیکنی کہ این انگشتر کار را واضح تر مے سازد۔ پس چہ فائدہ در تامّل نمودن آن مے باشد۔ بامن بگوے کہ در جیبش چہ یافتید۔

(لستريد) گفت ۔ ساعت طلائی از کارخانۂ بارو و لندن ۔ و زنجیرے از طلاے خالص۔ و سنجاقے از طلا کہ سرش چون سر سگ میباشد و دو یاقوت در چشمہایش ہست و محفظہ کیف بغلی از پوست روسی کہ در آن چند قطعہ کارت ہست باسم۔ (اخوخ۔ ج دریبر از کلیفلاند) و پول نقد معادل ہفت لیرہ و سیزدہ شلن ۔ و دفتر جیبی کہ در صفحۂ اول او اسم یوسف ستان غرسون نوشتہ شدہ ، و دو عدد پاکت تلگراف یکے باسم ج ۔ دریبر) و دیگرے باسم یوسف ستان غرسون ۔ ہومز گفت

در عنوان پاکت چه نوشته بود ؟ لستريد گفت در مهمان خانه امريکائی در کوچه ستراند - و پاکت ها از يکے از کمانيهاے کشتی بود و روز حرکت کشتی را از بندر ليورپول اعلام کرده بود و دلالت دارد بر آن که اين بيچاره قصد بازگشتن بامريکا داشته -

هومز گفت - آيا از اين ستان غرسون تفحص نموديد ؟ گريکسون گفت - بلے تفحص کرده ام و همه روز نامه ها را سپرده ام که در اين خصوص اعلان نمايند و رسولے هم بمهمان خانۂ امريکائی مذکور فرستاده ام - وليکن هنوز برنگشته - باز هومز گفت - آيا از شهر کليفلاند در اين باب تحقيقے کرده ايد؟ گريکسون گفت - بلے با تلگراف تحقيق نموده ام - هومز گفت بچه مضمون تلگراف کردی ؟

گفت - تفصيل حادثه را ذکر کردم و خواهش نمودم که هر چه در اين باب ميدانند خبر دهند - گفت - از کار ديگرے که اهميتش بزرگترے باشد نپرسيدی - گريکسون گفت - چرا از احوال يوسف ستان غرسون هم استفسار نمودم -

هومز گفت - آيا تمامش همين بود - آيا بيني يک نقطه پيدا نمے شود - که مرکز باشد و اين حادثه بر گرد آن ميگردد آيا دوباره تلگراف نميکنی -

گریکسون بادرشتی گفت - ہر چہ لازم بود کہ بگویم گفتم و همین کفایت میکند - ہومز تبسمے نموده خواست جواب بدہد کہ لسترید با تعجیل آمد و دستہایش را بہم می مالید و چہره اش از خوشحالی بر افروختہ بود و گریکسون را مخاطب ساختہ گفت - من چیزے در غایتِ اہمیّت اکتشاف کرده ام و اگر دو باره باطاق نمیرفتم و دیوار ہا را با دِقّت تفحّص نمے کردم نمے توانستم این اکتشاف را بنمایم - پس بیائید تا بشما بنمایم و صورتش از افتخار برق میزد کہ کارے کرده است کہ ہم کارش از آن عاجز بوده - و ما در دُنبال او باز گشتیم پس لسترید کبریتے روشن کرده نزدیک دیوار برد و گفت در این جا چہ میخوانید ما نظر کردیم و قطعۂ از دیوار اطاق را دیدیم کہ کاغذ از رویش پاره شده بود و گچ از زیرش پیدا شده - این حروف را با خون بران نوشتہ بودند - 'راح' لسترید کہ از خوشحالی و افتخار میخواست بر پرد -

گفت در این باب چہ میگوئید - واحدے این لفظ را ندیده زیراکہ در مکانے از دیوار نوشتہ شده کہ تاریکتر از جاہاے دیگر مے باشد و کسے را بخاطر نرسیده کہ در آنجا تفتیش نماید و این کلمۂ را قاتل یا قافلہ باخونِ خودشان نوشتہ اند و یک قطرۂ خون را بہ بہبینید کہ از یکے از این حروف بر دیوار ریختہ

و ازین مطلب هر قول و شبه که در باب خودکشی داشتیم برطرف
مے نماید۔ و ازان پس از چه رو نویسنده این قطعهٔ دیوار
را براے نوشتن اختیار نموده۔ سبب این مطلب بسیار آسان
است آیا این شمع را بر روے بخاری مے بینید۔ چون آن را روشن
کنیم همچنان که پیش از ما کرده اند (و شمع را روشن نمود) نور
آن بر این قطعهٔ دیوار مے افتد و نوشتن بر روے آن سهل
میشود زیراکه آنجا روشن و باقی دیوار تاریک است۔ گریگسون
باصداے آهسته از روے کدورت و حسد گفت۔ حالاکه تو این
لفظ را اکتشاف کردی پس مرحمت فرموده معنیِ آن را هم براے
ما تفسیر کن۔

لستریڈ جواب داد که معنی آن آسان است مقصود
کاتب لفظ انگلیسی بوده است که (ریچل) تلفظ میشود و مقابل
آن در عربی رحیل است و لیکن این کلمه را تمام نکردهٔ،
یا بواسطهٔ حرکتے که از خارج شنیده یا بسبب دیگرے
نتوانسته لفظ را تمام کند و چون این حادثه محقق گردد سرّ آن
آشکارا شود شما خواهید دید که زنے (رحیل) نام در این
حادثه داخل بوده۔

هومز قهقهه بخنده در آمد۔ و لستریڈ از غیظ و کینه سُرخ
شد و گفت بخند مستر شرلوک هومز بخند۔ بسا هست که استادی

و مهارتِ تو از تمام ما بیشتر باشد و لیکن بزودی نتیجه را خواهم دید۔

هومز جواب داد- مرا معذور دار اگر ترا بخنده خودم مکدّر ساختم و این کار را عمداً نکردم و اعتراف دارم که فضیلتِ اکتشافِ این مطلب از تو میباشد۔ و من هم بنظرم مے آید که قاتل یا شریک او این کلمه را نوشته باشد جز این که من مے خواهم بار دیگر در این اُطاق بدقّت نظر کنم پس اجازه بدهید۔

هومز این بگفت و از جیب خود ذرّه بینے بیرون آورد با ریسمانئے برائے پیمودن۔ و شروع نمود در اطراف اطاق گردیدن و بهمه چیز نظر مے نمود و مے پیمود و راه مے رفت و خم میشد و بزانو در مے آمد و بر روے زمین در میکشد و باخود حرف میزد چنانکه پنداشتی بودنِ ما را در آنجا فراموش کرد۔ و چنان مشغول کار خود بود و قوئ و فکرش متوجه مقصود و خیال خودش بود که از پهلوے ما میگذشت بدونِ اینکه ملتفتِ ما باشد یا بفهمد که ما در آنجا هستیم۔ و میانهٔ علامتهائے که بر زمین بود و من اثرے از آنها نئے دیدم با نهایت دقّت مے پیمود و مقیاس مے گرفت و بعد از آن خم گردید و پارهٔ خاک از زمین برگرفت و در پارچهٔ کاغذ نهاده در جیب گذاشت۔

و چون از پیمودن و مقیاس گرفتن زمین فارغ شد

بجانب دیوار اطاق آمده ہمین کار را کرد تا بکلمۂ مذکورہ رسید۔
و با ذرّہ بین در ہر حرف آن وقت نمود و گریکسون و لستریڈ
استادہ با تعجّب و بے اعتنائی مراقبِ او بودند و مانند من
چیزے از این کارہاے او نفہمیدند ۔ و چون از تفتیش خود فارغ
گردید بسوے ما آمد۔ و گریکسون و لستریڈ ازو سوال نمودند
کہ بعد از تفحّص و تحقیق رائیش در آن خصوص چہ می باشد
او باہنگے کہ دلالت بر استہزا نمودن داشت گفت۔
اگر من ادّعا کنم کہ شما را در این کار کمک خواہم نمود
از لذّتِ افتخار حل ساختنِ مشکل محروم خواہید شد۔ و تمامی
کارہاے شما تا کنون در نہایت خوبی بودہ بحدّے کہ مداخلۂ
سیمے در این قضیہ حرام می باشد۔
امّا اگر بخواہید بعد از این مرا از اقدامات کہ در این
باب میکنید خبر بدہید۔ من نیز راے کہ داشتہ باشم یا نصیحتے کہ
بدانم باکمال خوشحالی بشما تقدیم میکنم و در اثناے این احوال میل
دارم با پلیسے کہ نخست این جثّہ را پیش از ہمہ دیدہ ملاقات
نمایم پس اسم او را با من بگوئید ۔ لستریڈ جواب داد کہ انس جان
رانس است ۔ و در خانۂ فلان نمرہ در فلان کوچہ منزل دارد
و ہومز اسم نمرۂ خانہ را در دفتر جیبش نوشتہ با من گفت ۔
اکنون بیا برویم نزد این مرد ۔ و بعد از ان بہ لستریڈ و رفیقش

ملتفت گردیده گفت۔

این شخصے کہ جثۂ او را در این جا یافتہ اید و کُشتہ شدہ است۔ قاتل او شخصے است در اوّلِ جوانی۔ و طولِ قدش بیش از شش قدم میباشد۔ و پاہایش نسبتِ طولِ قدش خیلے کوچک است و کفشِ پنجۂ پہن در پا داشتہ ۔ و سیگارے از فلان توتون در این جا کشیدہ و با خصم خودش در کالسکۂ چہار چرخہ باینجا آمدہ ۔ و کالسکہ را یک اسپ میکشیدہ۔ و نعل دست راستِ آن اسپ تازہ بودہ و سہ نعل دیگر کہنہ و اعتقاد من اینست کہ صورت قاتل بشدت سُرخ است و ناخنہاے دست راستش خیلے دراز بودہ ۔ عجالۃً این دلائل را فہمیدہ ام و شاید این ہا در تفتیش شما فائدہ بخشند۔ گریکسون و لستریڈ یکدیگر نگاہ کردہ خندیدند ۔ گویا اعتقادے بصحت این کلمات نہ نمودند۔ و لستریڈ گفت تو با مانگفتی کہ این شخص بچہ قسم کشتہ شدہ ۔

ہومز گفت او را بالسم کشتہ اند ۔ و بعد از آن از در اطاق بیرون آمد و دوبارہ برگشتہ بالستریڈ گفت و من یک کلمۂ دیگر دارم کہ باتو بگویم (راح) کلمۂ المانی است و معنی آن (انتقام) است ۔بے سبب وقت خودت را صرف مکن۔ و در تفحص مادم راجیل مباش ۔بعد از آن خانہ بیرون آمدیم

و گریکسون و لستربید را در منتهاے دہشت و بیہوشی گذاشتیم۔

فصل چہارم

او چہ گفت

یک ساعت بعد از ظہر از آن خانہ بدر آمدیم۔ و ہومز با تعجیل مرا برد بہ نزدیک ترین تلگراف خانہ و تلگراف مفصلے زدہ بیرون آمدہ و کالسکہ گرفتہ نمرۂ خانۂ جان رانس را بکالسکہ چی داد و در بینِ رفتن بامن گفت۔

من بہ نتیجۂ صحیحے دست یافتم ولے در ہر حال میل دارم کہ بہ بینم جان رانس چہ میگوید زیراکہ تقریر او از بعضے فوائد خالی نمیباشد۔

گفتم۔ مسٹر ہومز کلام تو مرا مدہوش نمودہ۔ آیا انچہ از قاتل گفتی یقین داری۔ گفت ابداً جاے شبہہ نیست۔ و اول چیزے کہ من دیدم بعد ازان کہ بنزدیک آن خانہ رسیدیم جاے چرخ کالسکہ بود۔ و چون در ہفتہ گذشتہ باران نیامدہ بود مگر دیشب۔ دانستم کہ جاے عرادۂ کالسکہ از دیشب ماندہ۔ و بعد از آن دیدم کہ جاے سُم اسپ کالسکۂ یکدست رانعلش بیش از سہ دست و پا واضح است گفتم کہ نعل دست راستش تازہ بودہ و چون این کالسکہ دیشب بعد از ابتداے

باران ازین جا عبور کرده و در صبح نیز دیده نشده معلوم مے شود
در وسط شب این دو مرد را باین خانه آورده - گفتم - اینها
آسان و واضحست امّا طول قد قاتل را از کجا دانستی ؟ گفت
طول قدِ آدم از طول قدمش معلوم میشود و طریقهٔ بیانِ آن
بغایت آسان است و بعد از این براے تو شرح آنرا میدہم
و جاے قدم این مرد در گلہاے خارج خانه و در روے غبار
زمینِ اطاق ظاہر و واضح بود - و از آن پس طول قد او را
از خطّے که بر دیوار نوشته بود معیّن کردم زیراکه چون کسے
خطے بر دیوار بنویسد بدیہی است که مقابل چشمش مینویسد و
این خطے که رفیق ما نوشته بود به بلندی شش قدم از زمین بود -
گفتم - اینها همه صحیح - امّا سن قاتل را از کُجا دانستی ؟ گفت - بعد از
آنکه طول قد شخص چہار پا و نصف باشد - مجبوریم که بگوئیم او
در آغاز زندگی و با قوّت کامل میباشد و در این خبر سحرے و
معجزے نیست چه ہمچنان که با تو گفتم تمام انچه از من سر بزد
از پیروی نمودنِ مقدّمات و حقایقے میباشد که شرح آن را
در آن مقاله درج کردم - آیا باز پرسشِ دیگرے داری -
گفتم - بلے - درازیِ ناخنِ دستِ او را از چه شناختی و
سیگارے از فلان توتون دود کرده چگونه فہمیدی گفت - بعد از
آنکه خط دیوار را با ذرّه‌بین دیدم دانستم انگشتے که این خط را

نوشته ناخنش بلند بوده - زیراکه روے گچ در زیر خط ها خراشیده شده بود - و این خراش از انگشتے که ناخن کوته داشته باشد امکان ندارد -

و امّا فهمیدنِ جنسِ توتون از آن بود که اندکے از خاکسترِ سیگار را از زمین بر داشتم و دانستم که توتون از چه جنس باشد و بدانکه من مدّتے در این باب با دِقّت مواظبت و تجسّس کرده ام و مقالهٔ در شرح آن نوشته ام - والآن میتوانم اقسام توتونرا بمحض دیدنِ خاکسترِ آنها تمیز بدهم - گفتم - سرخی روے قاتل را چگونه تشخیص دادی ؟

گفت - آن را بعد ازین با تو خواهم گفت -

من دست بر پیشانئ خود گذاشته - گفتم این حادثه مرا مات کرده است - و هرچه در آن فکر میکنم اشکالش بیشتر مے شود - چگونه این دو شخص باین خانه خالی از سکنه آمده اند و کالسکه چی که ایشانرا آورده کجا رفته و چه بر سرش آمده - چگونه کسے میتواند دیگرے را بخوردن بسَم مجبور نماید و این خون در اطاق از کجا آمده آیا نه بینی مقصود قاتل در صورتیکه لباس و اسباب را نبرده چه بوده - انگشترِ خواستگاریِ زن براے چه اینجا آمده و از براے چه قاتل کلمهٔ انتقام را بلغتِ المانی قبل از بیرون رفتن از خانه نوشته است و من در نزدِ تو هومز

اقرار میکنم که از ادراکِ این حوادث یا مناسبت دادن میان آنها عاجزم - هومز تبسمے کرده گفت۔ شکے نیست که تو تمامیٔ مشکلاتِ این حادثه را که محتاج شرح میباشد ذکر کردی و مشکلاتِ بسیارے یافت میشود که هنوز مخفی است جز این که من به نتیجهٔ مهمے دست یافته ام که صحتِ او در نزد من ثابت است امّا کتابت دیوار چیزے جز حیله نیست محض این که اجزاے پلیس را گمراه نماید تا گمان کنند۔ جمعیت هاے سرّی یا شورشی یا امثالِ آن و باشند۔ زیراکه حروفِ کتابت دلالت داشت که کاتب المانی نیست۔ و مقصودے جز فریفتن اجزاے پلیس نداشته ولے بعد از این من سکوت خواهم نمود و بیش از انچه گفتم با تو نخواهم گفت زیراکه جادوگر اگر سرّ صنعت خودش را آشکارا سازد مردم در مهارت و چابکیٔ او سست اعتقاد مے شوند و من نیز اگر ترا بر تمام انچه میدانم مطلع نمایم اعتقادت در مهارت من ضعیف میشود و مرا هم مانند سائر اجزاے پلیس تصوّر میکنی که بجز انچه بایشان آموخته اند چیزے نمیدانند۔

گفتم - هرگز چنین تصورے نکرده و ابداً نخواهم کرد۔ زیراکه تو تفتیش را مانند فرعے از فروعِ علم نمودهٔ و او را بدرجهٔ بلندی رسانیدهٔ که گمان ندارم بجز خودت کسے را دسترس بآن باشد۔ از این تمجید و تعریف من چشمانِ رفیقم برق زد۔ و این را

هم میگویم که او همیشه مائل بود بتمجید مهارت خودش را در این صنعت بشنود - مانند خانم خوشگلے که مائل بشنیدن مدح جمالش میباشد و ازین بابت بارِ دیگر گفت - ترا بمطلب دیگر خبر دهم - شخص قاتل با حریفش در یک کالسکهٔ باهم آمده اند با همدیگر - و در نهایت موافقت در معبرے که بدرِ خانه متصل است راه رفته اند و دور نیست که دست یکے در دست دیگرے بوده است و چون داخل اطاق شده اند مقتول ایستاده و قاتل به آمدن و رفتن در حرکت بوده و من این مطالب را از دقّت نظر در زمین اطاق دانستم و نیز دانستم که دمبدم غیظ و کینهٔ قاتل افزوده میشده زیرا که اثر قدمهایش هر دم طولانی تر نمودار بود و ازان پس هرچه رُخ داده - داده است - و این تمام آن چیز نیست که من بطور یقین میدانم - امّا باقی چیزها فقط گمان است - و ما درین وقت بمنزل جان رانس نزدیک رسیده بودیم - پس از کالسکه بزیر آمده کالسکه چی را گفتیم در انتظارِ ما باشد و بعد چند قدم رفتن در کوچهٔ تنگ کثیفے بپیچیدیم - تا بخانهٔ مقصود رسیدیم و در را کوبیده از جان رانس پرسش کردیم - گفتند - او هنوز در بستر میباشد - پس ما باُطاقے داخل شدیم که کنایه از مطبخ و خوردن گاه و مکان نشستن بود و پس از اندکے جان رانس آمد و علاماتِ تکدُّر بر صورتش ظاهر بود که اورا از جاے بلند کرده ایم و گفت -

من تقریر خودم را بتفتیش بیان کرده ام و جز آن چیزے نمیدانم۔
هومز نصف لیره از جیبش در آورده درمیانِ انگشتانش میگردانید پس گفت و لیکن من میل دارم تقریر ترا از خودت بشنوم۔

جان رانس گفت۔ هرچه میل داشته باشی باکمالِ خوشحالی عرض میکنم (خدایا فلز زرد چه قدر اثر دارد) هومز گفت۔ پس بنشین و آنچه دیدهٔ برای ما حکایات کن۔

جان رانس نشست و گفت توبهٔ من در کشک از ساعت هشتِ دیشب بود تا ساعت شش صبح و در ساعتِ اوّل بعد از نصف شب باران شروع بریختن کرد۔ و من با هنری پلیس که مستحفظِ نقطهٔ مجاورِ من بود برخورده باهم در زاویهٔ کوچه ایستاده صحبت میکردیم و چون ساعت دو شد بخاطرم رسید که گردشے در دور اطراف محلِ کشیک خودم بنمایم و از احوال کوچهٔ برکستون آگاهی یابم۔ پس تمام کوچه و اطراف را گردیدیم و کسے را ندیدم سوای یکے یا دو تا کالسکهٔ و دربینِ گردش روشنی از شگافِ پنجره خانهٔ معهود بنظرم رسید و چون میدانستم آن خانه خالی از سکنه میباشد در کار او بشک افتادم و خواستم از حقیقت اطلاع یابم۔ پس جلو رفتم و چون بدر خانه رسیدم۔

هومز کلامش را بریده گفت - ایستادی و دوباره بباغ برگشتی پس این کار را برای چه کردی ؟ رانس از سخن هومز رم خورده و خیره خیره باو نگاه کرده و گفت -

این صحیح است ولیکن نمیدانم تو آنرا از کجا دانستی واما سبب برگشتنِ من رعبی بود که از تنهائی و آرامیِ آن مکان مرا دست داده بود و دوست داشتم که یکی دیگر با من باشد که باد اُنس یافته دل قوی دارم پس بدرِ باغ برگشته بکوچه نگاه کردم شاید هنری یا کسی جز او را بیابم ولی احدی را نه دیدم - هومز گفت هیچ کس نبود یقیناً - رانس گفت هیچ کس نبود نه انس و نه جنی - و عاقبت دل قوی ساخته بطرف خانه رفتم و در را زور دادم باز شد - گوش دادم صدای و حرکتی نشنیدم - پس داخل اُطاقی شدم که روشنی در آن بود و نه شمعی از شمعِ قرمز بر روی بخاری دیدم - و بر روشنی او توانستم به بینم -

هومز باز سُخنش را بُریده گفت بله میدانم چه دیدی - پس در اطاق مکرر راه رفتی و پهلوی جثه زانو زدی - و بعد ازان بطرف در مطبخ رفتی و خواستی آن در را باز کنی و بعد ازان - جان رانس ناگاه از جائی برخاست و از آثاریکه بسیما و صورتش هویدا گردید مینمود که او در خالی بودن هومز از مسئولیتِ ارتکابِ این جریمه بشبه اُفتاده و گفت -

تو در آن وقت در کجا مخفی شده بودی؟ ظاهرا تو زیاده، از انچه حق دانستن آن را در این خصوص داری، میدانی۔

ہومز خندید و اسم خودش را باپلیس گفت و گفت - من نیز یکے از شکارچیان ہستم و آن شکارے که در دنبالش میدوند نیستم - پس در خیال گرفتن من مباش و لیکن احوال از گریکسون و لستریڈ بپرس تا شرح حال مرا باتو بگویند ولیکن ما را چه کار باین کارہا ست - صحبت خودت را بتمام کن۔

جان رانس نشست و گفت - در این وقت بدر خانه برگشتم و صوتے زاده - ہنری و دو نفر دیگر با او آمدند - ہومز گفت آیا این بار نیز کوچه خالی از مردم بود؟

جان رانس گفت - بله کوچه خالی از مردمان بود، نه ازغیر مردم - ہومز گفت - ازین حرف چه مقصود داری؟

گفت - مقصودم آنست که من در عمر خودم خیلے مست دیده ام - ولیکن نظیر مست دیشبے ندیده ام که بر دیوار پہلوے درِ خانه تکیه داده آوازه میخواند بلکه باصداے بلند نعره مے کشید و من از او خواہش ہمراہی و کمک ننمودم زیراکه خودش برجہت میتوانست حرکت کند یا برسرپاے بایستد۔

ہومز گفت - وصف آن مست را براے من بگو - جان رانس گفت چه وصفش را بگویم - در حالتے از بدبختی و مستی بود که اگر

ما گرفتار کار مهم تر از او نبودیم او دلیشب در مجلس میخوابید-
هومز گفت - آیا صورتش و لباسش را ملاحظه نکردی- گفت
چنان دانم که ملاحظه کردم - زیراکه مجبور بودیم او را از جایش حرکت
دهیم قدّے بلند و صورتے بشدّت سرخ داشت -
هومز گفت بس است بعد از آن بران مست چه گذشت
بلیس گفت در داخل خانه آن قدر مصیبت داشتیم که بفکر مست
هاے خارج نبودیم گمان دارم بخانۂ خودش رفت -
باز هومز پرسید- آن مست چه پوشیده بود ؟
بلیس گفت - جبّۂ سیاه در بر داشت -
گفت - آیا تازیانه در دستش بود ؟ جان رانس گفت - ابداً
هومز در زیر لب با خود حرف زده گفت - ناچار تازیانه را
در بیرون گذاشته - و بعد از آن از جان رانس پرسید - که
آیا بعد از این وقائع کالسکۂ دران کوچه ندیدی یا صدائے
عراده نشنیدی ؟ گفت - هیچ وجه - هومز از جاے برخاست و
گفت - این نصف لیره را بگیر اما گمان دارم رانس ترقی کردن
تو بمنصبے بالاتر از منصب خودت کار بسیار دور یا امر محالے
باشد و بسبب نادانی دلیشب ضررے فاحش نمودی - زیراکه همان
مستے که تو عارت مے آمد که نگاه کنی عین همان شخصے است
که ما در طلبش میباشیم - جان خواست جوابے میدهد- هومز گفت

حاجتے بجدال در این خصوص نداریم- وکتر! بیا برویم - من بر حسب امر او برخاستم و بجانب کالسکہ کہ در انتظار ما بود رفتیم و چون داخلِ کالسکہ شدیم با کمال غیظ گفت -

چہ قدر بلید بودہ است این جاہل- تامل کن چہ قدر ضرر کرد بسبب کوریِ چشم و کوتاہیِ ادراکش- گفتم - من ہنوز چیزے نہ فہمیدیم - بلہ وصفے کہ ازان مست میکردِ با انچہ تو از قاتل سکیفتی مطابق است و لیکن اگر او قاتل بود دوبارہ از براے چہ بآن خانہ برمیگشت ؟ و حال آنکہ اشخاص گناہگار از محلے کہ در آن مرتکب گناہ شدند مانند مرگ خودشان فرار میکنند-

ہومز گفت - انگشتر، انگشتر- برگشتہ بود تا انگشتر را بردارد پس انگشتر تنہا چیزیست کہ میتوانیم بدان او را صید کنیم و با این ہمہ پوشیدگی بزودی صیدش خواہم نمود -

فصل پنجم

آن زن کہ بود

خستگی کہ در آن روز بمن رسیدہ و پریشانیِ خیال در وجودِ من بشدّت اثر نمودہ بود - پس براے استراحت باُطاق خودم رفتم و بعد ازآن کہ از ہومز جدا شدم در انچہ مشاہدہ کردہ و شنیدہ بودم تامل نمودم و ہرچہ در این حادثہ بشتر تامُل

میکردم اشکال آن بیشتر میشد و شبۂ من مے افزود و تعجب داشتم از اعتقاد ہومز کہ این شخص مسموم گردیدہ و شبہ از برائے من باقی نماند کہ ہومز مسموم شدن او را از بو کردن لب و دماغ او یقین نمودہ ولیکن گفتم بر فرض کہ ہومز اشتباہ کردہ باشد و این شخص مسموم نمردہ باشد۔ آیا ببینم چہ چیز سبب مردن او گردیدہ۔

با این کہ در جسم او اثری از جراحت و غیر آن نمیباشد از کجا این خون باطاق آمدہ کہ در اطاق علامت زد و خوردے نیست۔ و در نزد مقتول آلت جارحہ نبود کہ ممکن باشد حریف خود را بآن مجروح نمودہ باشد و این فکرہا و خیالات از برائے دور کردن خواب از چشم من کافی بود۔ و از انچہ از ہومز مشاہدہ کردہ بودم یقین داشتم کہ بحل این مشکل دسترس یافتہ ولیکن نمیدانستم چہ کردہ۔ و چون ہومز بمنزل آمد روز گذشتہ و وقت شام رسیدہ بود۔ پس بر سر میز نشستیم۔ و ہومز با من گفت ترا چہ رسیدہ کہ رنگت تغیر نمودہ؟ چنان دانم کہ از انچہ از ماجرائے امروز مشاہدہ نمودی حالت پریشان شدہ۔

گفتم۔ بلے ولیکن بعد از انچہ در افغانستان کشیدیم نباید از من منتظر چنین حالے بود زیراکہ بسیارے از رفقائے خودم را دیدم کہ در میدان جنگ کشتہ می شدند۔ و انچہ امروز بمن

رسیده در آنجا نرسیده - گفت این بجهت آنست که در این
حادثه اموری میباشد که هنوز مخفی است و انسان را بهیجان
آورده پریشان میکند - آیا روزنامهای امروز را خوانده؟ گفتم
ابداً - گفت - روزنامه ها این حادثه را بالتفصیل تام ذکر میکنند
و لیکن از انگشتری که یافتیم چیزی نمیگویند و من هم همین را
می خواستم -

گفتم - از برائے چه؟ گفت بگیر این اعلان را که برحسب
خواهش من در روزنامه ها نوشته اند - بخوان - من روزنامه را
گرفته و چنین خواندم

در کوچهٔ برکستون میانهٔ (هوپت هارت تا فرن) و
(هولاند گروف) شخصی انگشتری پیدا کرده است - هر کس
صاحب آن میباشد در میانه ساعت هشت و نه شب از
وکتر وطن (در خانهٔ نمره دویست و بیست و یک در کوچهٔ
بایکر طلب نماید) و چون از خواندن فارغ شدم - هومز گفت -
از این که اسم ترا ذکر کرده ام معذرت می خواهم او این
کار را از ترس آن کردم که اگر از اسم من صاحب کار بیدار
شود مارا فائده نرسد -

گفتم - عیبی ندارد - امّا اگر کسی بطلب انگشتر بیاید من که خبر
از انگشتری ندارم چه جواب بدهم؟ هومز فوراً انگشتری بمن داد

و گفت

این بعین همان انگشتر است و همین کفایت است -
گفتم - آیا چه شخصے را منتظری کہ بیاید و مطالبہ انگشتر نماید ؟
گفت - رفیق خود مان صاحب جبّۂ سیاہ و روے سرخ
و اگر خود ایشان بوجود شریف ما را مشرّف نمایند - ناچار یکے از
یاوران خود را خواہد فرستاد -

گفتم - آیا بہ بینی نمے ترسد کہ آسیبے بر او رسید ؟
گفت - ابداً زیراکہ اگر خیال من راست بیاید و شبہ ندارم کہ
راست مے آید این مرد جانِ خودش را با ہرچہ در نزدش نفیس
و عزیز باشد بخطرہا باندازد تا این انگشتر را بگیرد و بدونِ شک
زمانے کہ بر روے خصمِ خود خم گردیدہ این انگشتر از او افتادہ
و خود ملتفتِ آن نشدہ مگر بعد از بیرون آمدن از آن
خانہ و چون ملتفت شدہ برگشتہ کہ انگشتر را برگیرد - پلیس
را در انجا دیدہ و مدّعیِ مستی گردیدہ تا از شبہ خلاص شود و
تدبیرش نیز مفید آمد - و الآن فرض کن کہ تو اوئی و بگو کہ
چہ میکردی - و دور نیست کہ او در پیش خود خیال کند -
انگشتر را بعد از بیرون آمدن از خانہ در کوچہ گم کردہ باشد
و از این قرار چون روزنامہ ہاے امروز را بخواند اعلانے
بنظرش بیاید کہ کسے این انگشتر را در کوچہ پیدا کردہ پس

بسیار خوشحال می‌شود - و ابداً بخاطرش خطور نمیکند که در اینجا دامے گسترده اند تا او را صید نمایند زیراکه تصوّر نمیشود که درمیانِ کشتۂ آن خانه و پیدا شدن انگشتر در کوچه مناسبتے میباشد پس مے آید و او را مطالبه میکند و بزودی خواهد آمد و ناچار او آمدنی میباشد - و بعد از یک ساعت یا کمتر چشم تو او را خواهد دید -

گفتم - و چون آید چه کنم ؟

گفت - او را برائے من بگذار - آیا اسلحه داری ؟ گفتم ششش لولی دارم با پارهٔ فشنگ

گفت - ششش لولت را پاک و مهیّاے استعمال بکن چه میترسم که در مقابل ما ایستادگی کُند - باوجود آنکه من احتیاطے که لازم میباشد در این باب بجا آورده ام تا او را ناگهان بگیرم

من باُطاق خودم رفتم و چنان که اشاره کرده بود معمول داشته برگشتم - هومز گفت - جواب تلگرافے که بامریکا زده بودم آمده و از آن جواب فهمیدم که گمانِ من صحیح بوده -

گفتم - گمانِ تو چه بود ؟ جوابے بمن نداد ملکه گفت - ششش لولِ خودت را در جیبت بگذار - و چون رفیق ما بیاید باکمال آرامی و سادگی با او صحبت کُن که مبادا چیزے بفهمد و باُطاق خودش رفته پس از اندکے برگشت و گفت گمان دارم

بعد از چند دقیقه بیاید - پس امیدوارم در مدا اندکے باز بگذاری
و کلید را از داخل در ان بگذاری - من نیز چنان کردم - در
این وقت صدائے کوبیدن زنگ در شنیده شد - و هومز
برخاسته صندلی خود را نزدیک در آورد و بعد ازان صدائے
پائے خدمتگار خانه را شنیدیم که مے رفت تا در خانه را بگشاید
و چون در را کشود - صدائے شنیدیم که یکے پرسید خانهٔ دکتر
وطسن این جا ست و بعد از ان صدائے بسته شدن در
شنیده شد - و صدائے پائے آهسته بر پلّه بیامد - هومز بحال
مدهوشی گوش داده بود و چون از پله بالا آمد در را آهسته کوبید
هومز گفت داخل شو -
دیگر سوال مکن که مارا چه قدر دهشت گرفت چون در باز
شد و بجائے آنکه شخصے که ما در انتظارش بودیم درآید - پیره
زالے قوز پشت با صورتے پر از چین داخل شد که بازحمت
میتوانست راه برود یا بالیستد - و بعد از آن که بر ما سلام و
تحیت گفت - ایستاده بر ما نگاه میکرد - و دستش در جیبش
پے چیزے میگشت -
من به هومز نگاه کردم و دیدم صورت او بابیانے
روشن نومیدی و شکست یافتن او را ترجمه میکند و از اینجا
پیره زال ما روزنامه از جیبش در آورده انگشت خودش را

بر روے اعلان گذاشت و گفت - این اعلان مرا بنزد شما آورده - انگشتری در کوچه برگستون گم شده و آن از دختر من ساره میباشد که یک سال است شوهر کرده - و شوهرش در یکے از کشتیها مستخدم است و خدا میداند که چون برگردد و انگشتر در دست زنش نه بیند چه خواهد کرد زیراکه بدمست است - گذشته از این که خیلے هم پریشان و فقیر است - و دلیشب گذشته دخترم بمیدان اسب دوانی رفته بود -

من باشارهٔ هومز حرفش را بریده گفتم - آیا انگشترش همین است - گفت - بله خودِ اوست - شکر خدا را که او را پیدا کردم آه سارا چه قدر از پیدا شدن آن خوشحال خواهد شد -

گفتم - آیا منزلت در کجا باشد و قلم برداشتم که اسم منزلش را بنویسم -

گفت - نمرهٔ سیزده در شارع ذلکان -

هومز گفت - کوچه برگستون که این انگشتر را در آن پیدا کردم درمیانِ شارع ذلکان و میدانِ اسب دوانی نیست -

پیره زال برگشت بطرف هومز و در روے او تفرس کرده گفت -

جنابِ آقا - منزل مرا پرسیدند - امّا دخترم ساره در نمره سه در (مای فیلڈ پلاس در بلهام میباشد) -

گفتم - اسمت چیست ؟ گفت (مادام سویز) و اسم دخترم (مادام السں ساره) - گفتم - انگشترت را بگیر - پس با سشکر گذاری انگشتر را گرفته در جیب خود گذاشت و از آنجا که آمده بود برگشت - هومز در حال برخاست و کلاه و پالتوی خود را گرفته گفت در عقبش میروم زیراکه بلاشک این پیره زال از یاوران وهم دستانِ او میباشد پس تو منتظر من باش تا برگردم و خود در دُنبال پیر زن رفت - من نزدیک پنجره آمدم و دیدم پیر زن بسنگینی راه میرود - و (هومز) دور دور از عقب او میرود و همین قسم هر دو رفتند تا از چشم من متواری گردیدند و من نشسته مشغولِ خواندنِ روزنامه و منتظرِ برگشتن او گردیدم - و این وقت ساعت نه بود - پس ساعت ده درآمد و همچنین یازده و دوازده بگذشت و (هومز) برنگشت - پیش از آنکه ساعت اوّل بعد از ظهر بگذرد صدای پای او را شنیدم و بمحض داخل شدن اطاق از بشره و سیمای او فهمیدم که کاری از پیش نبرده بلکه دو حالت در او مشاهده میشد یکی حالتِ غضب و دیگری حالتِ خنده و عاقبت حالت خنده غلبه نمود و قهقهه بخنده درآمد و نشست و گفت -

منکه دست خالی برگشتم - امّا تمام خسارت خودم را بر واقف شدنِ اجزای پلیس بر حقیقت ماجرا ترجیح میدهم -

زیراکه اگر بر این مطالب واقف گردند مرا استهزاء خواهند نمود-
گفتم - چه واقع شد؟ گفت - پیرِ زال ما اندکے دور نشد
که بسنگینی راه رفت - و بعد کالسکه چی را صدا کرد و من
نزدیک رفتم تا بشنوم که خیال کجا را دارد- و این هم لازم نبود
زیراکه خودش با صدائے بلند گفت برو به نمرۀ سیزده در شارع
ذلکان و تمام شک و شبهۀ من رفع شد که او مرا فریب
نمیدهد- و در حال بر پشت کالسکه جا گرفتم و این صنعتے است
که بر هر پلیس لازم است آن را بخوبی بیاموزد- پس کالسکه
روان شد تا بخانۀ معهود نزدیک رسید و من چند قدم بآنجا
مانده از پشت کالسکه بزیر آمدم و پیاده در خیابان میرفتم و
چون کالسکه بدرِ آن خانه رسید کالسکه چی کالسکه را نگاه داشت
و پائین آمده درِ آن را کشود- و منتظر بیرون آمدن پیره زال
گردید- افسوس که احدے ازان بیرون نیامد- کالسکه چی شروع
کرد به فحش و دُشنام دادن و با عباراتے رکیک بر پیرۀ
زال لعن و طعن مینمود که من طاقتِ شنیدن آنها را نداشتم
پس بجانب آن خانه پیش رفته از ساکنینِ آنجا تفحص نمودم،
گفتند مردے که نامش (کزویک) میباشد در این جا منزل دارد
واحدے اسم (سویز) یا (السِ) مطلقاً نشنیده - من با تعجب گفتم
آیا مقصودت آنست که این پیره زال قوز پُشت که

با اشکال میتوانست - بایستد یا راه برود - در بینِ حرکت کالسکه از آن بیرون جسته بدونِ این که تو یا کالسکه چی او را ببیند - (ہومز) جواب داد - لعنت بر این پیره زال - در اینجا نه پیره زال بود و نه زن و الآن در نزد من شبهه باقی نمانده که این شخص که بصورت پیره زال آمد و ما را فریفت مرد زرنگے بود و یکے از یاوران قاتل میباشد و ما را باستادی و مهارتے گول زد که قابل تعریف و مدح است - و چون دید که من دُنبالش را گرفته ام با این تدبیر متوسل گردید تا از دست من بگریزد - و همین مطلب شهادت میدهد که قاتل تنها نیست - بلکه شرکا و یاوران دارد که دفع شر از او مینمایند - و از براے حمایت و خلاصیِ او جانِ خود شان را بخطرے اندازند و در هر حال اکنون این سخنان را گذاشته بیا براے طلب راحت بخوابیم -

فصلِ ششم

او چه کرد

در روز بعد بعضے روزنامه ها را خواندم و آن را پُر از شرح طولانی براے این حادثه دیدم که بعضے از آنها هنوز در نزدِ من میباشد و ملخّص روزنامه این بود -

دیلی تلگراف گفته بود۔ مانند این جریمهٔ غریب هولناک نظیرے در تاریخ عالم دیده نشده ۔ کلمهٔ المانی که بر دیوار نوشته یافتند و وقوع قتل که اسبابش معلوم نیست، دلالت دارد بر این که مرتکبین این جریمه شورشی و از اعضائے بعضے جمعیتهاے سرّی می باشند و مقصود ایشان تحریک اُمّت است بر شورش بر خلاف حکومت ہاے شان ۔ و چون جمعیتهاے ایشان فروع مختلفه در امریکا و غیر آن دارد ۔ دور نیست که این بدبخت کارے بر خلاف نظام آنها کرده با این دیار فرار نموده و ایشان او را دریافته خون خود را گرفته اند ۔

پس بر مردمان پلیس است که نهایت مواظبت و بیداری را در باب غرباء و بیگانهاے که در بلاد ما میباشند، داشته باشند ۔ و روزنامه استاندرد گفته بود ۔ این گونه جرایم در بلاد ما که بلاد آزادیست بسیار حادث میشود و سبب آن اختلاف آراء احزاب است که نافذالقول نیستند و هم قوت حکومت را ضعیف مے بینند ۔ همانا این کشته مرد امریکائی بوده که چند هفته پیش ازین بپایے تخت لندن آمده با منشیِ مخصوص خودش یوسف ستانغرسون و در (تور کوے تریس) (در کمبرول) در روز سه شنبه چهارم شهر حال بخانهٔ مادام (شاربن تیه) منزل نموده اند و از منزل بیرون آمده بگار راه آهن (یوستن)

رفته اند که سوار ترن گردیده به بندر (لیورپول) بروند و از آنجا بامریکا مسافرت نمایند - و بعضے اشخاص ایشان را در گار دیده و بعد ازان چیزے از آنها شنیده نشده تا ساعتے که جثۂ (دریپر) در آن خانۂ تنها و خالی از سکنه که از گار بسیار دور است دیده شده - و معلوم نیست که چگونه مرگ را ملاقات نموده یا از براے چه باین خانه آمده - همچنان چیزے از حالات ستانغرسون معلوم نیست - یا آنکه اکنون او در کجا میباشد - لیکن از همت و زرنگیِ دو نفر از مردان پلیس (گریگسون) و (لسترید) که مشغول تفحص و تفتیش هستند - امیدواریم و یقین داریم که بسعی این دو نفر شخصِ ماهر بزودی حقیقت آشکارا گردد -

روزنامه (دیلی نیوز) گفته بود - شکے نیست که مقصودهاے سیاسی علاقۂ بزرگے باین جریمه دارد - زیراکه حکم مطلق که در بیشتر ممالکِ اورپا شیوع وارد و حکومت حزبے واحد که دیگر احزاب را از آزادی بازمے دارد باعث شده است که جماعت بسیارے رو به مملکت ما آورده اند - و ما ازین اشخاص امید فائده و بهره زیاد داشتیم اگر ظلم و جورے که در ممالک خودشان تحمل نموده بودند بخاطر نمے آوردند - مگر ایشان در هر بلادے که جمع شوند بایک دیگر متفق گردیده دسته مخصوصے میشوند و از براے خودشان قانون

قرار میدهند - که هر کس بآن قانون مخالفت نماید او را لامحاله خواهند کُشت - پس در چنین حالتے واجب است منتهاے جهد را در پیدا کردن (ستان غرسون) بنمایند و امر را تحقیق کنند با از حالات گذشتهٔ این کشته آگاهی یابند - تا اکنون خانهٔ که در آن منزل داشته اند معلوم شده و این مطلب در تفتیش حقیقت امر بسیار مفید است و ما از همت و مهارت یکے از مردانِ پلیس که (گریکسون) خوانده میشود مدیون انکشافِ حقیقت هستیم -

چون در سر میزِ لقمة الصباح من این روزنامه ها را براے (هومز) خواندم گفت - با تو نگفتم که فضیلتِ این مطلب در حال به (گریکسون) و (لستریڈ) عاید خواهد شُد -

گفتم - بلے و لیکن اعتماد بر نتیجهٔ کار است - گفت - در این باب بهیچ وجه فرقے ندارد - اگر قاتل گرفته شود این کار بسبب همت و زرنگیِ (گریکسون) و (لستریڈ) قلم خواهد رفت و اگر بر خلافِ همّت و زرنگیِ (گریکسون) و (لستریڈ) فرار نماید و گرفتار نشود باز فضیلت آنها خواهد شد - در هر حال سود با ایشان است و عجیب نیست زیراکه اهل فرانسه مثلے دارند که احمق احمق هاے بسیارے خواهد یافت -

هم در این وقت صداے پاے بسیارے بر پلّه شنیده

شده و صدائے خدمتگار خانہ بلند بود کہ باوقات تلخی فریاد میزد۔
من گفتم آیا بینی چہ رخ دادہ۔
(ہومز) گفت۔ چیزے نیست بجز این کہ دستہ از پلیس
تفتیش کہ مخصوص کوچہ (بائیکر) ہستند مے آیند۔ و در حال
شش نفر از جوانہائے آن کوچہ وارد شدند در شدت کثافت
لباس و بدبوئے و (ہومز) ایشان را فرمان داد کہ گوش با او
دارند۔ فوراً آنہا مانند مجسمۂ خشک ایستادند۔ پس گفت۔ از حالا
بہ بعد لازم نیست کہ ہمہ شما یک دفعہ باہم ہجوم بیاورید بلکہ
بزرگ شما (ولٹر) تنہا نزد من بیاید و باقی دیگر در کوچہ منتظر
باشید و بعد با (ولٹر) گفت آیا آن زن را پیدا کردید۔ جواب
داد کہ ابداً چیزے پیدا نشد۔ گفت۔ باکے نیست ہمچنان مشغول
مراقبت باشید۔ و این است اجرت شما پس ہر یک را یک
شلن دادہ مرخص کرد و آنہا از جائے کہ آمدہ بودند برگشتند
و بعد از رفتن ایشان (ہومز) گفت یک نفر از این بچہ ہا
بیشتر از بیست نفر پلیس قانونی فائدہ دارد۔ زیراکہ بہ مجرد
دیدن یک نفر پلیس ہر کس خبرے داشتہ باشد پنہان مے کند
و اگر حرفے میزدہ حرفش را قطع مے نماید و اما این عفریت ہا
بہمہ جا میروند و ہمہ چیز میشنوند و بسیار زیرک و باہوش میباشند
و بہ چیزے محتاج نیستند مگر مشق کردن و در تحت نظام در آمدن

گفتم - آیا در این حادثه که درمیان است ایشان را بجد همت
گماشته، - گفت - بلے - خواستم بر حقیقتِ امرے در این باب
واقف شوم ایشان را درپئے آن فرستاده بودم - الآن چیز تازه
خواهم شنید این است (گریکسون) که بجانب ماے آید وصورتش
از خوشحالی بر افروخته -

در همین وقت زنگ کوبیده شد - و چون در باز گردید
(گریکسون) با عجله خود را بدرون انداخته سه پلّه را بیک قدم
طے میکرد تا باطاق داخل شد -

دستِ (هومز) را گرفته بسختی فشار داد و گفت - مرا تهنیت
بگو - تهنیت بگو که همه چیز را مانندِ آفتاب در وسط روز آشکار
کردم - رنگ (هومز) تیره گردید و گفت -

آیا در انچه میگوئ یقین داری ؟ (گریکسون) گفت -
بلے و قاتل را هم گرفته ام - (هومز) گفت - اسمش چیست ؟
(گریکسون) گفت - اسمش (آرتر شاربن تیه) است و پیش خدمت
دویم است در کشتئ مخصوص علیا حضرت ملکه - (هومز) نفسے
به آسودگی کشید مانند کسے که بار سنگینے از دوشش برداشته شده
باشد و تبسّم نموده گفت - بنشین و این سیگار را بگیر و
یک پیالهٔ وِسکی بنوش و با تفصیل بگو چه کار کردی - (گریکسون)
اظهارِ تشکّر نموده سیگار را گرفت و گفت - از روے انصاف

من بمقدارے آسایش احتیاج دارم کہ نفسے تازہ کنم بعد از آنکہ مدتے مشغول کار بودہ زحمت کشیدہ ام و مقصودم زحمتِ جسمانی نیست زیرا کہ زحمت جسم نسبت بزحمت عقل و فکر مثل ناچیز میباشد۔ و شبہ نیست کہ تو ہم این مطلب را مے فہمی۔ مسٹر ہومز! زیرا کہ ما ہر دو قواے عقلیہ را بکار مے بریم۔

(ہومز) گفت۔ من کمال شرافت را دارم۔ اے آقاے من کہ مرا ہمسر خودت قرار میدہی پس براے ما صحبت کن تا چہ کردہٗ (گریکسون) نشست و سیگار را روشن کردہ پس دست بر زانوے خود زد و گفت از چیزہاے مضحک آنست کہ۔ این لستر ید ابلہ ستان غرسون را عقب نمودہ و حال این کہ او از ہر تہمتے مانند طفل مادر زاد بری و بیگناہ است و گمان دارم اگر بتواند او را خواہد گرفت۔

(ہومز) گفت۔ آیا بگوئی تو کہ را عقب کردہٗ۔ گفت بزودی ترا بتفصیل خبر خواہم داد۔ و لازم نیست جناب دکتر (وطسن) کہ بگوئیم واجب است این گفتگوہا مخفی بماند۔ معلوم است کہ اولین صعوبت در راہ ما این بود کہ چیزے از زندگانی گذشتہٗ این امریکائیٗ بفہمیم۔ شاید بعضے اشخاص صبر کنند تا جواب اعلاناتے کہ در روزنامہ ہا کردہ اند بیاید۔ یا کسے، محض ثواب، اگر خبرے داشتہ باشد، بایشان بگوید۔ جز این کہ (گریکسون) جوابے

ازان اشخاص نیست - آیا بخاطر داری (مسٹر ہومز) کہ در پہلوے سرکشتہ کلاہش افتادہ بود -

(ہومز) گفت - بلہ و آں کلاہ از متاع دکانِ (جان آندروز و پسران او بود در نمرۂ صد و بیست و نہ در ڈکبرل) رنگِ گریکسون تیرہ شد و گفت بخاطر من نرسیدہ بود کہ تو این را میدانی - پس آیا بدکانِ مزبور رفتۂ ؟

ہومز گفت - ہرگز (گریکسون) راحت شد و صحبت را از سر گرفت و گفت - بر انسان واجب است کہ فرصت ما اگرچہ کم باشد غنیمت بشمارد - و باہر چیز مختصرے فائدہ برد ہومز گفت - مرد بزرگے مانند تو چیزے را مختصر نمیداند - گریکسون گفت - من بنزد جان اندروز رفتم و از او پرسیدم کہ این کلاہ را کدام کس از او خریدہ - و او بدفتر خود رجوع نمودہ گفت - این کلاہ را برائے مردے کہ (دریبر) خواندہ میشدو در خانہ کہ ہلک مادام شاربن تیہ بود، منزل داشت در (تورکوی تریس)، فرستادہ ام و باین تدبیر بمکان این گم شدہ راہ یافتم - ہومز گفت - شبہہ نیست کہ این مہارت بزرگے مے باشد -

گریکسون گفت - پس ازان قصد مادام شاربن تیہ نمودم و او را در پریشانی و اضطراب شدیدے یافتم - و دخترش ہم کہ خیلے خوشگل است با او بود و در چشمش اثر گریہ

بود و چون با من او حرف میزد - لبهایش مے لرزید بہ قسمے کہ بر من مخفی نماند -

پس یقین نمودم کہ در مقصود خویش ظفر مند خواہم گردید و ناچار تو میدانی مسٹر (ہومز) کہ انسان در ہمچو حالے چگونہ مُنقلب میشود و اعضایش مے لرزد - پس از آن زن و دُخترش پُرسیدم کہ آیا شما مردن مسٹر دریبر کہ در خانۂ شما منزل داشت شنیدہ اید - مادر سر خود را خم کرد کہ آرے و نتوانست کلمۂ بر زبان آورد - و اما دختر بسختی بگریست - من یقین کردم کہ ایشان امور بسیارے از این حادثہ را میدانند - پس پُرسیدم درچہ ساعتے مسٹر دریبر از خانہ بقصد گار راہ آہن بیرون رفت - مادر جواب داد - در ساعت ہشت - و نشنی او مستر ستان غرسون میگفت ما باترن کہ در ساعت نہ حرکت میکند بہ لیورپول خواہیم رفت و اگر بہ آن ترن نرسیم یا ترن ساعتِ یازدہ مے رویم - گفتم - این آخرین دیدار شما با او بود - رنگ مادر مانند رنگِ مردہ زرد گردید - و چند ثانیہ گذشت - نتوانست جواب بدہد و بعد ازان با صدائے بغایت آہستہ گفت - بلے و پشت سر آن بقدر یک دقیقہ سکوت نمود و ازان پس دختر با صدائے نازکِ لطیفے گفت - مادر جان فائدہ در مخفی کردن حقیقتِ امرے نمے باشد بہتر آنست کہ این مرد را براستی خبر

دهیم - بله ما (مسٹر دیپر) را بعد از آن دیدیم- مادرش دستها را بلند کرده بروے صندلی اُفتاد و گفت دُخترکِ من ؟ خدا از تو در گذرو - برادرت را بکشتن دادی - دختر جواب داد که برادرم (آرٹر) میل دارد که ما براستی حرف بزنیم -

در این وقت من گفتم بهتر از براے شما آن است که مرا از حقیقت امر همچنان که هست خبر دهید و فائده ندارد که نصف مطلب را اقرار کنید و نصفِ دیگر را انکار و حال آنکه شما نمیدانید ما تا کجا این حادثه را میدانیم -پس مادر بدختر گفت- (السں) خونِ برادرت بر سرت و بعد ازان نظر بمن کرده گفت - اضطراب من ازان نبود که ترس داشته باشم از این که پسرِ من در این جریمه دستے دارد زیراکه او بکلیّ بریست ولے ازان میترسم که تو یا غیر تو گمان کنید او گناهگار میباشد - و این هم محال است زیراکه دُرستیِ رفتار او و زندگانیِ گذشتهٔ او برهان است بر بے گناهی او -

گفتم - بهترین کارے که کردن آن براے تو امکان دارد - براستی حرف زدن است - پس اگر پسرت بے گناه باشد یقین داشته باش که بدی باو نخواهد رسید -

مادر نگاهے بدختر خود کرده گفت - مناسب چنان است که در این ساعت تو بیرون روی دختر از اطاق بیرون رفت و مادرش سخن از سر گرفت و گفت در اوّل من

نمیخواستم از آنچه اکنون میگویم ، ترا آگاه سازم زیراکه هر زمانی حکمے دارد ولے الآن انچه رُخ داده بدون یک کلمه زیاد وکم با تو میگویم ۔ گفتم ۔ همین عین حکمت و صواب است ۔

زن گفت دریپر سه هفته در نزد ما مکث نمود و او بانستی خودش ستان غرسون تمام اروپارا گشته بودند زیراکه بر صندوق هر یک از ایشان قطعه کاغذے دیدم که در گمرک شهر (کوپنهاگ) چسپانیده بودند ۔ و ستان غرسون مرد عاقل با ادب سنگینے بود برخلاف دریپر که در اخلاق و رفتار مانند وحشی ها بود ۔

و در همان شبے که وارد شده مست گردید و این کارِ همیشهٔ او بود بحدے که کسے او را هوشیار نمیدید ۔ و خدمتگارهاے خانه را سخنانِ زشت میگفت و رفتار ناشایست مینمود ۔ و عاقبت بے شرمی او بآنجا رسید که با دختر من حرفے زد که من از تکرارِ آن خجالت میکشم ۔ در یکے از روزها او را گفت درین خانهٔ حقیر چه درماندهٔ و چرا با من بامریکا فرار نمی کنی و ستان غرسون از این حرفِ او بدش آمده ملامتش کرد ۔

گفتم ۔ تو از براے چه این صدمات را تحمّل میکردی و او را از خانه ات جواب نمیکردی ؟ صورتِ زن از این سوالِ من سُرخی گرفت و گفت ۔ اے کاش همان روز که آمد او را جواب کرده بودم و لیکن این دو نفر در هر هفته چهل شلن بما مے دادند ۔ من

هم زنی بیوه هستم و از برای پسر مخارج زیادی بر گردنم بود و نمیتوانستم دو نفر آدمی که این مبلغ را میدادند از خانه ام بیرون کنم - جز این که چون از دریپر آن بیحیائی را نسبت به دخترم دیدم خود داری کرده آنها را اخبار نمودم که از خانهٔ من بروند و آنها نیز رفتند - و بار سنگینے از دوش من بر داشته شد و حقیقتاً از رفتن ایشان خوشحال شدم - و با پسرم نیز انچه واقع شده بود چیزے نگفتم از ترس اینکه عاقبت کار بجاے بدے برسد - چه تند خوئی او را میدانستم و یک ساعت از رفتن ایشاں نگذشته بود که صداے کوبیدن زنگ را شنیدم و دریپر را دیدم که در حالت مستی و هیجان شدید برگشته و باطاقے که من و دخترم بودیم داخل شد و گفت دیر بکار رسیدم و ترن حرکت کرده بود - بعد از ان بجانب آلس رفت و بر او عرضه نمود که باوے موافقت کرده باهم فرار کنند و او را گفت بر تو باکے و بیمے نمیباشد - پس اعتناے باین پیره زال مکن که تو بحدِ رُشد و بلوغ رسیدهٔ و شریعت قوّت ممانعت ترا از آمدن با من ندارد اگر خودت بخواهی و مرا آن مقدار مال و ثروت هست که تو همیشه چون یکے از خواتینِ محترمه زندگی کنی - دخترم آلس از کلام او بر خود لرزید و از نزد او بگریخت و دریپر او را عقب کرده دستش را بگرفت و خواست بزور

او را بطرف در بکشد - من فریاد کردم و در این وقت پسرم داخل شد - دیگر نمیدانم بعد از ان چه اتفاق افتاد زیرا که من روے خودم را از ترس با دستم پوشیده بودم - جز این که صداے دشنام ایشان را می شنیدم و حرکت پاها شان را بر پله ملتفت میشدم و چون سر بر آوردم و بر اطراف نظر افگندم پسرم آرثر را دم در دیدم که چوبے در دست دارد و گفت گمان ندارم حضرت دریپر بعد ازین ما را اذیّت بکند ولے من در دُنبالش خواهم رفت تا ببینم کجا میرود یا چه میکند و بعد از گفتن این سخن کلاه خود را برداشته بیرون رفت -

و در صبح روز بعد در روز نامه ها خواندیم که مسٹر دریپر کشته شده - گریکسون گفت من گوش به سخنان آن زن داده بودم و هرچه میگفت مینوشتم که اشتباه و غلطے واقع نشود و چون کلامش بانتها رسید من از او پرسیدم که پسرت در چه ساعتے بخانه برگشت ؟ جواب داد - نمیدانم - گفتم - چگونه ممکن است ؟

گفت - پسرم کلید علیحده براے در خانه با خود دارد و مے تواند همه وقت بخانه داخل شود بدونِ اینکه زنگ بزند و مرا بیدار کند - گفتم - آیا بعد از خوابیدن تو پسرت برگشت ؟ گفت بلے - گفتم - چه وقت خوابیدی ؟ گفت - یک ساعت پیش از نصف شب - گفتم - پس در این صورت قریب دو ساعت پسر تو از خانه

گفت - بلے - گفتم - در اثنائے این دو ساعت چہ مے کردہ؟
گفت - نمیدانم و زردیِ صورتش زیاد شُد -

بعد ازین چیزے کہ قابلِ ذکر باشد باقی نماند و من در پئے پیش خدمتِ دویم (آرٹر شاربن تیہ) رفتہ او را گرفتم - و با او گفتم در دُنبالِ من بیا - گفت - تو مرا مے گیری بجہت این کہ مرا بکشتن این دریپر سگ مُتّہم میدانی و چون من چیزے از این مطلب با او نگفتہ بودم گمانم در بارۂ او بیشتر شد کہ اگر خود او ہم دریپر را نکشتہ باشد مُرتکب این جریمہ را مے شناسد - و چوبے کہ مادرش میگفت ہنوز در دستش بود و چوبے کلفت محکمے بود -

ہومز گفت - اکنون رائے تو در این باب چیست؟ رائے من آنست کہ او در پئے دریپر رفتہ تا بکوچۂ برگستون رسیدہ و در آنجا شروع بنزاع نمودہ اند و آرٹر چوبے از برائے دریپر انداختہ - چوب بر روے قلب و معدۂ دریپر آمدہ فوراً او را کشتہ بدون این کہ اثرے در جسمش باقی بگذارد و چون در آنجا احدے نبودہ کہ او را بہ بیند جثۂ او را بآن خانہ بردہ و در آنجا گذاشتہ -

و اما شمع و خون و کتابت دیوار و انگشتر تمام اینہا برائے فریب دادنِ پلیس است کہ نظر ایشان را بجانب امرے

برخلاف حقیقت متوجه سازد۔

ہومز گفت - زہے عجیب - این کارہاے تو مسٹر گریکسون تمامش از روے حکمت و مہارت بوده - گریکسون با افتخار جواب داد - کہ من خودم را باین فتح بزرگ تہنیت میگویم و زیادہ بر این چیز دیگرے با تو میگویم کہ این جوان بدون این کہ از او بپرسم مرا خبرداد کہ دربپر چون دانست من درپئے او ہستم ابکاسکۂ داخل شد کہ از دست من رہائی یابد و من بجانبِ خانہ باز گشتم و در راہ برفیقے از رفقاے خود برخوردم و مسافت طویلے باو راہ پیمودم - و چون من منزلِ آن رفیق او را پرسیدم - گفت نمیدانم -

این است ہمہ چیز کہ الحمد للہ بخوبی انجام یافتہ و کار گذشتہ بسیار مضحک است کہ لستریڈ نشانہ را خطا نمودہ بیخودانہ درپئے ستان غرسون بلند شدہ و شک نیست کہ شکست یافتہ بر میگردد -

و ہنوز کلامِ گریکسون تمام نشدہ بود کہ لستریڈ با پریشانی و اضطراب داخل شد و او آمدہ بود کہ در کار خود با ہومز مشورت کند - چون گریکسون را دید در حیرت افتاد و ایستادہ نمیدانست چہ کند - بالآخرہ گفت -

این حادثہ در منتہاے غرابت و دور از ہر تقینتے میباشد

گریکسون بهیئت شخص ظفرمند فیروز گفت - آیا چنین گمان میکنی من میدانستم که تو بعد از زحمات زیاد این حرف را خواهی زد - پس آیا رفیقت مسٹر ستان غرسون را پیدا کردی -

لستریڈ گفت - مسٹر ستان غرسون امروز در ساعت شش در مہمان خانهٔ (ہالیداای) کشته شده است -

فصل ہفتم

روشنی در تاریکی -

این خبر برہمه مثل صاعقه فرود آمد و زبانها از کلام بسته شد و گریکسون از صندلی خود جسته میز را با مشروباتے که بر رویش بود سرا زیر کرد و من بهومز نظر نموده او را دیدم که لبهاے خود را بر روے هم گذاشته جبین در ابرو افگنده پس گفت (و ستان غرسون نیز، اشکال کار زیاده تر شد) لستریڈ گفت - پیش از این هم اشکال این کار براے پریشانیٔ حواس ما کافی بود و اکنون در حیرت و شبههٔ شدید اُفتادیم -

گریکسون لستریڈ را مخاطب ساخته گفت - آیا تو در این خبر یقین داری ؟ لستریڈ جواب داد که من اکنون از آنجا مے آیم و من اول کسے بودم که از این قضیه آگاهی یافتم - هومز گفت - پیش از آمدن تو ما مشغول شنیدن کارهاے گریکسون بودیم -

آیا ممکن است تو نیز هرچه کردهٔ از برائے ما صحبت کنی۔
لستريد گفت - من در نزد شما اقرار میکنم که اوّل معتقد
بودم ستان غرسون در این کار دستے داشته و بنا بر این عقیده
مشغول تفحص نمودن از او گردیدم تا محل اقامت او را بدانم
و بفهم بر او چه گذشته - پس با خود گفتم این دو نفر را بعضے
اشخاص ورگار (یوستن) در ساعت هشت و نیم سیم این ماه
دیده اند - و دریبر را در ساعتِ دو بعد از نصف شب در
خانهٔ معهود کشته یافته اند - پس این در این صورت لازم است
که بدانم ستان غرسون در اثنائے این چند ساعت در کجا بوده
و چه میکرده و بعد ازان بر او چه گذشته پس تلگرافے به
لیورپول زدم و وصفِ ستان غرسون را در او ذکر نموده
خواهش کردم تمامی کشتیها که از این جا بامریکا حرکت میکنند مراقب
باشند شاید در یکے از آنها او را به بینند و خودم نیز شروع
کردم جمیع مهمان خانها و خانه هائے اجاره را که در نزدیک گار
یوستن بود تفحص نمودن - زیراکه در پیشِ خود گفتم اگر راست
باشد که دریبر و رفیقش از هم جدا شده اند - باید با قاعده
ستان غرسون به مهمان خانهٔ یا منزلے نزدیکِ گار رفته باشد
که آن شب را در آنجا خفته و صبح بگار برگردد۔
هومز گفت - آیا ممکن نیست که آنها پیش از جدا شدن

باہم قرار گذاشتہ باشند کہ در جائے معینے جمع شوند۔ لستريد گفت بلے و من نیز ہمچنان از جائے بجائے میرفتم و از ستان غرسون تفحص میکردم تا بعد از نصف شب۔ ہمچنین صبح زود برخاستہ مے گردیدم تا در ساعتِ ہشت بہ مہمان خانہ ہالیدای در کوچۂ ژرژ رسیدم و سوال کردم کہ آیا شخصے ستان غرسون نام باینجا آمدہ است جواب دادند بلے و یقیناً تو ہمان کسی کہ دو روز است ستان غرسون در انتظارت میباشد۔ گفتم الآن او در کجا ست؟

گفتند ۔ در اطاق خودش۔ و از ما خواستہ کہ در ساعت نُہ از خواب بیدارش کنیم۔ من خواستم ناگہان بر او داخل شوم باین امید کہ از دیدن من مضطرب شود و چیزے بگوید کہ بتوانم از آن فائدہ برم و بر ضدّ او حُجّت قرار دہم۔ پس با خادمِ مہمانخانہ گفتم اُطاق او را بمن بنمای و او آمدہ اطاق را بمن نمود و خواست خودش برگردد۔ کہ ناگہان چیزے دیدم کہ برعب افتادم و بدنم ازان بلرزہ آمد باوجود اینکہ بیست سال است در ادارۂ پلیس خدمت میکنم۔ و آن چیز خونے بود کہ از زیر درِ اُطاق بیرون آمدہ تا چند قدم رفتہ بود۔ و بعد در یک جا جمع شدہ حوض کوچکے گردیدہ بود۔ من تا آن را دیدم خادم را صدا کردم و او برگشتہ نزدیک بود از دیدنِ آن غش نماید و چون از داخل اطاق قفل بود ما آن را زور دادہ قوت کردیم باز شد و ما داخل

گردیدیم و پنجره را گشاده یافتیم و ستان غرسون در کنار دیوار بالباس خواب افتاده بود و اعضایش سرد گردیده دست و پایش خشک شده بود و دلالت داشت که روح او چند ساعت است از بدنش مفارقت نموده ۔

و خادم مهمان خانه در حال او را شناخت و گفت همین شخص است که ستان غرسون نام دارد۔ امّا سبب مردنش طعنۂ خنجرے بود در پہلوے چپش۔ و غریب تر از همه کارها کتابتے بود که که بر بالاے سرش بود و بدن من از دیدن آن لرزید و خون بسردی در عروقم جاری شد و سخنے که هومز گفته بود بخاطرم آمد۔ هومز گفت ۔ آن کتابت لفظ انتقام نبود که با خون نوشته بودند؟ لستريد گفت همین کلمۂ بود بعینه و بعد از آن سکوت طولانی مجلس را گرفت ۔

و پس از چند دقیقه لستريد بتمام کردن صحبت برگشت و گفت قاتل نیز بدون این که احدے او را به بیند رفته زیراکه یک نفر شیر فروش دران صبح زود از کوچه پشت مهمان خانه میگذشت ۔ نردبانے را که همیشه در کوچه، در کنار دیوار، افتاده دیده بود بر یکے از پنجرها گذاشته مے بیند و چون اندکے از آنجا دور میشود به پشت سر خود نگاه میکند مردے را مے بیند که با کمال آرامی و جرأت ازان نردبان پائین

می آید۔ شیرفروش گمان میکند آن شخص تجارے یا بنّائے می
باشد کہ در مہمان خانہ کار میکند و ابداً اہتمامے در بارۂ او نمے
نماید جز این کہ با خود میگوید آیا ببینی این شخص چرا در این
صبح زود مشغول کار شدہ و من از شیر فروش پرسیدم کہ او
بر چہ ہئیت بود۔ گفت چنان بخاطرم میرسد کہ مردے بلند
قد بود با صورت سرخ و جبۂ سیاہے در تن داشت و ناچار
این شخص بعد از کُشتن ستان غرسون زمانے در اطاق ماندہ
زیراکہ من اثر خون در لگنے کہ آنجا بود دیدم کہ دستش را
در و شُستہ بود و بر روپوش تختِ خواب نیز اثر خون بود کہ
کاردش را پاک کردہ بود

چون لستریڈ قاتل را وصف نمود با انچہ ہومز گفتہ بود
من باو نگاہ کردم و در صورتش ابداً دلیلے ندیدم کہ غرور حاصل
کردہ باشد و بعد باین اکتفا نکردہ از لستریڈ پرسید۔

آیا در اطاق چیزے نیافتی کہ ما را در شناختن قاتل مفید
باشد۔ لستریڈ جواب داد بہیچ وجہ ۔ در جیبش کیسۂ پولے بود
کہ مال دریبر بودہ کہ زیراکہ او منشیِ دریبر بود۔ و ادارۂ
مخارجش در دست او بودہ و در این کیسہ ہشتاد لیرہ بود۔ من
از دیدن آن یقین کردم کہ مقصودِ قاتل دشمنی یا غرض دیگر بودہ
و الّا از این پول نمیگذشت و دیگر در جیبش کاغذ و نوشتۂ

نبود بجز یک تلگراف که از کلیفلاند زده بودند و امضا نداشت و تقریباً تاریخ آن یک ماه میشد و این حروف دران بود - (ج ۵۵۰ در اروپا هست) هومز پرسید آیا غیر از این چیزے نیافتید ؟ جواب داد چیز با اہمیتے نیافتیم - بر روے تخت خواب کتابے گشاده بود و در روے میز کاسۂ آبے بود و دم پنجره قوطئے کوچکے بود که دو عدد حب دران بود -

هومز به محض شنیدن این کلمه فریاد خوشحالی و ظفر برآورد و بغتۃً از صندلی خود برخاسته گفت این حلقۂ آخری بود - و اکنون سلسله مطلب کامل گردید - گریکسون و لستريد نگاهے باو کردند - در حالے که چشمشان پر از دہشت بود - پس هومز بر گشت و گفت حالا من آگاہے کامل از تفصیل این جرمیه دارم که چگونه واقع شده از وقت جدا شدن دربیر از ستان غرسون در گار راه آهن - تا وقت پیدا شدن جثۂ او در مهمانخانه و نهایت اطمینان را به آگاہیے خودم دارم مثل این که خودم حاضر بوده ام و باچشم دیده ام و بزودی برهان راستئ کلام خودم را بشما مینمایم - پس آیا لستريد میتوانی آن قوطی را برائے ما بیاوری - لستريد جواب داد که قوطی همراه من است - زیراکه من او را باکیسۂ پول و با تلگراف برداشتم که نگاه دارم ولے من قوطی را در ضمن چیز ہاے دیگر با بے اعتنائی برداشتم زیراکه او

چندان اہمیّتے نداشت - ہومز گفت او را بمن بده - پس قوطی را گرفت و بجانب من ملتفت گردیده گفت - دکتر آیا این حب از حب ہاے معمولی است -

من در آن تامّل نموده دو عدد حب کوچک سبک شفّاف دیدم که رنگ مروارید صاف بود - پس گفتم - گویا این حب ہا در آب زود حل شوند -

ہومز گفت بلے فوراً در آب حل میشوند حالا میتوانی به مطبخ رفته آن سگے که مدّتے میباشد نا خوش است - و از درد مینالد و تو میخواستی او را بکشی ، بیاوری -

من برخاسته رفتم و سگ را آوردم که بسنگینی نفس میکشید و علاماتِ مرگ بر صورتش پیدا بود و او را بر زمین گذاشتم -

ہومز گفت - یکے از این حب ہا را دو نیمه میکنم و دو نیمه کرد پس نصف آن را در قوطی نگاه میدارم - و نصف دیگر را در این کاسه میگذارم و تو قدرے آب بر روے آن بریز و چون چنین کردیم آن نصف حب فوراً در آب حل گردید - لستريد که گمان کرده بود ہومز او را استہزا میکند و از این فقره مکدّر شده بود گفت شبہۂ نیست که این اکتشاف بغایت مفیدے باشد ولیکن من از براے او علاقۂ بمردن یوسف ستان غرسون نمے بینم - ہومز جواب داد که صبر کن - صبر داشته باش اے دوست

عزیز من - الحال بزودی خواہی دانست کہ او را چہ علاقہ باین مطلب میباشد -

و اکنون قدرے شیر بہ محلول این حب اضافہ مے کنیم تا سگ بتواند - آن را بنوشد و خواہی دید کہ باکمال میل آن را قبول کردہ مے آشامد -

این بگفت و آن محلول را در بشقابِ کوچکے ریختہ قدرے شیر بر روے آن ریخت و پیش سگ گذاشت کہ فی الفور او را آشامید -

اعمال ہومز را تا این وقت ما شاہد صدق ادّعاے او مے پنداشتیم و از این جہت ساکن ماندہ با نہایتِ بے صبری منتظرِ نتیجہ و مُتوقّع مُردنِ سگ بودیم لیکن مطلقاً اثرے ظاہر نشد بلکہ سگ ہمچنان مثل اول نفس میزد و کمتر دلیلے از او معلوم نشد ہومز ساعت از جیبِ خود درآوردہ ثانیہ ہا و دقیقہ ہا را میشمرد و چون وقت گذشت و انچہ او متوقع بود رُخ نداد - لبِ خود را بدندان گزید و علامات شکست و نومیدی در او ہویدا گردید و مرا بر او دل بسوخت - و گریکسون و لستريد از شکست او تبسم مے کردند - امّا ہومز برخاستہ در اطاق راہ میرفت و میگفت ممکن نیست کہ این ہمہ از روے اتفاق تنہا باشد، محال است، محال است، حب ہاے کہ مُتوقّع بودم در کشتہ شدن دریپر پیدا شود در کشتہ

شدن ستان غرسون پیدا شد و با این حال در سگ اثرے نکرد
آیا بینی معنی آن چه باشد - ممکن نیست که سلسلهٔ برهان
فاسد باشد - این محال است و با این حال سگ هنوز زنده
است آیا سرّش چه باشد - ها او را یافتم - پیدا کردم - و در
حال حبّ دومی را گرفته او را نیز دو نیمه کرد و یک نیمهٔ آن
را در آب حل نمود و مقدارے شیر بر او افزوده در پیش
سگ گذاشت و سگ اندکے از آن را نخورده بود که اعضایش
لرزید و تشنّج جاری نمود و مرده بیحرکت بر زمین افتاد -

هومز نفسے براحت بر آورد و عرق از پیشانیٔ خود پاک
کرده گفت - واجب بود که ایمانِ من محکم تر ازین باشد و چون
نتیجه را با سلسلهٔ براهین منطقی مناقض دیدیم لازم است که تفسیر
دیگرے از براے او طلب نمائیم و سببِ آن را از بابِ
دیگرے تفحّص کنیم نه آنکه بگوئیم برهان فاسد است پس یکے از
این دو حبِّ قوطی سم قاتل است و دیگرے خالی از هر مضرتے
میباشد - و واجب بود که من این مطلب را پیش از دیدن
قوطی بدانم از این عبارت آخری هومز همه رم کردیم و مرا بیم
آن شد که او را جنون عارض شُده باشد جز این که مُردن سگ
در مقابل ما حُجتے آشکارا بود بر صحتِ قول او پس تاریکیئے
که مرا فرو گرفته بود شروع کرد برفع شُدن و من اندک

اندک حقیقت را مے فہمیدم۔

پس ہومز بسخن خود باز گشت و گفت سخت مدہوش شدید و ام در کمالِ غرابت بنظرِ شما آمد۔ زیراکہ نتوانستید در ابتدائے بحث بدلیل صادقے کہ در مقابل شما عرضہ شد۔ چنگ زنید۔ امّا من این کار را کردم و ہرچہ بعد از آن روے داد مرا بصحت ادّعاے اوّل خودم مطمئن تر نمود یا آنکہ بہ عبارتِ دیگر نتیجۂ منطقی کہ گرید ے از آن نے باشد ظاہر گردید و از این رو آن چیزے کہ شما را در حیرت عظیم افگند و کار را در نزدِ شما مشکل تر و مبہم تر نمود مرا روشن تر کرد و اعتقادم بصحت نتیجۂ خودم بیشتر شد۔

از غلط ہاے فاحش آنست کہ انسان درمیان غرابت و غامض بودن فرق نہ گذارد۔ زیراکہ مختصر ترینِ جریمہ ہاے معتاد گاہے از ہمہ غامض تر میشود بجہت این کہ دلیل تازۂ مخصوص بما نمیدہد کہ در نتیجہ گرفتن فائدہ بخشد۔ پس اگر جثہ این کشتہ بر کنار کوچہ افتادہ بود و چیزے کہ باعث ہیجان و اضطراب ما شود با او نبود یا این حادثہ را در منتہاے غرابت بنظر نے آورد۔ دران صورت راہ یافتن بشناسائی قاتل از صعب ترین کارہا بود امّا این امور غریبۂ خارق عادت کہ درو بود۔ او را آشکارا مے نمود و واقف شدن بر حقیقتِ آن را سہل میکرد نہ صعب۔

گریکسون این کلام را با نهایت بے صبری مے شنید۔ و بزحمت میتوانست ساکت باشد۔

و چون هومز را سخن بنهایت رسید۔ همه با او گفتیم ما بمهارت و هوش تو مسٹر هومز اعتراف داریم و مے دانیم که راههاے تو غیر از راههاے ما میباشد و لیکن اکنون چیزے که از راے و نصیحت مهم تر است۔ میخواهیم و آن گرفتن قاتل مے باشد۔

من و لستریڈ هر یک براهے رفتیم و خطاے ما ظاهر گردید و تو کلامے گفتی که دلالت داشت براین که بیش از انچه ما میدانیم۔ آگاهی داری و اکنون وقتِ آن رسیده که ما ناچار با عبارت صریح از تو سوال مے کنیم که از علم خودت در این قضیه مارا فائده رسانی۔ آیا میتوانی اسم قاتل را بگوئی۔ لستریڈ گفت۔ من نمیتوانم انکار کنم و گریکسون این کلام را براستی گفت چه ما مکرر تجربه کردیم و ظفر نیافتیم و جناب تو مکرر گفتی که تمامی این حادثه را از روے برهان میدانم۔ پس آیا اطلاع خودت را مخفی میداری یا براے ما میگوئی۔

من گفتم۔ شاید اگر در گرفتن این قاتل تاخیر شود فرصت فرار یا ارتکاب جریمۂ دیگر بیاید۔

هومز چون اصرار ما را دید اندک نرم شد ولیکن همچنان در اطاق راه میرفت و سرش بر روے سینه خم بود

با ابروهاے پر چین - و او هر وقت غرقهٔ فکر میشد - باین حال بود
که عاقبت ناگهان در مقابل ما ایستاده گفت - ممکن نیست که قاتل
مرتکب جریمهٔ دیگرے بشود پس از این بابت مطمئن باشید و دیگر آنکه
شما اسم او را پرسیدید که آیا من میدانم بلے من اسم او را دانم
اما دانستن اسمش در مقابل این که بتوانیم او را بگیریم چیزے نیست
و من امیدوارم که بزودی بتوانم او را بگیرم - من وثوق کامل
بشناسائی و تدبیر خودم دارم و براهہاے مخصوص خودم - جز
این که این کار محتاج به حکمت و درایت و بیداریِ کُلّی میباشد
زیراکه حریف ما پُر زور و سخت است و از قراریکه دانسته ام
رفیقِ نیز مانند خودش در قوّت و مهارت دارد - پس ما دامیکه نداَم
کسے در دُنبال او میباشد ما را امیدواری بگرفتن او جایز است -
و لیکن بمحض اینکه چیزے از این مطلب بفهمد اسم و هیأت خودش
را تغییر میدهد و درمیانِ بلیون هاے که در این پایۂ تخت ساکن
هستند مختفی میشود - و اگر من بگویم حریف هاے ما بسے زیرک
هستند و مردان پلیس در عقب کردن ایشان ظفرمند نخواهند گردید
مقصودم اهانت و خواریِ شمائے باشد و بهمین جهت من
از شما طلب یاری ننموده ام و اگر نتوانستم کارے از پیش
ببرم و دست خالی برگشتم حاضرم که مسؤلیت و ملامتِ تمام
این حادثه را بر گردن خود بگیرم -

ولے اکنون بشما وعدہ میدہم کہ ہر وقت بہ بینم یاری شما برائے من ثمرے دارد و ضررے ندارد فوراً از شما طلب یاری خواہم نمود - گریگسون و لستریڈ باین وعدہ اکتفا نکردہ و از اشارہ او بصنعت مردانِ پلیس خوشحال نشدند بلکہ غضب نمودند - و گریگسون صورتش سرخ گردید و لستریڈ چشمش برق زد - و خواست سخنے بگوید کہ بزرگِ بچہ ہاے کوچہ کہ ذکر ایشان گذشت داخل شد و گفت کالسکہ بردم در حاضر است -

ہومز گفت پہلوان اخداترا حفظ کند و بعد از دو لابچۂ خود قیدے از فولاد بدر آورد کہ دست اسیر را بآن مے بستند و بالستریڈ گفت - از براے چہ این نوع قید را شما بکار نمے برید - ببین چہ محکم است و چگونہ زود تر از برق بہ بند دست مے چسپد - لستریڈ جواب داد - ہر گاہ شخصے کہ باید قید شود پیدا کنیم ہمان قید ہا کہ در نزد ما ہست کافی است -

ہومز تبسمے کردہ گفت - راست میگوئی - و بعد از آن بجانب بزرگِ بچہ ہا ملتفت گردید و گفت - کالسکہ چی را بگو - بیاید صندوق را بر داشتہ در کالسکہ بگذارد - (من از انچہ از رفیق خودم شنیدم تعجب کردم مثل کسے کہ میخواہد از شہر برود و حال آنکہ چیزے از این بابت بامن نگفتہ بود و در حال خم شدہ از زیر تختِ خواب صندوقے بیرون آورد و با تسمۂ از چرم مشغول بستن آن

گردید۔ و در این وقت کالسکه‌چی داخل شد۔ هومز با او گفت مرا کمک کن و بدون این که نگاهی باو کند در پهلوی صندوق نشست۔ کالسکه‌چی بآرامی پیش آمد و خم گردید و دست خود را دراز کرد۔ و فوراً صدای قید را شنیدم که چسپید و هومز برخاسته چشمش برق زد و گفت ۔ مستر جفرسون هوپ قاتل اخوخ دریبر و یوسف ستان غرسون را بشما تقدیم میکنم و این کار چنان بناگهان و بسرعت بگذشت که من چشم خودم را تکذیب می کردم و هنوز آن هیأت ظفرمندی را با صدای درشت هومز بخاطر دارم ۔

کالسکه‌چی را دهشت گرفت و چون خود را اسیر دست بسته دید منظر وحشی پیدا کرد۔ و تمام ما مثل مجسمه قریب دو ثانیه خشک شدیم ۔ و بعد از دو ثانیه کالسکه‌چی از دست هومز بدر رفته نعرهٔ هولناکی بر آورده و خودش را بجانب پنجره افگند که از آن جا به بیرون بجهد و شیشه پنجره را شکسته چوب آن را خورد نموده ۔ ولی پیش از آنکه بتواند بیرون رود۔ هومز بر او حمله کرد۔ گریگسون و لستريد نیز مانند شیر از جای برآمدند او را قهراً بوسط اطاق برگردانیدند و در این وقت شروع در معرکه شد و حریف ما سخت قوی بود۔ بحدیکه ما چهار نفر

نمیتوانستیم او را زبون نمائیم بلکه بیش از چند دفعه ما را متفرق ساخت و زخمے که بواسطۂ ہجوم آوردن بر پنجرہ و شکستن شیشۂ آن یافتہ بود صورت و دستہاے او و ما را پر از خون کردہ بود ولے باوجود رفتن خون ضعیف نمیشد و نمیتوانستیم بر او غلبہ نمائیم امّا افسوس کہ تمام مقاومت و پہلوانی او عبث بود و دستبرید گلویش را گرفتہ نزدیک بود او را خفہ کند و بالاخرہ پایش را نیز قید کردیم زیراکہ از فرار او امین نبودیم پس ہمہ برخاستیم و از خستگی نفس میزدیم۔

پس ہومز گفت اکنون کالسکۂ خودش بر دم در است و ممکن است کہ در ہمان کالسکہ او را بہ ادارۂ امنیہ ببریم۔ و حال کہ حقیقت را دریافتیم و مشکل را حل ساختیم از براے شما ممکن است کہ ہر چہ بخواہید از من بپرسید و من از ہمہ چیز شما را باکمال خوشحالی جواب بدہم۔

حکایت و سرگذشتِ شاه قلی میرزا

حکایت کربلا رفتن شاه قلی میرزا و سرگذشتِ ایّام توقّفِ چند روز در کرمانشاهان نزد شاهِ مراد میرزا حاکم آنجا - در چہار مجلس تمام مے شود ✤

اسامیِ اعضای مجلس

شاه مُراد میرزا - حاکمِ کرمانشاه -

شاه قُلی میرزا - برادر بزرگ او و زائر

ایرج میرزا - پسر حاکم -

نامور خان - از ارکانِ کرمانشاه و صاحب دوازده هزار خانوار - ایل کل سوار و کلانتر عملی ✤

شریف آقا - رفیق و ندیم و هم شکار ایرج میرزا و کدخدا ممرضای عملی

شفیع بیگ - پیش خدمت حاکم ✤

مجلسِ اوّل

شاه قلی میرزا مردے بود بلند قامت و ریش دراز و متکبر و مناعت طلب و درشت خوے در سنہ ۱۲۳۳ بعزمِ زیارتِ کربلا از طہران حرکت کرد در حینِ عبور چند روزے در کرمانشاہ نزد حاکم مہمان مے شود۔ شبِ اوّل بعد از ملاقات و صرفِ شام و صحبت ہاے متفرقہ بر مے خیزد و مے رود بمنزل کہ براے او تعیین کردہ اند۔

شاہ مراد میرزا حاکم

(بہ شفیع بیگ پیش خدمت)

شفیع بیگ شاہزادہ مہمانِ ما است۔ ایرج میرزا مواظب است۔ و تو مہمان دار۔ شش نفر فراش و یک نفر قہوہ چی بردار، ببر۔ زیر دست خود باشند درست متوجہ باشید۔ بد نگذرد بشاہزادہ۔

شفیع بیگ۔

بلے۔ قربان۔ چشم۔ البتہ کارِ نوکر خدمت است ❖

شاہزادہ حاکم۔

"خیر" "بلے" - "قربان" تنہا کافی نیست - ایرج میرزا
مے داند این شاہزادہ مردیست بسیار مشکل پسند و باریک
بین امّا احمق و زود رنج - باید با احتیاط حرکت بکُنی -
برادرِ من است، مہمان است مبادا رنجش بہم رساند -

شفیع بیگ -

قُربان بیست سال است - در ظلِّ رافت سرکار
نوّاب والا تربیت یافتہ ام و امیدوارم کہ این قِسم
خدمات ازین بندہ بر آید اِنشاء اللہ در کمال خوشنودی و
امتنان تشریف خواہند بُرد - خاطر جمع باشید +

شاہزادہ حاکم -

خوب است، حالا مُرخّصی، فردا صبح برو و سرِ خدمت
و دُرست مُتوجہ باش -

(شفیع بیگ صبح زود مے آید - در منزلِ شاہزادۂ مہمان
آمدہ چاے دم مے کُند و دستور العمل بہ فراشہا مے دہد)

شاہ قلی میرزا -

(از خواب بر مے خیزد - صدا مے کند) بچّہا!

شفیع بیگ -

(داخل اطّاق مے شود سر فرود مے آورد) -
بلے قربان!

شاہ قلی میرزا۔

آقا شفیع بگو چاے بیاورند۔

شفیع بیگ۔

بلے قربان!

(یک عدد سینی نقرہ - قندان و قوری و یک جفت
سنگ نقرہ و یک دست فنجان بعلبکی بسیار قطعۂ از کارہاے
خوب کارخانہ ہاے لندن و یک عدد سماورِ نقرۂ بسیار ممتاز
مے آورد۔ مے گذارد پائین اُطاق۔

شاہ قلی میرزا

(ہمیں کہ چشمش باسباب چاے مے اُفتد)

بہ بہ شاہ مُراد میرزا عجب اسباب ہاے خوب قطعہ
تحصیل کردہ است - این پسرہ از طفولیت ہمین طور حریص
و دنیا دار بود*

شُفیع بیگ۔

بلے - قرُبان! شہزادۂ بسیار سلیقہ خوب دارند*

شاہ قلی میرزا۔

بلے البتہ دولت و مداخل مرد را با سلیقہ و دُرست کار
میکند - دہ سال حکومت کرمان شاہ شوخی نیست - من
سال دوازدہ ماہ یا با شخص اوّلِ دولت کشاکش تیول

دارم یا با مستوفی ہاے گرگِ آدم خوار زد و خورد رسوم دارم آہ آہ واے واے چاے بدہ۔

(شفیع بیگ یک فنجان چاے ریختہ مے آورد۔ دو زانو نشستہ پیش روے شاہ قلی میرزا مے گذارد)

شاہ قلی میرزا۔

آقا۔ شفیع ما چاے پُر رنگ میل مے کُنیم۔ بردار۔ چاے بریز بسر فنجان و ہم پُر شیرین۔

شفیع بیگ۔

(چاے را پر رنگ کردہ و قند ہم مے آورد پیش روے)

قربان! آقاے ما ہم چاے را این طور پُر شیرین مے خورد

شاہ قلی میرزا۔

بچّہا قلیاں بیارید۔

شفیع بیگ۔

(یک دانہ نارجیل بسیار ظریف تمام نُقرہ مے آورد)

قلیان حاضر است

شاہ قلی میرزا۔

عجب نارجیل قشنگ و ملوس است۔ این قلیان۔ براے راہِ بغداد خوب است نہ براے اینجاہا۔ کاش شاہ مراد میرزا این را بما ہدیہ میداد!

(قلیان را مے کشد)

اُہ اُہ اُہ اُہ بگو از آب دار خانہ سُرفہ دانِ ما را بیاورند

(شفیع بیگ یک دانہ تُنگ برنجی بسیار مندرس بوسیدہ از نوکرانِ شاہ قلی میرزا مے گیرد۔ مے آورد۔ مے گذارد پیش روے شاہزادہ)۔ (ایرج میرزا مے آید در توی حیاط مے ایستد و اذن دُخول مے خواہد)

شفیع بیگ۔

قربان آقا جان! ایرج میرزا استدعاے شرفیابی حضور دارد ؎

شاہ قلی میرزا۔

با دو انگشت اشارہ مے کُند بعد از لباس پوشیدن۔ بعد مے گوید آفتابہ و لگن بیار۔

شفیع بیگ۔

در یک قہوہ سینی مربع یک دانہ رُومال و یک شیشہ گلاب و یک عدد آئینۂ بزرگ و یک شانہ یک وجب و نیم طول چہار انگشت پہنا و یک جام آب مے آورد)

قُربان حاضر است۔

شاہ قلی میرزا۔

آقا شفیع بیا جام را بردار و نزدیک ریش ما نگاہ دار

این طور گردن ما درد مے آید ☆

(شفیع بیگ جام را در دست گرفته - شاہزاده ریش و روے خود را شسته رخت مے پوشد - بعد مے گوید) ایرج میرزا مرخص است - بیاید - (ایرج میرزا داخل اطاق مے شود - با ادب ہرچہ تمام تر سر فرود مے آورد - مے ایستد) بسم اللہ آقا ایرج بنشین احوالت خوب است پدرت چہ کار مے کند؟

ایرج میرزا-

شاہزاده دیوان خانہ تشریف بردند - دو فوج از طہران خواستہ بودند - امروز جیره مواجب آنہا را مے پردازند -

شاه قلی میرزا-

بخورید مداخلہاے کرمانشاہان را بخورید تنہا تنہا -

ایرج میرزا -

خان عمو مگر گرگ ہاے طہران امان میدہند - کہ کسے بتواند مداخلہا را تنہا تنہا بخورد - یکے مے گیری ده تا باید داد - الحمد للہ سرکار شما از حالت طہران بہتر از ہمہ اطلاع دارید -

شاه قلی میرزا -

آقا ایرج حالا این حرفہا را بگوش ما میکشی کہ پدرت

با این عذرها قرض ما را ندهد۔ و در این سفر مددے بحالت ما نکنند۔ و از سوغات و توشهٔ راه چشم بپوشیم۔ و حال آن که این اوقات براے ما بسیار کار مشکل شده است و دو سه هزار تومان قرض داریم۔ (ایرج میرزا آهسته خیلے خوب کم نه۔ دو سه هزار تومان۔ بعد پا میشود اجازهٔ مرخصی مے خواهد)

هان میرزی خوش آمدی از حالت ما اگر موقع باشد به پدرت شرح حالے بگو (ایرج میرزا از اطاق بیرون مے آید و یکسر مے رود رو باطاق شاهزادهٔ حاکم۔ داخل شده سر فرود مے آورد)

شاهزادهٔ حاکم۔

ایرج میرزا بیا به بنیم نزدیک تر بیا۔ بگو به بینم خان عموٗ در چه کار است و چه خیالے از براے ما دارد۔

ایرج میرزا

قربان خان عموٗ را مے فرمائید عجب خیالها بافته است الآن مے فرمود۔ شاهزاده باید امسال با ما مراعات بکند۔ دو سه هزار تومان قرض بالا آورده‌یم۔ البته به قدر هزار تومان هم سوقات و خرج راه توقع داشت در زحمت سرباز و توپچی و شلتاقهاے طهران با سرکار شما و

مفت بری و اغاذی با مردم - خدا بدہد برکت - حکومت مے خواہید یا جان آدم -

شاہزادۂ حاکم -

چہ مے گوئی ایرج میرزا دو سہ ہزار تومان یعنی چہ آخر این پول را از کاغذ مے بُرند +

ایرج میرزا -

واللہ بسر مبارک سرکار ہمین طور است کہ عرض کردم خلاف ندارد و مشکل ہم کہ باین طورہا حالا دست از شما بردارند ....از شفیع بپرسید معلوم خواہد شد کہ خان عمو چہ خیال ہا بافتہ است -

شاہزادہ حاکم -

عجب گیر افتادیم نمیدانم چہ باید کرد مگر این قسم ہا ممکن است ؟ و اگر ندہی برادر است مہمان است - اے بابا چہ برادری - چکاری - چہ روز گاری ؟ آخر من خودم ہم آدم عیال دارم، زندگی دارم +

ایرج میرزا -

حالا دیگر غصۂ این چیزہا را نباید خورد - اگر مرخص بفرمائید من خان عمو را شوخی شوخی بطور خوب از سر شما رفع مے کنم +

شاہزادۂ حاکم۔

یقین ازاں بازیہاے کار۔ عمل۔ نہ خیر۔ این مرد کہ سفیہ است میرود در طہران قصّہ خوانی از براے من مے کند۔

ایرج میرزا۔

قربان قصّہ خوانی کدام است۔ این وجودے کہ من دیدم ہرچہ بدہید از شما راضی نخواہد رفت۔ در این صورت چہ لزومے کردہ است۔ عبث ہم پول بروَد ہم آبرو۔

شاہزادہ حاکم۔

خوب حالا بگو بہ بینم چہ خواہی کرد؟

ایرج میرزا۔

ہیچ، چند روزے خان عمّو را بہواے شکار و گردش مے برم بہ طرفِ سنقر و بلوکات۔ در آن جاہا البتّہ کارے پیش خواہد آمد کہ خانِ عمّو مشغول بشوند۔ و ازین خیال بیفتند +

شاہزادہ حاکم۔

ہا ہا ہا فہمیدم پیر مرد بیچارہ را ببری میان مردم۔ اوضاع از برایش بچینی۔

ایرج میرزا

خیر شما عرضِ مرا بشنوید ضرر نخواہید دید۔ امشب

بعد از شام درمیانِ صحبت از شکار گاه ہاے سنقر گفتگو درمیان بیاورید - خانِ عموٌ مائل خواہد شد ہمین کہ باین مراتب ہا اُفتاد آن وقت ہزار تومانِ ہم از مالیات سنقر از بابتِ خرج راہ بہ شاہزادہ حوالہ بفرمائید - این فقرہ ایشان را بیشتر حریص مے نماید - میل مے کُنند - باید آن وقت خدمت از بندہ - خندہ از سرکار ؛

(پردہ انداختہ می شود)

مجلس دُوُم

شب شاہ قلی میرزا میل مے کُند با ایرج میرزا چند روزے بہ عزمِ سیاحت و شکار بہ سنقر برود - شاہزادۂ حاکم نیز کہ این طور مے بیند مبلغ ہزار تومان خرج راہ از مالیاتِ آنجا بہ شاہ قلی میرزا برات مے دہد و قرار مے شود پس فردا باتفاق ایرج میرزا بروند ؛

ایرج میرزا

(اوّل صبح شفیع را خواستہ)

شفیع بیگ! ہیچ نگو الحمدُ للہ چند روزے مشغولیت و اسبابِ خندہ از براے ما پیدا شد - خانِ عموٌ را مے بریم

به سنقر، هشیار باش - هر کارے کہ من به اشاره نشاں مے دہم معلوم است کہ چہ خواہد بوُد - شما پشت سرش را بیاورید - بطور پختگی دانستی چہ گفتم یا نہ؟ حالا زود نامور خان و شریف آقارا حاضر کنُ (شفیع بیگ - نامور خان و شریف آقا را حاضر کرده - ہر دو در خدمت ایرج میرزا مے آیند) +

ایرج میرزا

(به نامور خان و شریف آقا)

اے رُفقا بیائید مُژدهٔ خوب دارم - خیلے دِلتنگ بودیم خداوند اسبابِ مشغولیّات رسانیده خان عمّو را مے بریم به سنقر کارہا باہم دارم +

نامور خان -

بلے! خداوند ہمیشہ یکے دو تا از اینہا میرساند - عیب ندارد این ہم کارے است +

ایرج میرزا -

نامور خان چہ مے گوئی ہیچکس مثل این ریش دراز احمق نمے شود ہاہا ہا برگ تو تماشائے مے شود بازی ہا بسرش در بیاوریم کہ نقل مجالس بشود - حتیٰ میرزاہا قصہ نویسی نمایند ہمین الآن برخیزید، شما سوار شوید، بروید -

بہ سنقر۔ بہ آقا جان باور ہم بگوئید کہ سہ دستہ سرباز بالا
بانچیہا و موزیکانچیہاے عصری روانہ نمایند سر راہ۔ شما ہم
آنجا باشید تا ما برسیم۔ نامور خان در آنجا کلانتر و شریف
آقا کدخداے مرضا نامیدہ خواہند شد۔

شریف آقا۔

قربان روزیکہ وارد مے شوید دستورالعمل و تکلیف
چہ چیز است ؟

ایرج میرزا۔

روزے کہ وارد مے شویم شما و کلانتر با دویست نفر
سوار در یک فرسخی استقبال مے کنید۔ نزدیک بہ آبادی
سربازہا از دو طرف صف مے کشند و رعیّت ہا نیز بہ
ہمان طور دو صفہ در کنارِ راہ مے ایستند۔ بمحض رسیدن
سرباز بطور نظام سلام و پیش فنگ مے زنند و رعایا
دو راس گوسفند در ہمان جا قربانی مے کنند و دو گوسفند
ہم دم در وقت پیادہ شدن مے کشند والسلام الآن بروید

کلان تر

(بہ ایرج میرزا)

قربان البتہ در عمارت شاہی منزل خواہید فرمود ؟

ایرج میرزا۔
معلوم است سوائے آنجا کہ جائے دیگر مناسب نیست
امّا بشرط این کہ چنین وا نمود نمائید کہ عمارت مالِ کلان
تر است (کلان تر و کدخدا مرضا مُرخّص و سوار شده
بطرف سنقر روانه مے شوند) +

ایرج میرزا۔
(فردا صبح اسباب و اوضاع ہمہ را دُرست کرده چکمہ
بپا واردِ اُطاق مے شود۔ خدمتِ شاه قلی میرزا سر فرود
می آورد) +

خانِ عمُو بسم اللہ ہمہ منتظر سرکار اند۔ نوکر و اسپ
و بار و بُنہ ہمہ آماده است۔

شاه قلی میرزا۔
بلے ہر چہ زُود تر سوار بشویم زود تر بمنزل خواہیم
رسید۔یا اللہ بِسۡمِ اللّٰهِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِيۡمِ +

(شاه قلی میرزا سوار مے شود فرّاشان و آردلہا
سواره در جلو قبل و منقل و آبداری پشتِ سر آنہا و
غلامانِ غاشیہ بر دوش و یدکہائے متعدّد بہ نظام پے
در پے پیشا پیش و ایرج میرزا و اتبّاع لازمہ در عقب
با کمالِ عظمت و جلال از شہر بیرون مے روند۔ ہمین

کہ قدرے دُور مے شوند)

ایرج میرزا۔

(برائے اِفتتاح مطلب و منظور خود کم کم پیش مے آید
و بہ شاہ قلی میرزا عرض مے کُند) +

خانِ عمّو! سنقر بسیار خوب جائے است و خیلے
مداخِل دارد امّا چہ فائدہ مردُمانِ مفسد و شریر دارد۔ و
ہر روز در صددِ افساد ہستند تا یک دو نفر بہ کُشتن
بدہند و اگر این یک عیب را نداشت۔ چہ قدر خوب بود

شاہ قلی میرزا۔

پس پدرِ تو چہ کارہ است از عہدۂ چہار نفر رعیّت
بے سرو پا ہم نمے تواند بیاید پس چہ مصرف دارد۔

ایرج میرزا۔

خانِ عمّو جان! پدرِ مرا مے فرمائید کہ دلِ من از
دستِ مسامحاتِ ایشاں یک پارچۂ خون است۔ ہر چہ آن
پدر سوختہ سنقری ہا افساد و شرارت مے کُنند ہمہ بسکوت
و مدارا مے گذارند۔ شما تصوُّر بفرمائید حالا آخرِ سال
است۔ سنقری ہا نصف مالیات را نپرداختہ اند۔ ہر روز
شرارت و معرکہ و چوب۔ ہیچ جا نمے رسد۔

شاہ قلی مرزا۔

چہ فائدہ ما کہ در نظم و نسق عدیل نداریم در طہران مے خوابیم و پدر تو با آن بے عرضگی حکمران کرمان شاہان میشود داد بیداد۔ چہ دُنیاے سفلہ پرستی تُف بر تو ؛

ایرج میرزا۔

خان عمّو جان! الحمد للہ خُوب شُد۔ کہ سرکار تشریف آوردید۔ من از غُصّہ دق کش شدہ بودم حالا مے رسیم منزل۔ شما دُرست مُلاحظہ بفرمائید بہ بینید مے شود کہ عمارت و اوضاع و زندگی یک نفر کلان تر پدر سوختہ از جمیع جہات بیشتر و بہتر از اوضاع حاکم ولایت باشد ہمیں یک فقرہ عمارت عالی کلان تر را مشاہدہ بفرمائید۔ آن وقت بدانید بندہ چہ مے گفتم ؛

شاہ قلی میرزا۔

(روے زین بلند شُدہ بکوری مے نشیند۔ و کُلاہ را کج مے گذارد دست بریش و سبیل مے کشد آہ آہ' اوف اوف) ایرج میرزا! شرط باشد یک ماہ حکومت این جا را بما بدہند اگر اطفال در گہوارہ از ترس ما بخواب رفتند ہر چہ مے خواہی بمن بگو۔ حاکم و ترس و ملاحظہ از رعیت یعنی چہ - آخر ہمین کہ دو نفر گوش دماغ کردی سہ چہار نفر

مِثلِ گوسفند سر بُریدی دیگر چه شرارت باقی مے ماند این ہا چه چیز است (به تغیّرِ تمام مے پُرسد) آیا میر غضب ہمراه است *

اِیرج مِیرزا-

خانِ عمّو جان! تصدّقت برم- فراش و میر غضب ہر چه بفرمائید حاضر است - این قدر ہست که پدرِ من مے داند حکومت سنقر و کلیائی بموجبِ فرمانِ شاه مالِ من است پیشکش مے کُنم به سرکار- ہر چه مصلحت مے دانید بفرمائید- اقلاً مالیاتِ من وصول مے شود از دستِ اشرار چندے آسوده پے عیش خود مے روم *

شاه قلی میرزا-

خیر تو آسوده باش در این سفر من درس به پدرِ تو و رعیّت بدہم تا دُنیا ہست حاکم و عیّت تکلیف خوُد شان را بدانند و یاد بگیرند حاکم کیست و حکومت چه؟

اِیرج میرزا-

(از اسپ پیاده مے شود- مے آید دو دستِ شاه قلی میرزا مے بوسد) تصدّقِ سرکار خان عمّو ہمین طور است که که مے فرمائید سنقر و کلیائی ہمه پیش کشِ خاکپاے سرکار بلکه انشاء الله اِمسال در ظلِّ تربیت سرکار نواب والا

بصیرتے از برائے این خانہ زاد حاصل شود و عموم اہالی آسودہ بشوند۔ (در یک فرسخی شہر سر سوار پیدا و نمایان کلان تر و کدخدا ممرضا با دویست نفر سوار رسیدہ۔ از دو طرف صف کشیدہ مے شود تا شاہزادہ مے رسد۔

ایرج میرزا۔

(پیش مے آید و مُعرّفی مے نماید)

خان عمّو این کلان تر و آن یکے کدخدا ممرضا است پیشواز آمدہ اند۔

شاہ قلی میرزا۔

احوالت خوب است کلان تر۔ شاہزادہ ایرج میرزا تعریف و توصیف شما را در راہ زیادہ کردہ است اِنشاءَ اللہ ما نیز التفاتہا خواہیم فرمود بشرطیکہ خدمات دیوانی بصدق بانجام برسد۔

کلانتر و کدخُدا ممرضا ہر دو باہم۔

خدُاوند سایۂ سرکار نواب والا را از سر این فقرا کم نگرداند و بر عظمت و شوکت و اقبال بیفزاید (نزدیک بہ آبادی) رعایا از دو طرفِ راہ صف کشیدہ سر بازہا سلام نظامی کردہ۔ و رعیّت ہاے قربانی گوسفند مے کنند دعا و ثنا گویان در کمال شکوہ و جلال شاہزادہ را داخلِ عمارت مے کُنند۔ فردائے آن روز شاہ قلی میرزا در بالاے تالار

هفت دری در روے مسندِ زنگاری نشستہ لالہاے دیوار کوب شمع کافوری زدہ - و چہل چراغہاے بیست شاخہ آویختہ - نیمکتہاے مخمل و صندلی ہاے امیرانہ گذاشتہ - سربانہا در خیابانِ وسط دیوان خانہ نظام بستہ - بزرگان و اعیانِ ولایت از یمین و یسارِ حوض صف کشیدہ - ایرج میرزا نزدیک بہ ارسی تالار در پایئن ایستادہ است - اوضاع سلام است +

ایرج میرزا ہر وقت بگوشۂ چشم بکلان تر و کدخدا محمد رضا نگاہ مے کند باشارہ مے گوید - کار بجاے خوب رسیدہ است +

شاہ قلی میرزا-

(خطاب بایرج میرزا)

ایرج میرزا ! اوضاع این ولایت بنظرِ ما منظّم نے آید بوُے شرارت و افساد از این جا بدماغ مے رسد این فقرہ باہالی سقر پوشیدہ نماند کہ مثلِ شاہ مُراد میرزا ما از تقصیراتِ این مفسدین اغماض نخواہیم داشت و سکوت نخواہیم کرد - بلکہ یک تقصیر را دو تنبیہہ خواہیم نمود - بے نظمی در ولایت یعنی چہ ؟ قانون ہا در بابِ نظمِ ولایت مے نویسیم - و اجراے آن را از کلانتر مے خواہیم - و الّا آدم

گشتن اشکال ندارد - و ثانیاً کلانتر این را هم بداند که تا ده روز مالیات امسال تا دینار آخر بلا حرف باید وصول شود تمام و کمال بدونِ نقص و نقصان عذرے نمے پذیرم البتّہ حکماً مے گیرم -

کلانتر و کدخدا محرضا -

(ہر دو باواز بلند مے گویند)

انشاء اللہ تعالیٰ در کمال عبودیت و بندگی اطاعت خواہد شد -

(سلام مے شکنند و شاہ قلی میرزا پا میشود) +

نامور خان و شریف آقا -

(ہر دو در خلوت مے آیند خدمتِ ایرج میرزا)

قربان بد بازی بسرما آوردۂ این مرد کہ واقعاً سفیہ است انگار مے کُنی راستی راستی فرمانِ قتل ما را آوردہ است +

ایرج میرزا -

ہا ہا ہا رُفقا ہیچ نگوئید بخدا خوب آوردمش +

نامورخان و شریف آقا -

سفاہت تماشا کنید این بابا باور کردہ است کہ عمارت شاہی مالِ کلانتر است خوب اگرچہ اینجا را ندیدہ است -

آخر عقل ممیزِ این چیزہا ست کے رعیت این طور عمارتِ شاہانہ دارد - بہمین خیالہا دُور نیست بدسلوکی نماید فحش محش بدہد .ماہا +

ایرج میرزا -

اے بابا فحش محش چہ چیز است - مگر شما بچہ ہستید بگذارید چند روزے شاہزادہ بآن دماغ و ما باین خیالہا خوش باشیم چہ عیب دارد (صدا مے کند- بچہا ایکے شفیع بیگ را بیاورد) +

شفیع بیگ -

(تبسّم کنان داخل مے شود سرفرود مے آورد) قربان بد اوضاعے پیش کشیدہ اید - بخدا دور نیست این مرد آدم طناب بیندازد این قدر ہم آدم سفیہ مے شود +

ایرج میرزا -

شفیع بیگ آن موقع کہ من منتظر بودم رسیدہ است - حالا دیگر اوّل بازی است - کارے کہ از شما مے خواہم این است مے روی خدمتِ خان عمّو - صحبتِ متفرقہ داری و درین بین ہا گفتگوے عیش و عشرت و آوازہ و رقص سوزمانی ہا را تعریف بکنی - طورے باشد کہ خانِ عمّو میل بکند یک شب مشغولِ عیش و تماشاے رقصِ سوزمانی ہا را بکند -

ہمین کہ کار بہ اینجا کشید بگو ایرج میرزا طاؤس نام رفیقے دارد کہ در رقص و آواز عدیل ندارد - خانِ عموؑ بوساطتِ تو او را حکماً از من بخواہد. بعد از آن تو کار نداشتہ باش و تماشا کُن ✦

شفیع بیگ -

(سرے تکان مے دہد خندہ کُنان) -

ماشاء اللہ دماغ دارید شاہزادہ جان این پیر مردِ سوزمانی مے خواہد، چہ بکُند -

ایرج میرزا -

برو خام مشو این ہمہ اوضاع از براے این روے کار آمدہ است کہ بخندیم -

(شفیع بیگ بیرون مے آید یکسر مے رود خدمتِ شاہ قُلی میرزا سر فرود مے آورد) ✦

شاہ قلی میرزا -

ہان شفیع بیگ کُجا بودی در شہر چہ خبر است مردم از آمدن ما چہ مے گویند تازہ کہُنہ چہ ہست ؟

شفیع بیگ -

قربان ! مردُم را مے فرمائید از نظمِ سرکار والا و از فرمائشات کہ شنیدند چُنان تزلزُل دارند کہ گویا اینہا از اوّل حاکم ندیدہ

بودند و این اوّلش است نفس نمے کشند از ترس۔

شاہ قلی میرزا۔

ہا ہا ہا ہنوز چہ دیدہ اند مَن میگذارم این کلانتر فلان فلان شدہ باین دماغ باشد۔ تو ببین آقاے تو کہ شاہزادہ است و حاکم، بقدر یک کلانتر اوضاع نہ دارد؟ این عمارت باید مالِ حاکمِ ولایت باشد نہ از کلانتر پس این ہا ہمہ از سُستی و بے حالی آقاے تو است۔

شفیع بیگ۔

قُربان! بسرِ مبارک! سرکار دُرست میفرمائید۔ ماشاء اللہ انگار سی سال است آدم ہا را مے شناسند این کلانتر کہ بنظرِ شریف میرسد۔ سالے شش ہزار تُومان فقط از سوزمانی ہا مے گیرد تا چہ رسد بدیگران۔ البتہ از مداخل ہاے دیگر و عوارض و شر و شلتاق اقلاً سی ہزار تُومان زد و بند دارد آدم بہ این طورہا صاحبِ اوضاع مے شود و اِلّا از کجُا جمع مے کنُد۔

شاہ قلی میرزا۔

اے راستی از سوزمانی ہا بگو چہ طورند۔ آدمِ قابل درمیانِ ایشان ہست کہ در نظرِ ما پسندیدہ آید؟

شفیع بیگ۔

قُربان! سوزمانی ہاے این ولایت را ہیچ جا ندارد۔ تقریری نیست باید دید اگر یک شب به نظرِ مبارک برسند معلوم خواہد شُد ⁂

شاہ قلی میرزا۔

بلے مُدتے است که ما عاری از کار ہستیم و مشغول عیش نشده ایم۔ شبے را مشغول باشیم گویا عَیب ندارد ⁂

شفیع بیگ۔

خیر چه عیب دارد دُنیا محلِّ خوش گُذرانی است ہمه عُمر را بامرِ حکومت و زحمتِ مردُم نمے توان گذارنید۔ گاہے فراغت و عشرت ہم لازم است۔ امّا بشرطیکه بفرمائید شاہزاده ایرج میرزا طاؤس رفیقِ خودش، که بسیار دوست دارد و خوب مے زند و خُوب میخواند و خوب مے رقصد، بیاورد اگر چه مشکل است ⁂

شاہ قلی میرزا۔

یعنی طاؤس این قدرہا قابل است۔

شفیع بیگ۔

طاؤسِ حقیقتہً طاؤسِ قیامت است۔

شاہ قلی میرزا۔

پس واجب شُد دیدنش۔ ہمین الآن برو پیش

ایرج میرزا بگو شاهزاده فردا شب مخصوصاً مهمان شما است
سوزمانی ها را خبر بدهند - بیایند - مخصوص طاؤس هم باید
باشد - عذر نمے پذیرم -

شفیع بیگ -

(بہ تعجیل بیرون مے آید خوشحال مے رود نزد ایرج میرزا)
قربان! کار درست شده سرکارخان عموّ درست شق
کرده حکماً فردا شب طاؤس را میخواهد -

ایرج میرزا -

(بنا میکند پسته زدن و جستن)
حالا خوب شد، حالا خوب شد شفیع بیگ زود تر
بفرست یارو ها را خبر کنند - نامور خان و شریف آقا را
هم مژده بده بگو حاضر باشند - برائے خنده -
(پرده انداخته مے شود)

مجلس سوم

ایرج میرزا -

(وقتیکه شاه قلی میرزا سرگرم باده بود - خود را به پہلوے
طاؤس رسانیده مے گوید) +

ہمین کہ مجلسِ خلوت شُد - سہ دفعہ قائم سُرفہ بکُن و ہر وقت از حیاط صدا بلند شُد - چراغ ہا را خاموش کُن و خوُد را بیندا ز بیرُون در رَو +

شاہ قلی میرزا -

بچّہ ہا شب گذشتہ یک قلیان ہم بیاورید - بکشیم و بخوابیم

ایرج میرزا -

(اشارہ بہ پیش خدمت مے کُند کہ قلیان چرس چاق کُنید)

بلے قُربان ! قلیان مَیل بفرمائید بندگان ہم مُرَخص بشوند -

شاہ قلی میرزا -

(نہیب پُر زور بقلیان زدہ - قلیان را مے برند)

ایرج میرزا -

(بر مے خیزد)

خدا حافِظ شُما - مُرَخص مے شوَم -

(بیرُون آمدہ ناسور خان و شریف آقا را حاضر کردہ دستورُ العمل مے دہد - ہمان طَور درمیان حیاط مُنتظرِ وقت است)

شاہ قلی میرزا بطاؤوس -

بر خیز لباس ہاے مرا بکن -

طاؤوس -

بچشم -

(بر مے خیزد یواش یواش زمزمہ کنان پارا بر مے دارد با رقص و آہستہ رختہاے شاہزادہ را یکے یکے مے کند و مے اندازد دور و شاہزادہ را آہستہ آہستہ مے آورد توے رختِ خواب و سہ دفعہ سُرفہ بلند مے کند ناگاہ باشارۂ ایرج میرزا از توے حیاط سی چہل تیر تفنگ خالی مے شود - و از بالاے پُشتِ بام خوابِ گاہِ شاہزادہ پانزدہ نفر چوب ہاے گُلفت در دست بزمین مے زنند و پا بر زمیں مے کوبند - از این طرف بہ آن طرفِ بام مے دوند - صداے اے دُزد اے دُزد بلند و ترپ ترپ صدا مے پیچد توے خلوت کہ در و دیوار بلرزہ در مے آید طاؤس جلد برخاستہ چراغ ہا را خاموش مے کُند و رختہاے شاہزادہ را بر میدارد و در میرود - شاہزادہ دِلاور از ترس اُفتادہ غش مے کُند) *

ایرج میرزا -

(چراغ بدست مے آید)

اے پدر سوختہ ہا چہ خبر است چہ معرکہ است ؟

(شاہ قلی میرزا از ترس صدا در توے رختِ خواب غش فرمودہ اند ایرج میرزا سرِ شاہزادہ را بروے زانوش گذاشتہ شفیع بیگ مشغولِ مالیدنِ بدنِ شاہزادہ است - آن قدر مے مالند کہ بحال مے آید و چشم باز مے کُند) *

ایرج میرزا بشفیع بیگ۔

آخر این چہ صدا بود چہ شدہ است باید فہمید۔

شفیع بیگ۔

خیر۔ قربان! نقلے نبودہ است۔ من تحقیق کردم وقتیکہ سرکار تشریف بُردید۔ بہ قراولہا مے سپارید کہ در خلوت را بستہ درُست مُتوجہ باشند۔ دُزدی دغلی مبادا در اوّل وُرودِ شاہزادہ و چنیں شبے اتفاق بیفتد۔ از قضا قراول بہمین خیال خوابش مے برد و تنفس مے شنود چشمش را باز می کند۔ یک سفیدی می بیند۔ سگِ سفیدی از دیوان خانہ مے آید و مے رَود بآں طرف ہا۔ چوں قراول خواب آلودہ بُودہ بخیالش آدم است یا دُزدو است این بود کہ چنین شدہ است ۞

(باین حرفہا شاہ قلی میرزا بحال مے آید)

ایرج میرزا۔

خان عمُو چون امشب از این جا صداے بلند شُدہ است۔ فردا انشاء اللہ سلام نشستہ یک قدرے مردم را بترسانید۔

شاہ قلی میرزا۔

بلے بلے بلے یک ہیچ چیزے ضروری است۔

ایرج میرزا۔

جا ہم دارد - این پدر سوختہ کدخُدا ممرضا با کلانتر بد شدہ
است در ایصالِ مالیات اخلال مے کُنَد -

شاہ قلی میرزا -

بلے وقت است باید پدر این دو نفر را در آورد -
شفیع بیگ صبح زود کدخُدا ممرضا را حاضر کُن (شاہزادہ صبح در
دم ارسی تالار نشستہ است یک دفعہ کدخدا ممرضا از دُور
پیدا مے شوَد شاہزادہ بہ صدائے بلند (لے حرامزادۂ مُفسد
از این کارہا دست بردار و اِلاّ بجانِ ایرج سرت را
مے بُرم)-

کدخُدا ممرضا -

خیر قُربان! بسرِ مُبارک .. .. .. بندہ .. .. آخر
.. خلوت عرض مے کُنم -

شاہ قلی میرزا -

اینجاہا .. .. .. تا من .. .. .. تو را .. ..
(ایرج میرزا بر مے خیزد برود کہ مرُدم پراگندہ شوند)
کدخُدا ممرضا را بگوئید بیائید -
(کدخدا ممرضا مے آید)
عرض کُن چہ مے گوئی .. .. ..

کدخُدا ممرضا -

قربانت شوم من نوکری کرده ام - چنین نیست که من از
این رسومات بے اطلاع بوده باشم - اما چه کنم تقصیر سرکار
ایرج میرزا است که از اوّل باین کلانتر علیه ما علیه رو داده
است حالا باو هم اعتنائے نمے کند - مالیات را بمن واگذارید
بفرمائید - چهار صد تومان بسرکار نواب والا پیشکش مے دهم -
صد تومان بایرج میرزا - پنجاه تومان به شفیع بیگ نوشته میدهم
تا بیست روز دیگر دینارے از مالیات نماند ؞

شاه قلی میرزا -

برادر! نوشتۂ شش صد تومان باسم من نویس، بده،
بیست روز زیاد است تا پانزده روز باید برسانی البتّه بدون
خلاف (کدخدا ممرضا قلم بر مے دارد نوشتۂ شش صد
تومان باسم شاه قلی میرزا مے نویسد و مهر مے کند مے دهد
شاهزاده نوشته را مے گیرد و ضبط مے کند) این کلان تر
بسیار آدم بد ذاتے بوده است -

شفیع بیگ -

بلے هامیں طور است که مے فرمائید نظر سرکار والا
کیمیا است خوب مے شناسد آدم را - انصافاً کدخدا ممرضا
آدم است چه دخل دارد -

شاه قلی میرزا -

ہان آقا شفیع دیدی دُنیا چه خبر است برو به آقات بگو مردُم این قسم حکومت مے کنند نه مثل شما- یاد بگیرید٭

(کلانتر این خبر را شنیده فردا مے آید - خدمتِ شاه قلی میرزا ہمیں که از دُور نمایاں مے شود-

شاه قلی میرزا-

(خطاب بحاضرین)

حضرات شُما کلانتر و کار گُذارِ سنقر و کلیائی را ملاحظه بکُنید سوائے تقلب و افساد و خیانت بدیواں خیالے ندارد و آخر خود را به کُشتن خواہد داد خدا بکُند در دستِ ما اتفاق نیفتد ٭

کلانتر-

قُربان! بخدا سرکار را مشتبه کرده اند- من دشمن دارم در کارِ دیوانی، من اخلال مے کُنند- ممرضائے دانم... ... ... چه .. .. .. عرض .. .. .. تا (شاه قلی میرزا پا میشود- قدرے راه مے رود که مردُم پراگنده و خلوت بشود- کلانتر پیش مے آید و عرض مے کُند)

قُربانت شوم بفرمائید شفیع بیگ ہم حاضر بشود آن ہم عرائض خانه زاد را بشنود-

شاه قلی میرزا-

عیب ندارد شفیع بیگ را صدا کنید۔

(شفیع بیگ مے آید)

کلانتر۔

آغا شفیع بیگ شما خوب از وضع اموراتِ این ولایت اطلاع دارید۔ بہ نمکِ سرکارِ شاہزادہ آیا مے شود کہ مثلِ ممرضا آدمے بیاورند۔ با من ہم چشم قرار بدہند۔ من کسے ہستم کہ مالیات دو سالہ را از جیبِ خود مے توانم بدہم و بہ کسے محتاج نباشم۔ امّا ممرضا۔

شفیع بیگ۔

خیر من بارہا در خیر خواہی عرض کردہ ام شما کجا ممرضا کجا آنہم داخل آدم ہا شُد۔

کلانتر بشاہزادہ۔

قربانت شوم مختصر این خانہ زاد را بہ ممرضا نہ فروشید ہزار تومان بسرکار۔ دویست تومان بایرج میرزا۔ صد تومان ہم بہ شفیع بیگ پیشکش مے دہم و پنج روزہ ہم مے رسانم بشرطیکہ تا آخرِ ماہ دینارے از مالیات از زمین نماند امّا کدخدا ممرضا لازم ندارم۔

شفیع بیگ زود بہ شاہزادہ اشارہ مے کند کہ قبول کن۔

شاہ قلی میرزا

بسیار خوب ! بسیار خوب ! نوشتہ ات را بنویس و مہر کن بارواح پدرم اگر از حرفت بر نگشتی و خلاف نہ کردی ہرگز بے التفاتی در حقّ تو نخواہد شُد۔ سہل است کہ خلعتِ نائب الحکومگی خواہی پوشید۔ از لیاقت ایرج میرزا ہم چشم آب نمے خورد برو برو۔ در فکرِ تنخواہ باش۔ وجہ لازم داریم۔

کلانتر

(خود بخود یواش مے گوید۔ ارواح آقا باجیت تہ کیسہ را قائم بدوز۔ بلے قُربان۔ چشم (سَر فرود مے آورد) بیرون مے آید)

(پردہ انداختہ مے شود)

مجلسِ چہارم

کلانتر دہ روز دیگر خود را بہ شاہزادہ نشان نمے دہد شاہ قلی میرزا از کج خلقی بہوائے پول از حالتِ طبیعی بیرون میرود۔ ایرج میرزا و شفیع بیگ را احضار مے کُند۔

شاه قلی میرزا۔

ما از طهران نیامدیم که این کلانتر روباه صفت ما را ریشخند نماید به پدرم فردا تا خنهایش را مے گیریم زیر چوب مے کشمش۔ (حکم مے دہد فردا سر بازار ہمہ حاضر بشوند و در توے دیوان خانہ صف بکشند فراش و میر غضب آمادہ و منتظر حکم جدید بشوند)

(فردا ہمہ در دیوان خانہ حاضر شدہ ۔ شاہ قلی میرزا حکم مے کند: یکے برود و کلانتر قرمساق را بکشد؛ بیاوردہ فراش رفتہ کلانتر را برداشتہ در راہ است مے آورد۔

(ازان طرف نیز دویست سی صد نفر از الواط پاچہ در مالیدۂ ولایت چوب و چماق و شمشیر و تفنگ و قمہ برداشتہ باشارۂ ایرج میرزا پیش از کلانتر مے آیند در دم دیوان خانہ گوشہ مے ایستند)

ہمین کہ کلانتر از دور پیدا میشود۔

شاہ قلی میرزا۔

(دو زانو راست مے نشیند دست بریش و سبیل مے کشد الخ)

اے کلانتر پدر سوختہ کار بجاے رسیدہ است کہ نواب ما را مثل تو حرام زادہ تمسخر مے نماید فراش

چوب بیاورید و کلانتر را به بندید افراشان کلانتر را
انداخته پاهایش را بفلک مے گذارند۔ دو سه چوب بدروغ
بچوب فلک مے زنند یا نے زنند کہ سی صد نفر الواط
مزبور دست بچوب و چماق و شمشیر و طپانچہ مے ریزند
توے حیاط فراشہا و الواط میریزند بہم و ہر وقت تیر
تفنگ خالی مے شود یکے دو نفر مے افتند روے ہم بہ
زمین۔ صداے بگیر! ہا بگیر! کلانتر درمیان اینہا ہاے بکش
ہائے بکش مے زنند +

ایرج میرزا و شفیع بیگ جلدی شاہزادہ را بردہ
دران طرف کفش کن تالار درمیان خلا انداختہ درِ خلا
را مے بندند و قفل مے زنند و مے ایستند دم در خلا کہ
شاہزادہ را محافظت نمایند۔ الواط باشارہ ایرج میرزا ہجوم
آوردہ بہ طرف خلا و فریاد مے کنند کہ این ریش دراز کجا
است الآن باید تکہ تکہ اش کرد۔ چنین وا نمود مے کنند کہ
یعنی نمے دانند شاہ قلی میرزا کجا است ؟ با چوب و
لکد مے زنند درِ خلا و تفنگ خالی مے کنند بدرِ خلا ہاے کجا
رفتت ہاے بکشید ہاے پیدا کنید ہایک ولولہ و غوغا درمیان
دیوان خانہ است کہ زمین و زمان بلرزہ است +
شاہ قلی میرزا۔

(در توے خلا از ہولِ جان گاه ریش می کند و گاه نظر می کند و گاه بیہوش مے شود - در این بین باز الواط ہجوم آورده در دم خلانچۂ ایرج میرزا را مے گیرند کہ شاہزاده را گریزانیدی؟ یا او را بده یا عوض او ترا مے کُشیم شاه قلی میرزا از سُوراخِ در نگاه مے کُند بزبان حال میگوید "ایرج قربانت شوم امان است. بچہایم یتیم مے مانند" +

ایرج میرزا -

بابا مردم انصاف بدہید من چہ تقصیر دارم بمن چہ شاہزاده در رفت من چہ خبر دارم +

ایرج میرزا بالواط -

بابا جانم آرام بگیرید و قدرے حوصلہ بکنید شما کہ این بیچاره را خواہید کُشت امروز نباشد فردا باشد +

(اشاره مے کُند - الواط بہ بہانۂ جُستجُو کردنِ شاہزاده ہمہ مے روند بآن حیاط دیگر فریاد کُنان کہ باید پیدا ش کرد) +

شفیع بیگ و ایرج میرزا -

(زُود درِ خلا را باز کرده و شاه قلی میرزا را گرفتہ بیرون مے کشند) +

زُود باش بیا جایت را عوض کُنیم زُود تند برَو

اے واے خانہ ام خراب حالا مے آیند ۞

شاہ قلی میرزا۔

(پاہالیش مے پیچد بہم و مے اُفتد و بر مے خیزد و مے گوید)

نمے توانیم راہ برویم پاہاے ما از حرکت اُفتادہ است آ شفیع دخیلم شاباش داریم زود باش۔ ما را بجلے برسان۔

شفیع بیگ۔

(زُود شاہزادہ را بہ طویلہ مے رساند و با ایرج میرزا بازوے نواب اشرف والا را گرفتہ بلند مے کُنند مے گذارند توے آخُور۔ پالانے بُردیش مے گُذارند) شاہزادہ جان دخیلم نفست در نیاید کہ ہمہ بکُشتن خواہیم رفت ۞

شاہ قلی میرزا۔

چشم! شفیع جان چشم۔

(باشارۂ ایرج میرزا سرباز و فراش مخلوط بہم باز ہجوم مے آورند بطرفِ طویلہ یکے داد مے کُند یکے فحش مے دہد و نوابِ والا از زیر پالان توے آخور یکے از الواط یک تیر تفنگ خالی مے کُند بہ طویلہ کہ یک دفعہ دہ دوازدہ اسپ از صداے تفنگ ہراسان شدہ افسارہا پارہ کردہ مے اُفتند

بہم یک دیگر را لگد مے زنند و صدا مے کُنند - از آن طرف ہم مہترہا و قاطرچیہا جاروب و پارُو بدست میریزند توے طویلۂ این اسپ را بزن- آن اسپ را بزن- ہاے ہوئے و قیل و قال و معرکہ- گاہے عمداً پارُو را بہ دیوار آخور و رُوے پالان مے زنند شاہ قُلی میرزا مجدّداً از این ہولہا در توے آخور غش مے فرمایند +

شفیع بیگ-

(بحالتِ شاہزادہ ترحُم آوردہ مے رود پیش ایرج میرزا)

قُربانت شوخی بس است دیگر مردکہ مُرد +

ایرج میرزا-

شریف آقا را صدا مے کُند

(شریف آقا مے آید خندہ کُنان)

خُوب بلائے بسر این بیچارہ آوردید بس است حالا دیگر دست بسر بکنیم- برود کلکش کندہ بشود (ایرج میرزا و شفیع بیگ نواب والا را از طویلہ بیرون مے آورند ہر یک از یک طرف بازویش را گرفتہ مے نشانند توے تالار)

شریف آقا-

(یعنی کدخدا ممرضا)

قربان الحمد للہ قدرے تشویش کمتر شُد- پانصد نفر

تفنگ دار از دیهات رسیدند گذشتیم در دم در و الواط هم اگرچه قدرے کمتر شده است - امّا پدر سوختها سخت ایستاده اند هیچ ترس و واهمه ندارند -

(درین هنگام دو سه نفر از آدم های شریف آقا سر و صورت خون مے دوند مے آیند پیش ایرج میرزا) قربان خلعت و انعام ما را التفات کنید الواط زور آورده بودند که بیایند تو زدیم سه نفر از خویش های کلانتر را کشتیم و خدمت کردیم) ٭

ایرج میرزا -

(در کمال وحشت دو دستے بزانوے زند و مے گوید)

اے واے دیدید چه طور خانه ام خراب شد - حالا دیگر جمیع اقربا و کسان کلانتر یقیناً به خونخواهی خواهند آمد و ما را خواهند کشت - اے داد بیداد این که بدتر شد سلامت خدمت نکنید -

شاه قلی میرزا -

(مجدداً باز بدنش مرتعش شده چشمهایش کج شده بیهوش مے شود باز چند نفر شاهزاده را مالیده بحال مے آورند -

ایرج میرزا به شریف آقا -

شریف آقا وقت خدمت است تدبیرے بکُن ما را از این ورطه خلاصی بده +

شریف آقا-

بلے - دیگر جاے ایستادن نیست آنچه بعقل من مے رسد این است که دو دست چادر چاقچور زنانه بیاورند - سرکار نواب والا و یک نفر از نوکرہا مے پوشند از این درِ پُشت خلوت نزدیک بیدشهٔ قلعه کسے آنجاہا نیست میروند بیرونِ شهر - بعد تشفیع بیگ اسباب و اوضاع و آدم ہاے شاہزاده را برمے دارد مے روند مے رسند به شاہزاده و به این ترتیب شاہزاده از این میان بیرون می رَود-

شاه قلی میرزا-

به به بارک الله ہزار آفرین تدبیر از این بهتر نمے شود انشاء الله ہمین که اسباب ها بمن رسید سوار مے شوم مے رانم یکسر بقصرِ شیرین چند روز در آنجا ہستم تا قدرے خرج بمن برسانید ر

به ہمین تدبیرات شاہزاده را بیرُون مے کنند از این ورطه خلاص میشود - بیچاره جانے بدر مے برد و مے رود) -

(پرده انداخته می شود)

تمام شد حکایت و سرگذشت شاه قلی میرزا که درسفر کرمانشاہان روداد والسلام

سیاحت نامہ دکتر ژاک امریکائی

زنانِ ایران

اگرچہ در بادکوبہ زن ہائے مسلمانان را آزادی نیست بلکہ از ایران ہم در تقیّد بحجاب آنہا مُقیّد تر اند۔ امّا در بادکوبہ بسببِ معاشرت با روسیہا کمتر زنانِ مسلمین را در کوچہ و بازار دیدیم و بعلاوہ در فکر این نبودیم کہ کیفیتِ حجاب آنہا را تشخیص دہیم لہذا این قضیہ تشخیص یافت بایران۔

لباس زنانِ ایران باستثنائے طہران کہ قدرے بہتر است و بہ باستثنائے ایلیات کہ حجاب ندارند در باقی شہرہا از قرار ذیل است :

اولاً یک نوع جامۂ تنگ، چین دارے کہ نام آن چاقچور است کہ بپائے خود مے کشند و بند آن را بر کمر مے بندند و آن جامہ از پشت و کف پا را گرفتہ تا کمر شان را میپوشد این جامہ مخصوص بازار و کوچہ است کہ باید بر جامہ ہائے معمولی بپوشند۔

ثانیاً یک پارچۂ بزرگے سیاہ کہ از فرق سر تا پشت پا

را مے گیرد بر سرے اندازند و بند آن را هم بر کمرے بندند کہ مبادا باد آن را بطرفے افگند و عضوے از اعضاے آنها پیدا شود۔ اسم این پارچہ چادر است و این هم باید بر روے لباسهاے معمولی وا ضافہ بر آنها باشد۔

ثالثاً یک پارچہ نازکے کہ داراے چشمہ چشمہ ها است بر صورت مے بندند۔ و این پارچہ در ممالک اسلامی بہ شکلهاے متنوعہ و رنگهاے مختلفہ و اسمهاے عدیدہ دیدہ شدہ در انزلی آنرا سفید دیدیم کہ آنرا روبند مے گفتند۔ در طهران هم سفید کہ رو بند است و هم مشکی کہ اسم آن نقاب یا پیچہ است دیدیم۔ و نقاب یا پیچہ بهتر از رو بند است و زحمت زنها در دیدن جلوے پا و نفس کشیدن کمتر است۔ در بلاد عرب هم چند قسم است کہ در بعضے از آنها ترکها اشتراک دارند۔ و در بعضے بخود شان۔ از قرارے کہ یک ایرانی براے من تعریف کرد نہ تنها باز بودن روے و بدن زنان در نزد ایرانیان قبیح است بلکہ باید لباسے را کہ زیر چادر پوشیدہ اند کسے نہ بیند و تنها محارم آن زن در خانۂ شان یا زنان دیگر در جاے کہ مرد نباشد آن جامہ هاے الوان را ببینند۔ هرچہ از این حدود تجاوز کند مخالف رسوم است۔ این زنها وقتے کہ بیرون مے آیند۔ خیلے

زحمت دارند برائے راہ رفتن و نفس کشیدن این است کہ اگر بیک کوچہ خلوت رسیدند آرزو مند اند کہ رو بند را بالا زدہ قدرے تنفس کنند۔ خلاصہ سختی این موضوع نہ بدرجہ ایست کہ بتوانم باین مختصرے تفہیم کنم۔

عجب در این است کہ من در ابتدا گمان مے کردم کہ زنانِ ایران باین فشارہا ناراضی و آزادی خود را مشتاق اند ولے بعد از تحقیق دانستم کہ خیلے کم اند آنہاے کہ آرزوے آزادی دارند۔ بلکہ اکثر ایشان این روئہ حجاب را دوست دارند و این آداب یک عادتے است کہ جزو طبیعت آنہا شدہ و با مخالفت آن مخالفت مے کنند۔ در افغانستان از قرار مسموع این مسئلہ حجاب خیلے از ایران سخت تر است بدرجہ کہ زنان در ہمہ عمر از خانہ بیرون نمے آیند مگر در شب ہا و از راہہاے خلوت۔

من خیلے میل داشتم بدانم۔ آیا این طرز حجاب و این عادات و آداب کاملاً جزوِ اساس اسلام است یا نہ۔کشیش ہاے ما آن را نسبت باساس اسلام شناختہ تنقیدات بسیار کردہ اند کتاباً و شفاہاً۔ ولے انصافاً این طور نیست و من بعد از تحقیق دانستم کہ در ابتداے اسلام یک مسائل سادہ بسیطے در مواقع مخصوصہ جریان داشتہ است و کم کم اہل اسلام آن را بزرگ

و غلیظ کردہ اند و بمرور ایام باین مقام رسیدہ و باتباد لات
چند این صورت را بخود گرفتہ است ۔ ترکہا عقیدہ دارند کہ این
عادت در ایران قدیم بودہ و بعد از نفوذ اسلام قوت گرفتہ و
از ایران سرایت بسائر ممالک اسلامی خصوصاً ترکیہ کردہ است
و لیکن ایرانیان این قضیہ را کاملاً تصدیق ندارند و حجاب را
مخصوص اسلام و اسلامیان مے دانند۔

بارے برائے دانستن این موضوع مباحث بسیارے لازم
است کہ عجالتاً مارا مجال ذکر آن نیست ہمین قدر مے گویم کہ
من دلم بر حال زنان سوخت کہ بہ ہیچ وجہ آزادی ندارند اما
ما اگر بخواہیم در امریکہ حجاب بر روے زنانِ خود گزاریم ممکن
است؟ اگر ہم ممکن باشد پس از کشمکشہا و زد و خوردہا و جنجہ
و جنایت ہاے بسیار و آخر ہم بسیارے از زنان ہستند کہ
بر عادت خود باقی مانند و یا مہاجرت مے نمایند۔

بعقیدۂ من حجاب برداشتن از زنان ایران و افغانستان
یقیناً مثل حجاب گزاشتن بر زنان امریک و اروپ است
کہ اگر محال نباشد اقلاً صعب الحصول است۔

مہمان نوازی ایران

باید دانست کہ قطع نظر از بعضے عادات کہ بنظر ما امریکائیان

و اروپائیان خوب نمے آید بسیارے از آداب پسندیده است
که در ایران بیش از همه جا معمول است از قبیل مهمان نوازی
و مساعدت بفقرا وغیره۔

عادات مذمومۂ ایران نیز بر دو قسم است بعضے از آنها
فی الحقیقت مذموم است و آن ها را ایرانیانِ قدیم دارا نبوده اند
و اینک هم جزو عوائدِ نژاد ایران نیست بلکه از سائر اقوام
سرایت با یران کرده۔ بعضے دیگر هم ممکن است فلسفه خوب
برائیش پیدا کرد۔ و میشود گفت بد آنها بد نیست بلکه بدی
آنها نسبت بعوائدِ غربیه است۔ یکے از فلاسفه مے گوید که
اساساً خوبی و بدی امرے نسبی است و حقیقتاً وجود نه دارد
مثل این که نزد قومے با سر برهنه نشستن کمال بے ادبی است
(از قبیل ایرانیان که خیلے بد مے دانند) و نزد قوم دیگر
با کلاه واردِ مجلس شدن دلیل بر بے ادبی و بے تربیتی
است (از قبیل اروپائی ها و امریکائی ها) و این بسے واضح است
که ذاتاً هیچ یک از این دو کار ها دارائے مقامِ حُسن و قبح
نیست و متضمّن ضرر و منفعتے نه۔ بلکه این خوبی و بدی نسبت
بنظریۂ اقوام و اشخاص است و بر حسب عاداتِ خود آن را
تنقید یا تمجید مے نمایند۔

از این مقدّمات که مذکور شد مقصودم این است که

بسیارے از عاداتِ ایرانیان است کہ ما در غرب شنیدہ ایم و آنہا را نہ پسندیدہ ایم امّا ہمین کہ انسان چندے در ایران ماند باکثر آنہا خُو کردہ طبعاً تصدیق مے کند کہ آن عادات بذاتہا دارائے قبائحے نیست بلکہ نسبتہً بنظریہ نقّاد است کہ چُون آن را مخالف عاداتِ جاریہ بینِ مِلّت خود بیند تنقید مے نماید و شاید ہزاران عادات خوب ہم در ان قوم مے بیند۔ امّا چوں باآنہا خُو کردہ در صدد نیست کہ محسنات آنرا بیان کُند خصوصاً کہ طبع انسان بہ تنقید و تکذیب آشنا تر است تا بہ تعریف و تمجید (کاش چنین نہ بود)

یکے از بزرگان مے گوید کہ اگر انسان بر کیفیت خلقت آگاہ شود ہیچ چیز را بد نمے بیند و ابداً تنقید از کسے و چیزے نکردہ احدے را بر ہیچ کار ملامت نہ کند۔ بارے عادات خوب و بد بعلاوہٗ این کہ نسبی است در ہمہ ہم وجود دارد و ما در این کتابِ خود بقدرِ مقدور ہر دو را بیان خواہیم کرد *

یکے از عادات خوب ایرانیان مہمان نوازی ہست کہ حتیّٰ با این ہمہ عصبیت مذہبی کہ دارند و ہمہ مردم را خوب ندانستہ ہر کس کہ بر مذہب الشان نیست او را نجس و کافر شمردہ از معاشرتش اجتناب مے کنند۔ باز در موقعِ مہمان نوازی

خیلے مراعات مے نمایند و شاید در بعضے قبائل و ایلیات کہ
عادات مہمان نوازی مثل حدود مذہبی کم کم بدرجۂ عصبیت رسیدہ
است چنداں طرفداری مہمان را لازم مے شمرند کہ در راہ او
بمخاطرہ مے افتند و دست از طرفداری او بر نمے دارند اگرچہ
مہمان خارج مذہب ہم باشد۔ حتیٰ مے گویند کہ آئین گزار
ما توصیہ فرمودہ است کہ مہمان کافر را نیز احترام نمائید۔

در بعضے ایلیات و دہات ایران نان را بہ قیمت
فروختن یک عیب بزرگے است کہ اگر کسے مرتکب شود
در بین ہمگنان ننگین است و طرف ملامت واقع شدہ او را
بنان فروشی سرزنش مے نمایند۔

نگارندہ گوید کہ این عادت در ایلیات مثل پُشت کوہ و
کلہر و گروان و بعضے ایلات فارس معمول است ولے بحالت قدیم
نہ ماندہ است کہ بگویم ابداً از شخص وارد مقابلِ انچہ کہ خوردہ
است عوض نمے خواہند بلکہ عوضہا باضعاف مُضاعف مُتوقع
اند بلباس سوغات و تعارف وغیرہ و اگر کسے ادا نکند بدونِ
مطالبہ پول نان بصورت ہاے دیگر ازو عائد مے نمایند۔
باستثناے روساء و شرفاے ایشان۔ امّا در قدیم چنین نہ بودہ
است و فی الحقیقت از واردین در ایلات مجاناً پذیرائی میشدہ
و این عادت در اعراب امروزہ بیشتر برقرار و حکم فرما است

چه که آنرا از اصول عربیت مے دانند ٭

طہران

طہران شہرے است که نسبتاً از ہمه شہر ہاے ایران بہتر است، براے معرفی طہران باید گفت، طہران پایۂ تخت ایران است - این معرفی ہمه چیز را مے فہماند - معلوم میکند که چون کلیه ایران از ممالک متمدنه عقب است طہران که پایۂ تخت اوست دارلے کارخانجات و ریلہاے آہن وغیرہ وغیرہ نیست و آثار مہمه که امروز تنہا نمایندۂ آبادی و تمدن و علم و صنعت ہر اقلیم است در طہران موجود نیست اما از این که پایۂ تخت یک مملکت تاریخی دنیا است طہران از بعضے جہات بسیار امتیاز از سائر شہرہا دارد و حتی نشاید چیزہاے طبیعی در طہران باشد که در سائر ممالک ہم کمتر باشد مثلاً آب و ہواے طہران بسیار معتدل و خوب است - افق طہران روشن است و اکثر روزہا آفتاب خیلے روشن طالع است به قسمے که اگر چراغ الکتریک ندارد احتیاج ہم ندارد - اگرچه در عمارات تو بر تو باشد ٭

بیشتر شہر ہاے اروپ و امریک که کارخانه ہاے چراغ برق شب و روز مشغول نور دادن است براے آن است

که محل حاجت است - امّا ایران عموماً و طهران خصوصاً به هیچ وجه احتیاج بآن ندارد مگر در شب ها - بلکه در طهران نباید روزها کارخانه چراغ برق کار کند زیرا ضررش از منفعتش بیشتر است -

بارے طبیعات طهران فوق العادة خوب است - بعضے مے گویند اصفهان که مرکز سلطنت صفویه بوده است از حیث آب و هوا بهتر از طهران است - بعضے دیگر عقیده دارند - شیراز که محل اقامت اتابکان و فرمان روایان پارس بوده از حیث آب و هوا بهتر از هر دوے این ها یعنی طهران و اصفهان است - ولے من نمے توانم این را تصدیق کنم - بلکه طهران را از هر جهت جامع تر از همه جاے ایران میدانم، حتّی از حیث آب و هوا و شاهد من کوههاے بلند و ییلقات دل پسندے است که در پنج شش میلی طهران واقع شده خصوصاً کوه دماوند که سومیّ کوه مهمّ دُنیا است - این را فراموش مکن که اگر وقتے بطهران رفتی یکے از تفریحات خود را تماشاے کوهِ دماوند قرار ده اگرچه از دور هم باشد - تو هر جاے طهران باشی میتوانی بسهولت نظر خود را بسمت آن کوه افگنده آنرا تماشا کنی و بر قدرت طبیعت آفرین بگوئی کوهے که از بس بلند است مثل آنست که بیرون دروازه طهران واقع شده در حالتے که از طهران تا پاے کوهِ دماوند تقریباً چهل میل راه است

کوہے کہ سطح آن از برف پوشیدہ شدہ و در زمستان ہا از زیادتی برف دیدن آن قدرے مشکل است مگر در ہواے خیلے روشن کہ از شعاعِ آفتاب و تموّجاتِ ہوا بتوان آن را تشخیص داد۔

کوہِ دماوند باتفاق ہمہ دانشمندان در قدیم آتش فشانی مے کردہ باز ہم احتمال مے دہند کہ یک وقتے عملیاتِ خود را اعادہ دہد نہ تنہا کوہ دماوند است کہ خوبیِ ہواے طہران را نشان مے دہد بلکہ چندین سلسلہ از کوہ ہاے کوچک و بزرگ اند کہ در اطراف طہران و حوالی، خیلے نزدیک آن، خوبیِ ہوا و عذوبتِ آب، آن را عہدہ دار شدہ اند و پیوستہ از زیر دامنِ خود چشمہ ہاے شیرین و صاف جاری ساختہ و از سینہ و کمرِ خویش آبشار ہاے قشنگ تشکیل دادہ لطافت و نزہت سرشار و حالت فرح و سرورِ طبیعی را بتوسط فاصلہ ہاے کما بیش با نسیم شمال بمحضر ساکنین ارسال مے دارند۔

از طہران تا اوّلین نقطہ ییلاقیہ آن شمیران بیش از شش میل فاصلہ نیست - ازین جہت یک موہبتِ طبیعی شامل حال اہالی است کہ حتی فقرا مے توانند، در ہواے گرم تابستان پیادہ و بے زاد و راحلہ بہ بہترین نقاط آن سفر کردہ استیفاے لذّتے نمایند کہ یک نفر ملیونر امریکائی با خرج ہاے گزاف باید آنرا تحصیل کند و شاید باز ہم بہرہ طبیعی آن کمتر باشد

من خیلے طهران را دوست داشتم که این خاک یک خاک بس فرح خیز و عشرت انگیز است - اگر وسائلے که در غرب براے ما فراهم است درین جا فراهم باشد بمراتب خوش تر نماید تنها بدیِ طهران این است که آزادی و آبادیِ آن مثل ممالک غرب نیست و علم و صنعت را در آن جا رواجے نیست و نه تنها رواج نیست بلکه هنوز بخوبی مُتولّد نه شده - اهالی طهران از سائر شهرهاے ایران تربیت شان بهتر است معهذا با همه کس نمے توانند معاشرت کرد و کسے که لائق معاشرت باشد خیلے کم است - شاید گمان شود که معاشرت آنها با اهالی خارجه این طور است - نه - بلکه درمیان خودشان هم خالی از اشکال نیست - زیرا همه بر یک سلیقه و ادب نیستند - طبقاتِ مختلفه و افکارِ مُتشتّته زیاد است - آنهاے که بآداب قرنِ حاضر تربیت شده باشند عدد شان کم است و زحمتِ شان از همه کس بیشتر و دائماً در زحمت و مخطور اند - اگر یک عدّه ازین رقم مردم تربیت شده در طهران نه بودند اصلا سکونت اتباع خارجه در آنجا غیر ممکن بود -

رُقعّات

رقعۂ در تقاضاے کتاب

دوست عزیزم۔ چند روز است کہ بے جہت کتابِ حسابِ بندہ مفقوّد شدہ۔ چون سرکار کتابِ حسابِ خودتان فعلاً لازم نہ دارید۔ استدعا دارم۔ چند روزے برسم امانت بہ بندہ التفات نمایند۔ تا براے خود کتاب خریداری کردہ آن وقت کتاب جنابِ عالی را باامتنان تمام تقدیم خواہم کرد۔

جواب

فدایت شوم۔ کتابِ حساب را کہ درخواست فرمودہ بودند فوراً فرستادم۔ چون فیمابین بندہ و جناب عالی سوائی و جُدائی نیست خواہش مندم ہرچہ لازم داشتہ باشند بفرمایند بے مضائقہ اطاعت مے کنم۔ زیادہ عرض ندارم۔

رقعہ در مطالبۂ کتاب

فدایت شوم۔ سرکار کتابے را کہ از بندہ برسم امانت گرفتہ بودید با اینکہ میدانم دیگر لازم ندارید تعجب دارم کہ چرا پس نہ فرستادہ اید۔ چون خود بندہ لازم دارم خواہشمندم بدون تاخیر اعادہ بدہید۔ زیادہ زحمت است ❊

جواب

مراسلۂ شریفہ در بابِ اعادۂ کتاب عزّ وصول داد۔ خدا
مے داند کہ فراموش کردہ بودم کہ ارسال دارم و الّا چندان
خام طمع و اخّاذ نیستم۔ باکمال انفعال و ندامت فوراً تقدیم
نمودم زیادہ قربانت

رقعہ پسر بہ پدر

خداوند گارا تصدّقت شوم۔ چندے است کہ ماہانۂ مدرسہ
و مقرّری خودِ بندہ مرحمت نشدہ۔ ہمہ روزہ از اطراف
جناب مستطاب آقاے مدیر مطالبہ، و اساس ملزومات تحصیلیۂ
خودِ بندہ لنگ است و باین جہت از عہدہ تکالیف مُقرّرۂ مدرسہ
برنمے آیم۔ استدعا دارم ماہانۂ مدرسہ و مقرّری گزشتۂ چاکر را
مرحمت فرمایند کہ در امر تحصلاتِ چاکر سکتہ وارد نہ شود۔
زیادہ جسارت است

جواب

فرزند مُکرّم من۔ کاغذ شما را ملاحظہ کردم۔ از بابت تاخیر
ادائے ماہانۂ مدرسہ و مُقرّریِ خودتان نوشتہ بودید۔ حق دارید۔
خیلے غفلت شدہ است۔ السّاعہ بمیرزا علی تحویلدار سپردم کہ
ماہانۂ مدرسہ را بدہد و ہم مُقرّریِ شما را کہ در کارِ تحصیل شما
منقصتے وارد نہ شود۔

در استقراض

فدایت شوم - پس از تقدیم مراتبِ مودّت زحمت میدہد چون بنده باید لزوماً مسافرت بکنم و وجهے که بتوانم در مقام تهیۂ لوازم سفر بر آیم، موجود نه دارم - با مقام یک جهتی استدعا دارم پنجاه تومان بعنوانِ قرض به بنده التفات بفرمائید - در وُرود مازندران یا در وجه حواله کردِ جناب عالی اطاعت می کنم - یا مستقیماً برائے خودتان ارسال میدارم - بدیهی است نظر بلطفے که با بنده دارید مضائقه نخواهید فرمود - زیاده عرض ندارم -

جواب

قرُبانت شوم - رقیمۂ محترمه در تقاضاے استقراض زیارت شد با این که خدا عالم است - هیچ وجه تنخواهے حاضر نداشتم چون میدانستم که برائے جناب عالی خیلے واجب شُده است که به بنده اظهار فرموده اید ناچار از دیگرے پنجاه تومان قرض کرده فرستادم - البته بطورے که مرقوم فرموده اید در وُرود مازندران ارسال خواهید فرمود که بصاحب تنخواه داده شود - زیاده عرض ندارم

رقعۂ دعوت

فدایت شوم - امشب لطفاً جمعے از منسوبان و دوستانِ من بنده را سرفراز مے فرمایند - چون بنده منزل اختصاص بخود جناب عالی دارد - تمنّا دارم جنابِ عالی هم تشریفِ قدوم ارزانی

فرموده از فیض حضور خود شان مسرور فرمایند۔ زیادہ قربانت

جواب

فدایت شوم۔ رقیمۂ شریفہ زیارت شد۔ ازین کہ دعوتم فرموده آید کمال تشکر و امتنان را دارم، ولے بدبختانہ براے بنده کارے پیش آمده است کہ مجال شرفیابی نیست۔ بےخیلے معذرت مے خواہم انشاءاللہ اگر عمر و فراغتے باشد در موقع دیگر شرفیاب مے شوم۔

رقعۂ گلہ آمیز

دوستِ عزیز من یکے از شرائطِ انسانیت حفظِ اسرارِ دوستان است بنده جناب عالی را یکے از دوستانِ صمیمی خود دانستہ کہ بعضے اسرارِ ناگفتنی را در خدمتِ سرکار افشا و در سرّ آن تاکید کردم۔ حالا مے بینم کہ بصاحبِ کار رسیده و سند را ہم بجنابِ عالی منتہی کرده و باین جہت فیمابین بنده و او عداوتے تولید شده، پارۂ پیغامات تہدید آمیز فرستاده۔ ہمین قدر عرض مے کنم اگر شخص استعدادِ اصلاح نداشتہ باشد سزاوار نیست اقدام در افساد بکند۔ گمان مے کنم از تولید عداوت فیمابین بنده و او براے شما نتیجۂ حاصل نہ شود۔ ولے جنابِ عالی از خودتان خوب معرّفی نکردید

زیاده زحمت است

جواب

فدایت شوم - رقیمهٔ محترمه که مشعر بر اظهار گله بود شرفِ وصول داده موجب حصول حیرت گردید - زیرا که من بنده شخصے را که منظورِ نظر عالی است در هیچ نقطه ملاقات نه نموده که اقدام در افشاے اسرار جناب عالی بنمایم و انگهے بنده خود را تا یک درجه متمدّن و یا شرف میدانم باین حال چگونه ممکن است که خلاف وظیفهٔ انسانیت نموده اسرارِ مردم را خصوصاً جناب عالی را افشا نمایم - گمان مے کنم این خبر از ناحیهٔ دیگرے منتشر شده به بنده لازم است تحقیقات بعمل بیاورد تا که مطلب بخوبی کشف شود - و در حق بنده بے جهت بدگمان نه شوید ع

کالوده گشت خرقه ولے پاک دامنم

زیاده قربانت

رقعهٔ برادر به خواهر

همشیرهٔ محترمهٔ عزیز من سلمه

نرفت تا تو برفتی خیالت از نظرم برفت در همه عالم به بیخودی خبرم

بموے عزیزت قسم است از روزے که سرکار تشریف بردید دقیقهٔ از خیال شما آسوده نبوده ام - چنان دوری آن وجودِ عزیز موثّر واقع شده اگر حقیقتهً انصراف خیالے دست ندهد چندے مے گزرد که اثرے از هستی بنده نخواهد ماند - در

ہر حال استدعا دارم برائے تسلّیِ خاطرِ بندہ ہر چہار یار از سلامتِ حالات شریفہ مسرورم فرمائید کہ دل خوشی بندہ فقط بزیارتِ مرقوماتِ سرکار علیّہ است - اہل البیت ہر یک بعرض سلام مخصوص تصدیع مے دہند - زیادہ زیاد است -

جواب

برادرِ عزیزم تصدّقت بروم - چشم از زیارتِ مرقومۂ شریفہ روشن و خاطرم از مسرت چون ساحت گلشن خرّم گردید و از سلامت آن وجود عزیز تشکراتِ فوق العادۃ بتقدیم رسانیدم - خداوند آن برادرِ مہربان را برائے من کہ مایۂ شرف و افتخار است - زندہ و پائندہ بدارد - اشہد باللہ کہ من از دوری شما بقدرے افسردہ و دل تنگم کہ زیاد بران متصوّر نیست عجالتًہ مقدّر چنین بود کہ ما باید بدرد فراق یک دیگر مبتلا باشیم - فعلاً خواہشے کہ دارم این است کہ در غیاب من از محبّت و مراقبت دربارۂ ہمشیرۂ کوچک غفلت نہ نمائید و ہر پُست از مژدۂ سلامت خودتان و او مسرورم دارید - خدمت اہل خانہ سلامِ عاشقانہ مے رسانم ✢

رقعہ در تبریک وُرود از سفر

فدایت شوم - از مژدۂ ورودِ مسعود عالی چنان مشعوف و مسرورم کہ نتوان از عہدۂ شرحِ آن بر آمد ہامین قدر عرض میکنم

بمحض استماع این مژده متشکرانه مترنّم باین بیت شدم - المنة للہ که مهم از سفر آمد - از آمدنش غصه و رنجم بسر آمد - چون جناب عالی فعلاً مشغول دید و باز دید فامیل هستید نخواستم آنها را ساعتے در اوّلِ وُرود از زیارتِ حضرت عالی محروم نمایم لهذا شرفیابی خود را بتعویق انداخته تبریکاتِ صمیمانه را بوسیله این ذریعه تقدیم مے نمایم و انشاءاللہ فردا شرفیابی حاصل خواهم کرد -

زیاده قُربانت

جواب

فدایت شوم - مرقومهٔ شریفه که متضمن تبریکِ وُرود بود زیارت و از بروز ملاطفتِ جناب عالی متشکر و ممنون شدم - بدرجهٔ بزیارتِ حضورِ جنابِ عالی مشتاق و آرزو مندم که اگر رعایت دید و باز دید منسوبان و دوستان در اوّلِ وُرود ملحوظ نبود - خود شرفیاب مے شدم - خواهشمندم هرچه زود تر بنده را بفیضِ ملاقات خودتان مستفیض فرمایند -

رقعه در تقاضاے یک نفر نویسنده

فدایت شوم - پس از اظهار مراسم ارادت مندی زحمت میدهد - خاطر محترم عالی در لزوم یک نفر نویسنده کار آزموده امین براے این بنده به تخصیص درین ماموریت مسبوق است چون جناب عالی با نویسندگانِ این شهر ارتباط کامل دارید -

مُتمنّی است - که یک نفر شخصِ کار آمد امینے که از عہدہ نویسندگی بندہ درین سفر بر آید منتخب و معرّفی فرمودہ قرار مدارِ حقوق او را بدہید که عازم و ہمراہ باشد - زیادہ قربانت -

جواب

قُربانت شوم - مرقومۂ شریفه در خصوصِ انتخابِ یک نفر نُویسندہ برائے خودتان عِزّ وصول بخشید - اگرچه بندہ چند نفر نویسندہ صحیح العمل قابل تمجید سراغ دارم ولے جناب آقاے مرزا ابوالحسن خان منشی را بواسطۂ معاشرتِ سنواتی و اطمینان از حُسنِ اخلاق و احوال ایشان از ہمه کس بہتر مے دانم با ایشان مذاکرہ کردہ خدمت فرستادم و از ہر جہت خاطرِ محترم را نسبت بایشان اطمینان مے دہم البتّه جناب عالی ہم از محبت و التفات درحقِ مشارٌالیه مضائقه نخواہید فرمود *

از سکندر نامۂ نظامی

خدایا جهان پادشاهی تراست
ز ما خدمت آید خدائی تراست

پناه بلندی و پستی توئی
همه نیستند انچه هستی توئی

همه آفریده است بالا و پست
توئی آفرینندۂ هرچه هست

توئی برترین دانش آموز پاک
ز دانش قلم رانده بر لوح خاک

چو شد حجت بر خدائی درست
خرد دارد بر تو گوائی نخست

خرد را تو روشن بصر کردهٔ
چراغ هدایت تو بر کردهٔ

توئی کآسمان را بر افراختی
زمین را گذر گاه او ساختی

تو آوردی از لطف جوهر پدید
بجوهر فروشان تو دادی کلید

جواهر تو بخشی دل سنگ را
تو بر روے جوهر کشی سنگ را

نیارد هوا تا نگوئی ببار
زمین ناورد تا نگوئی بیار

جهان را بدین خوبی آراستی
برون زانکه یاری گرے خواستی

ز گرمی و سردی و از خشک و تر
سرشتی باندازۂ یک دگر

چنان بر کشیدی و بستی نگار
که به زان نیارد خرد در شمار

مهندس بسے جوید از راز شان
نداند که چون کردی آغاز شان

نیاید ز ما جز نظر کردنی
دگر خفتنی بازیا خوردنی

زبان تازه کردن باقرارِ تو　　نینگیختن علّت از کارِ تو

حسابے کزین بگذرد گمرہی ست　　ز رازِ تو اندیشه بے آگہی ست

بہر چه آفریدی و بستی طراز　　نیازت نه اے از ہمه بے نیاز

چنان آفریدی زمین و زمان　　ہمان گردشِ انجم و آسمان

که چندان که اندیشه گردد بلند　　سرِ خود برون ناورد زین کمند

نبوده آفرینش تو بودی خداے　　نباشد ہمه ہم تو باشی بجاے

نه خلوت بُدی کافرینش نه بود　　نه چون کرده شد بر تو زحمت فزود

به تعظیم تو پیش تو ہست و نیست　　اگر باشد و گر نباشد یکے ست

کواکب تو بر بستی افلاک را　　بمردم تو آراستی خاک را

توئی گوہر آماے چار آخشیج　　مُسلسل کُنِ گوہران در مزیج

حصارِ فلک بر کشیدی بلند　　درو کردی اندیشه را شہر بند

چنان بستی این طاق نیلوفری　　که اندیشه را نیست زو برتری

خرد تابد و در نیابد تُرا　　که تابِ خرد بر نتابد تُرا

وجودِ تو از حضرتِ تنگ بار　　کُند پیکِ ادراک را سنگسار

نه پر گندهٔ تا فراہم شوی　　نه افزودهٔ نیز تا کم شوی

خیالِ نظر خالی از راهِ تو　　ز گردندگی دور درگاهِ تو

سرے کز توِ گردد بلندی گراے　　بافگندنِ کس نیفتد ز پاے

کسے را که قہرِ تو از سر فگند　　بپا مردیٔ کس نگردد بلند

ہمه زیرِ دستیم و فرمان پذیر　　توئی یاوری ده توئی دستگیر

اگر پایِ پیل ست و گر پرِّ مور — بهر یک تو دادی ضعیفی و زور

چو نیرُد فرستی ز تقدیر پاک — ز مورے بمارے بر آری هلاک

چو بر داری از رهگذر دود را — خورد پشهٔ مغز نمرود را

چو در لشکرِ دشمن آری رحیل — بمرغان کُشتی فیل و اصحاب فیل

کرا زهرهٔ آن که از بیمِ تو — کشاید زبان جُز به تسلیم تو

زبان آوران را بتو بار نیست — که با مشعله گنج را کارِ نیست

ستانی زبان از رقیبان راز — که تا رازِ سلطان نگویند باز

مرا در غبار چنین تیره خاک — تو دادی دلِ روشن و جان پاک

گر آلوده گردیم اندیشه نیست — که جز گردِ رهِ خاک را پیشه نیست

گرِ این خاک رُو از گنه تافتے — بآمرزشِ تو که ره یافتے

گُناهِ من ار نامدے در شمار — ترا نام کے بودے آمرزگار

شب و روز در شام و در بامداد — تو بر یادی از هرچه دارم بیاد

چو اوّل شب آهنگ خواب آورم — به تسبیح نامت شتاب آورم

چو در نیم شب سر بر آرم ز خواب — ترا خوانم و ریزم از دیده آب

دگر بامداد ست راهم به تُست — همه روز تا شب پناهم به تُست

چو خواهم ز تو روز و شب یاوری — مکن شرمسارم در آن داوری

چنان دارم اے داورِ کارساز — کزین بانیازان شوم بے نیاز

پرستندهٔ کز رهِ بندگی — کند چون توئے را پرستندگی

درین عالم آباد گردد به گنج — دران عالم آزاد گردد ز رنج

پدید آورِ خلق و عالم توئی | تو میرانی و زنده کُن هم توئی

مرا نیست از خود حسابے بدست | حساب من از تُست چندانکه هست

بدو نیک را از تو آید کلید | ز تو نیک و از من بد آید پدید

تو نیکی کُنی من نه بد کرده ام | که بد را حوالت بخود کرده ام

ز تُست اوّلین نقش را سرگذشت | به تُست آخرین حرف را بازگشت

ز تو آیتے در من آموختن | ز من دیو را دیده بر دوختن

چو نامِ تو ام جان نوازی کُند | بمن دیو کے دستبازی کُند

ندارم روا با تو از خویشتن | که گویم توئی باز گویم که من

گر آسوده در ناتوان مے زیم | چنان کافریدی چنان مے زیم

امیدم چنانست زان بارگاه | که چون من شوم دور ازین کارگاه

فرو ریزم از نظمِ ترکیب خویش | دگر گونه گردم ز ترتیبِ خویش

کُند باد پرگنده خاکِ مرا | نه بیند کسے جان پاکِ مرا

پژوهندهٔ حالِ سربستِ من | نهد تهمتِ نیست بر هست من

زغیب آن نمودارش آری بدست | کزین غائب آگاه گردد که هست

چو بر هستی تو منِ سست رائے | بسے حجّت انگیختم دل کشائے

تو نیز ار شود مهدِ من در نهفت | خبر ده که جان ماند گر خاک خفت

چنان گرم کُن عزم رایم به تو | که خرّم دل آیم چو آیم بتو

همه همرهان تا بدر با منند | چو من رفتم این دوستان دشمنند

اگر چشم و گوش ست و گر دست و پائے | ز من باز مانند یک یک بجائے

توئی آنکه تا من منم با منی   درین در مبادم تهی دامنی

درین ره که سر بر درے میزنم   بامّید تاجے سرے مے زنم

سرے کان ازین در ندارم دریغ   به از تاج بخشی بدان سر نه تیغ

ز حکمے که آن در ازل راندهٔ   نگردد قلم زانچه گردانده‌ٔ

ولیکن بخواهش من حکم کش   کنم زین سخنها دل خویش خوش

تو گفتی هر آنکس که در رنج و تاب   دعائے کند من کنم مستجاب

چو عاجز رهاننده دانم ترا   درین عاجزی چون نخوانم ترا

بلے کارِ تو بنده پرورد نست   مرا کار با بندگی کردنست

دو کار ست با فرّو فرخندگی   خداوندی از تو ز ما بندگی

شکسته چنان گشته ام بلکه خرد   که آبادیم را همه باد برد

توئی کز شکستم رهائی دهی   وگر بشکنی مومیائی دهی

دران نیم شب کز تو جویم پناه   بمهتاب فضلم برافروز راه

نگهدارم از رخنهٔ رهزنان   مکن شاد بر من دل دشمنان

بشکرم رسان اول آنکه به گنج   نخستم صبوری ده آن گاه رنج

بلائے که باشم دران ناصبور   ز من دور دارے ز بیداد دور

گرم بشکنی در تهی در نورد   کف خاک خواهی ز من خواه گرد

برون افتم از خود بپرگندگی   بیفتم برون با تو از بندگی

بهر گوشه گافتم ثنا خوانمت   بهر جا که باشم خدا دانمت

قرارِ همه هست بر نیستی   توئی آن که بر یک قرار استی

پژوهنده را یاده زان شد کلید   کز اندازهٔ خویشتن در تو دید
کسے کز تو در تو نظاره کند   ورقهاے بیهوده پاره کند
نشاید ترا جز تو یافتن   عنان باید از هر درے تافتن
نظر تا باینجاست منزل شناس   ازین بگذری در دل آید هراس
سپردم بتو مایهٔ خویش را   تو دانی حسابِ کم و بیش را

در مناجات

بزرگا! بزرگی دها بے کسم   توئی یاوری بخش و یاری رسم
نیاوردم از خانه چیزے نخست   تو دادی همه چیز من چیز تست
چو کردی چراغِ مرا نور دار   ز من باد مشعل کشان دور دار
بکشتن تو دادی تنو مندیم   بده زانچه کشتم برو مندیم
گریوه بلندست و سیلاب سخت   مپیچاں عنانِ من از راه رخت
ازین سیل گاهم چنان در گذار   که پل نشکند بر من این رودبار
عقوبت مکن عذر خواه آمدم   بدرگاهِ تو رو سیاه آمدم
سیاه مرا هم تو گردان سپید   مگر دانم از درگهت نا امید
سرشتِ مرا کافریدی ز خاک   سرشته تو کردی بناپاک پاک
اگر نیکم و گر بدم در سرشت   قضائے تو این نقش بر من نوشت
خداوند مائی و ما بنده ایم   به نیروے تو یک بیک زنده ایم
هر آنچه آفریده است بیننده را   نشان میدهد آفریننده را

مرا هست بینش نظر گاهِ تو چگونه نه بینم بدو راهِ تو

همه صورتے بیش فرهنگ و رائے بنقّاشِ صورت بود رهنمائے

ترا بینم از هر چه پرداخته است که هستیِ تو سازنده او ساخته هست

بسے منزل آمد ز من تا بتو نشاید تُرا یافت الّا به تو

اساسے که در آسمان و زمی ست باندازهٔ فکرتِ آدمی است

شود فکرت اندازه را رهنمون سر از حدِّ اندازه نارد برون

بهر پایهٔ دست چندان رسد که آن پایه را حد بپایان رسد

چو پایان پذیرد حدِ کائنات نماند در اندیشه دیگر جهات

نیندیشد اندیشه افزون ازین که هستی نهٔ بلکه بیرون ازین

بران دارم اے مصلحت خواه من که باشد سوے مصلحت راهِ من

رہے پیشم آور که انجام کار تو خوشنود باشی و من رستگار

جزین نیستم چارهٔ در سرشت که سر بر نگردانم از سرنوشت

نویسم خطے در نیایشگری مُسجّل بامضاے پیغمبری

گواهی برد آرم از چار یار که صد آفرین باد بر هر چهار

نگهه دارم آن خطّ خوبی بجان چو تعویذ بر بازوے خود نهان

دران داوریگاه چون تیغ تیز که هم رستخیز ست وهم رستخیز

چو پُران شود نامها سوے مرد من آن نامه را بر کشایم نورد

نمایم که چُون حکمرانی دُرست بر این حکمران و آن دگر حکم تست

امیدم بتو هست ز اندازه بیش مکن نا امیدم ز درگاهِ خویش

ز خود گرچه مرکب برون رانده ام　　براهِ تو در نیم ره مانده ام
فرود آر مهدم بدرگاهِ خویش　　مگر دان سررشتهٔ از راهِ خویش
ز من جستن و ر نمودن ز تو　　بجان آمدن جان فزودن ز تو
چو بازارِ من بے من آراستی　　بدان رسم و آئین که مے خواستی
ز رونق مبر نقش آرایشم　　نصیبے ده از گنج بخشایشم
چه خواهی ز من با چنین بُود سست　　ہمان گیر نابود بودم نخست
مران چون نظر بر من انداختی　　مزن مقرعه چونکه بنواختی
تو دادی مرا پایگاهِ بلند　　توام دستگیر اندرین پائے بند
چو دادیم ناموس نام آوران　　بده دادم اے داورِ داوران
سرے را که بر سر نہادی کلاه　　میینداز در پائے ہر خاکِ راه
ولے را که شد بر درت راز دار　　ز دریوزهٔ ہر درے باز دار
نکو کُن چو کردار خود کارِ من　　مکن کار با من چو کردارِ من
نظامی درین بارگاهِ رفیع　　نیارد بجز مصطفےٰ را شفیع

از بوستانِ سعدی

مناجات

بیا تا بر آریم دستے ز دل   کہ نتوان بر آورد فردا ز گِل
بفصلِ خزان در نہ بینی درخت   کہ بے برگ ماند ز سرمائے سخت
بر آرد تہی دستہائے نیاز   ز رحمت نگردد تہیدست باز
مپندار ازین در کہ ہرگز نہ بست   کہ نومید گردد برآوردہ دست
ہمہ طاعت آرند و مسکین نیاز   بیا تا بدرگاہِ مسکین نواز
چو شاخِ برہنہ بر آریم دست   کہ بے برگ ازین بیش نتوان نشست
خداوندگارا نظر کُن بجود   کہ جرم آمد از بندگان در وجود
گُناہ آید از بندۂ خاکسار   بامیدِ عفوِ خداوندگار
کریما برزقِ تو پروردہ ایم   بانعام و لطفِ تو خو کردہ ایم
گدا چون کرم بیند و لطف و ناز   نگردد ز دُنبالِ بخشندہ باز
چو مارا بدنیا تو کردی عزیز   بعقبیٰ ہمین چشم داریم نیز
عزیزی و خواری تو بخشی و بس   عزیزِ تو خواری نہ بیند ز کس
خدایا بعزت کہ خوارم مکن   بذلِّ گنہ شرمسارم مکن
مُسلّط مکن چون منے بر سرم   ز دستِ تو بہ گر عقوبت برم

بگیتی بتر زین نباشد بدے　　جفا بُردن از دست ناہمچون خودے

مرا شرمساری ز روے تو بس　　دگر شرمسارم مکن پیش کس

گرم بر سر اُفتد ز تو سایۂ　　سپہرم بود کمترین پایۂ

اگر تاج بخشی، سر افرازدم　　تو بردار - تاکس نیندازدم

حکایت

تنم مے بلرزد چو یاد آورم　　مناجات شوریدۂ در حَرَم

کہ مے گفت با حق بزاری بسے　　میفگن کہ دستم نگیرد کسے

بلطفم بخوان یا بران از درم　　ندارم بجز آستانت سرم

تو دانی کہ مسکین و بیچارہ ایم　　فروہ ماندہ بانفسِ امّارہ ایم

نمے تازد این نفسِ سرکش چنان　　کہ عقلش تواند گرفتن عنان

کہ بانفس و شیطان بر آید بزور　　نبردِ پلنگاں نیاید ز مور

بمردانِ راہت کہ راہے بدہ　　و زین دشمنانم پناہے بدہ

خدایا بذاتِ خداوندیت　　باوصافِ بےمثل و مانندیت

بلبیک حجاج بیت الحرام　　بمدفونِ یثرب علیہ السّلام

بتکبیرِ مردانِ شمشیر زن　　کہ مردِ وغا را شمارند زن

بطاعاتِ پیرانِ آراستہ　　بصدقِ جوانانِ نو خاستہ

کہ مارا دران ورطۂ یک نفس　　ز ننگِ دو گفتن بفریاد رس

امید است از آنانکہ طاعت کنند　　کہ بے طاعتان را شفاعت کنند

بپاکان کز آلایشم دور دار   وگر زلتے رفت معذور دار

به پیران پشت از عبادت دوتا   ز شرم گنه دیده بر پشتِ پا

که چشمم ز روے سعادت بلند   زبانم بوقت شهادت بلند

چراغ یقینم فرا راه دار   ز بد کردنم دست کوتاه دار

بگردان ز نا دیدنی دیده ام   مده دست بر ناپسندیده ام

من آن ذرّه ام در هوای تونیست   وجود و عدم در ظلامم یکیست

ز خورشید لطفت شعاعے بسم   که جز در شفاعت نه بیند کسم

بدے را نگه کن که بهتر کس ست   گدا را ز شاه التفاتے بس ست

مرا گر بگیری بانصاف و داد   بنالم که عفوم نه این وعده داد

خدایا بذلت مران از درم   که صورت نه بندد درِ دیگرم

ور از جهل غائب شدم روز چند   کنون کامدم در برویم مبند

چه عذر آرم از ننگِ تر دامنی   مگر عجز پیش آورم کاے غنی

فقیرم بجرمِ گناهم مگیر   غنی را ترحم بود بر فقیر

چرا باید از ضعف حالم گریست   اگر من ضعیفم پناهم قویست

خدایا بغفلت شکستیم عهد   چه زور آورد باقضا دست جهد

چه برخیزد از دستِ تدبیر ما   همین نکته بس عذرِ تقصیر ما

همه هرچه کردم تو برهم زدی   چه قوت کند با خدائیٔ خودی

نه من سر ز حکمت بدر می برم   که حکمت چنین میرود بر سرم

حکایت

شنیدم کہ جمشید فرخ سرشت | بسر چشمۂ بر بسنگے نوشت
بدین چشمہ چون ما بسے دم زدند | برفتند چون چشم برہم زدند
گرفتیم عالم بہ مردی و زور | و لیکن نبردیم با خود بگور
چو بر دشمنے باشدت دسترس | مرنجانش کورا ہمین غصہ بس
عدو زندہ سرگشتہ پیرامنت | بہ از خونِ او گشتہ بر گردنت

حکایت

شنیدم کہ دارائے فرخ تبار | ز لشکر جدا ماند روزِ شکار
دوان آمدش گلہ بانے بہ پیش | بدل گفت دارائے فرخندہ کیش
مگر دشمن است اینکہ آمد بجنگ | زِ دورش بدوزم بہ تیر خدنگ
بر آورد چوبانِ بد دل خروش | کہ دشمن نیم در ہلاکم مکوش
من آنم کہ اسپانِ شہ پرورم | بخدمت درین مرغزار اندرم
ملک را دلِ رفتہ آمد بجائے | بخندید و گفت اے نکوہیدہ رائے
ترا یاوری کرد فرخ سروش | وگرنہ زہ آوردہ بودم بہ گوش
نگہبانِ مرعیٰ بخندید و گفت | نصیحت ز یاران نشاید نہفت
نہ تدبیر محمود و رائے نکوست | کہ دشمن نداند شہنشہ ز دوست
چنانست در مہتری شرط زیست | کہ ہر کہترے را بدانی کہ کیست

مرا بارہا در حضر دیدۂ ز خیل و چراگاہ پرسیدۂ
کنونت بمہر آمدم پیش باز نمیدانیم از بد اندیش باز
توانم من اے نامور شہریار کہ اسپے برون آرم از صد ہزار
مرا گلہ بانی بعقل ست و رائے تو ہم گلۂ خویش داری بپائے
دران دارِ ملک از خلل غم بود کہ تدبیرِ شاہ از شبان کم بود

گفتار

تو کے بشنوی نالۂ داد خواہ بکیوان برت کِلّۂ خواب گاہ
چنان خسپ کاید فغانت بگوش اگر داد خواہے برآرد خروش
کہ نالد ز ظالم کہ در دورِ تست کہ ہر جور کو میکند جورِ تست
نہ سگ دامنِ کاروانی درید کہ دہقانِ نادان کہ سگ پرورید
دلیر آمدی سعدیا در سخن چو تیغے بدستت فتحے بکن
بگو انچہ دانی کہ حق گفتہ بہ نہ رشوت ستانی و نے عشوہ دہ
زبان بند و دفتر ز حکمت بشوے طمع بگسل و ہرچہ خواہی بگوے

حکایت

خبر یافت گردن کشے در عراق کہ میگفت مسکینے از زیر طاق
تو ہم بر درے ہستی امیدوار پس امیدِ بر در نشینان برآر
دلِ دردمندان برآور ز بند کہ ہرگز نباشد دلت دردمند

پریشانیِ خاطرِ داد خواه ... بر اندازد از مملکت پادشاه

تو خفته خُنک در حرم نیمروز ... غریب از برون گو بگرما بسوز

ستانندهٔ داد آن کس خداست ... که نتواند از پادشه داد خواست

حکایت

یکے از بزرگانِ اہل تمیز ... حکایت کند ز ابنِ عبدالعزیز

که بودش نگینے بر انگشتری ... فرو مانده در قیمتش جوہری

بشب گفتی آن جرمِ گیتی فروز ... دُرے بود در روشنائی چو روز

قضا را درآمد یکے خشک سال ... که شد بدرِ سیمائے مردم ہلال

چو در مردم آرام و قوت ندید ... خود آسوده بودن مروت ندید

چو بیند کسے زہر در کامِ خلق ... کیش بگذرد آبِ نوشین بحلق

بفرمود و بفروختندش بسیم ... که رحم آمدش بر غریب و یتیم

بیک ہفته نقدش بتاراج داد ... بدرویش و مسکین و محتاج داد

فتادند بروے ملامت کنان ... که دیگر بدستت نیاید چنان

شنیدم که مے گفت و باران دمع ... بعارض فرو میدویدش چو شمع

که زشت است پیرایه بر شہریار ... دل شہرے از ناتوانی فگار

مرا شاید انگشتری بے نگین ... نشاید دل خلق اندوہگین

خُنک آنکه آسایش مرد و زن ... گزیند بر آسایشِ خویشتن

نگردند رغبت ہنر پروران ... بشادیٔ خویش از غمِ دیگران

اگر خویش بخسپد ملک بر سریر   نه پندارم آسوده خُسپد فقیر
دگر زنده دارد شب دیر یاز   بخسپند مردم بآرام و ناز

حکایت

شنیدم که بگریست سلطانِ روم   بر نیک مردے ز اہلِ علوم
که پایابم از دستِ دشمن نماند   بجز این قلعه و شهر بامن نماند
بسے جهد کردم که فرزندِ من   پس از من بود سرورِ انجمن
کنون دشمنِ بدگهر دست یافت   سرِ دست مردی و جهدم بتافت
چه تدبیر سازم چه چاره کُنم   که از غم بفرسود جان و تنم
بر آشفت دانا که این گریه چیست   برین عقل و دانش بباید گریست
ولایت چه باشد غمِ خویش خور   که از عمر بهتر شد و بیشتر
ترا این قدر تا بمانی بس است   چو رفتی جهان جاے دیگر کس ست
اگر هوشمند ست اگر بے خرد   غمِ او مخور کو غمِ خود خورد
مشقت نیرزد جهان داشتن   گرفتن بشمشیر و بگذاشتن
تو تدبیرِ خود کن که آن پُرخرد   که بعد از تو باشد غمِ خود خورد
بدین پنجروزه اقامت مناز   باندیشه تدبیرِ رفتن بساز
کرا دانی از خسروانِ عجم   که کردند بر زیر دستان کرم
که در تخت و ملکش نیامد زوال   نماند بجز ملکِ ایزد تعال
کرا جاودان ماندن امید نیست   که گیتی همیں جاے جاوید نیست

کرا سیم و زر ماند و گنج و مال پس از وے بچندے شود پائمال

و زان کس که خیرے بماند روان دمادم رسد رحمتش بر روان

بزرگے کزو نامِ نیکو بماند توان گفت با اہلِ دل کو بماند

الا تا درختِ کرم پروری که بیشک برِ کامرانی خوری

حکایت

شنیدم که یک بار در دجلۂ سخن گفت با عابدے کلۂ

که من فرِ فرماندہی داشتم بسر بر کلاہ مہی داشتم

سپہرم مدد کرد و نصرت وفاق گرفتم ببازوے دولت عراق

طمع کردہ بودم که کرمان خورم که ناگه بخوردند کرمان سرم

بکن پنبۂ غفلت از گوشِ ہوش که از مُردگان پندت آید بگوش

گفتار

الا تا بغفلت نخسپی که نوم / حرام ست بر چشم سالارِ قوم
غمِ زیر دستان بخور زینهار / بترس از زبردستیٔ روزگار
نصیحت که خالی بود از غرض / چو داروے تلخست دفعِ مرض

حکایت

یکے را حکایت کنند از ملوک / که بیماریِ رشته کردش چو دُوک
چنانش در انداخت ضعفِ جسَد / که مے برد بر کمترینان حسَد
که شاه ارچه بر عرصه نام آورست / چو ضعف آمد از بیذقے کمترست
ندیمے زمینِ مَلک بوسه داد / که عمر خداوند جاوید باد
درین شهر مردے مبارک دم ست / که از پارسایان چنوئے کم ست
نبُردند پیشش مهمّات کس / که مقصود حاصل نشد در نفس
بخوان تا بخواند دعائے بر این / که رحمت رسد ز آسمان بر زمین
بفرمود تا مهترانِ خَدم / بخواندند پیرِ مُبارک قدَم
بگفتا دُعائے کُن اے هوشمند / که در رشته چون سوزنم پایے بند
شنید این سُخن پیرِ خم بوده پشت / به تندی بر آورد بانگ دُرشت
که حق مهربان است بر دادگر / به بخشاے و بخشایشِ حق نگر
دعائے مَنت کے شود سودمند / اسیرانِ مظلوم در چاه و بند

تو ناکرده بر خلق بخشایشے — کجا بینی از دولت آسایشے
ببایدت عذرِ خطا خواستن — پس از شیخ صالح دعا خواستن
کجا دست گیرد دعاے ویت — دعاے ستمدیدگان در پیت
شنید این سخن شهریار عجم — ز خشم و خجالت بر آمد بهم
برنجید و پس با دلِ خویش گفت — چه رنجم حقست اینکه درویش گفت
بفرمود تا هر که در بند بود — بفرمانش آزاد کردند زود
جهاندیده بعد از دو رکعت نماز — بداور بر آورد دستِ نیاز
که اے بر فرازندهٔ آسمان — بجنگش گرفتی به صلحش بمان
ولی همچنان بر دعا داشت دست — که رنجور افتاده بر پاے جست
تو گفتی ز شادی بخواهد پرید — چو طاؤس چون رشته در پا ندید
بفرمود گنجینه و گوهرش — فشاندند در پاے و زیرِ سرش
حق از بهر باطل نشاید نهفت — ازان جمله دامن بیفشاند و گفت
مرو با سرِ رشته بارِ دگر — مبادا که دیگر کُند رشته سر
چو بارے فتادی نگهدار پاے — که یک بار دیگر نلغزد ز جاے
ز سعدی شنو کین سخن راستست — نه هر بارے افتاده بر خاستست

گفتار

جهان اے پسر مُلکِ جاوید نیست — ز دُنیا وفاداری امید نیست
نه بر باد رفتے سحرگاه و شام — سریر سلیمان علیه السلام

خنک آنکہ با دانش و داد رفت
باٰخر ندیدی کہ برباد رفت
کہ در بندِ آسایشِ خلق بود
کسے زین میان گوے دولت ربود
نہ گرد آوریدند و بگذاشتند
بہ کار آمد آنہا کہ برداشتند

حکایت

بکسریٰ کہ اے وارثِ ملکِ جم
چنین گفت شوریدۂ در عجم
ترا کے میسر شدے تاج و تخت
اگر ملک بر جم بماندے و بخت
نماند۔ مگر انچہ بخشی بری
اگر گنجِ قارون بدست آوری

حکایت

دل آزردہ شد بادشاہے کبیر
شنیدم کہ از نیک مردے فقیر
زِ گردن کشی بروے آشفتہ بود
مگر بر زبانش حقے رفتہ بود
کہ زور آزمایست بازوے شاہ
بزندان فرستادش از بارگاہ
مصالح نبود این سخن گفت۔ گفت
ز یاران یکے گفتش اندر نہفت
ز زندان نترسم کہ یک ساعت ست
رسانیدنِ امرِ حق طاعت ست
حکایت بگوشِ ملک باز رفت
ہمان دم کہ در خفیہ این راز رفت
نداند کہ خواہد دران جس مرد
بخندید کو ظنِ بیہودہ برد
بگفتا بخسرو بگو اے غلام
غلامے بدرویش برد این پیام
غم و خرمی پیش درویش نیست
کہ دنیا ہمین ساعتے بیش نیست

نه گر دست گیری کنی خُرّمم ۔ نه گر سر بُری در دل آید غمم
تُرا گر سپاهست و فرمان و گنج ۔ مرا گر عیال ست و حرمان و رنج
بدروازهٔ مرگ چون در شویم ۔ بیک هفته باهم برابر شویم
منه دل برین دولتِ پنج روز ۔ تنِ خویشتن را بآتش مسوز
نه پیش از تو بیش از تواندوختند ۔ به بیداد کردن جهان سوختند
چنان زی که ذکرت بتحسین کُنند ۔ چو مُردی ۔ نه برگور نفرین کُنند
نباید برسم بد آئین نهاد ۔ که گویند لعنت بران کین نهاد
وگر برسر آید خداوندِ زور ۔ نه زیرش کُند عاقبت خاکِ گور
بفرمود دل تنگ ۔ روے جفا ۔ که بیرون کنندش زبان از قفا
چنین گفت مرد حقائق شناس ۔ ازین هم که گفتی ندارم هراس
من از بیزبانی ندارم غمے ۔ که دانم که ناگفته داند همے
اگر بینوائی برم ور ستم ۔ گرم عاقبت خیر باشد چه غم
عروسی بود نوبتِ ماتمت ۔ گرت نیک روزی بود خاتمت

حکایتِ کرم شب تاب

مگر دیده باشی که در باغ و راغ ۔ بتابد بشب کرمکے چون چراغ
یکے گفتش اے مرغکِ شب فروز ۔ چه بودت که بیرون نیائی بروز
ببین کاتشین کرمکِ خاک زاد ۔ جواب از سر روشنائی چه داد
که من روز و شب جز بصحرا نیم ۔ ولے پیش خورشید پیدا نیم

حکایت دانشمند درویش و قاضی متکبر

فقیهی کهن جامهٔ تنگدست
در ایوان قاضی بصف بر نشست

نگه کرد قاضی در و تیز تیز
معرّف گرفت آستینش که خیز

ندانی که برتر مقام تو نیست
فروتر نشین یا برو یا بایست

بجاے بزرگان دلیری مکن
چو سرپنجه ات نیست شیری مکن

نه ہر کس سزاوار باشد بصدر
کرامت بجا ہست و منزل بقدر

دگر ره چه حاجت به پندِ کس ست
ہمین شرمساری عقوبت بس ست

بعزت ہران کو فروتر نشست
بخواری نیفتد ز بالا به پست

چو آتش بر آورد درویش دود
فروتر نشست از مقامیکه بود

فقیہان طریقِ جدل ساختند
لِم و لا نُسَلّم در انداختند

گشادند برہم درِ فتنه باز
بلا و نعم کرده گردن دراز

تو گفتی خروسانِ شاطر بجنگ
فتادند درہم بمنقار و چنگ

یکے بیخود از خشمناکی چو مست
یکے بر زمین میزند ہر دو دست

فتادند در عقدهٔ پیچ پیچ
که در حلّ آن ره نبردند ہیچ

کهن جامهٔ از صفِ آخرین
بغرّش در آمد چو شیرِ عرین

که برہان قوی باید و معنوی
نه رگہاے گردن بحجت قوی

مرا نیز چوگانِ حرفست و گوے
بگفتند ارنیک دانی بگوے

بکلکِ فصاحت بیانے که داشت
بدلہا چو نقش نگین بر نگاشت

سر از کوے صورت بمعنی کشید
قلم بر سر حرفِ دعوے کشید

بگفتندش از ہر کنار آفرین
کہ بر عقل و طبعت ہزار آفرین

سمندِ سخن تا بجاے رساند
کہ قاضی چو خر در خلابے بماند

کہ ہیہات قدرِ تو نشناختم
بشکرِ قدومت نپرداختم

دریغ آمدم با چنین مایۂ
کہ بینم ترا در چنین پایۂ

مُعرّف بدلداری آمد برش
کہ دستارِ قاضی نہد بر سرش

بدست و زبان منع کردش کہ دور
منہ بر سرم پایبندِ غرور

کہ فردا شود بر کہن میزران
بدستارِ پنجہ گزم سر گران

چو مولام خوانند و صدر کبیر
نمایند مردم بچشمم حقیر

تفاوت کند ہرگز آبِ زلال
گرش کوزہ زرین بود یا سفال

خرد باید اندر سر مرد و مغز
نباید مرا چون تو دستارِ نغز

کس از سر بزرگی نباشد بچیز
کدو سر بزرگست و بیمغز نیز

میفراز گردن بدستار و ریش
کہ دستار پنبہ است و سبلت حشیش

بصورت کسانیکہ مردم وشند
چو صورت ہمان بہ کہ دم درکشند

بقدرِ ہنر جست باید محل
بلندی و نحسی مکن چون زحل

نئے بوریا را بلندی نکوست؟
کہ خاصیت نیشکر خود دروست؟

بدین عقل و ہمت نخوانم کست
وگر میرود صد غلام از پست

چہ خوش گفت خرمہرۂ در گلے
چو بردا شتش پُر طمع جاہلے

مرا کس نخواہد خریدن بہ ہیچ
بدیوانگی در حریرم میپیچ

نه منعم بمال از کسے بهتر ست | خر ار جُلِّ اطلس بپوشد خرست
بدین شیوه مردِ سخن گوے چُست | بآبِ سخن کینه از دل بشست
دل آزرده را سخت باشد سخن | چو خصمت بیفتاد سستی مکن
چو دستت رسد مغزِ دشمن برآر | که فرصت فرو شوید از دل غبار
چنان ماند قاضی بجورش اسیر | که گفت اِنَّ هٰذا لَیَوْمٌ عَسِیْر
بدندان گزید از تعجب یدین | بماندش در و دیده چون فرقدین
وز آنجا جوان روے همت بتافت | برون رفت و بازش نشاں کس نیافت
غریو از بزرگانِ مجلس بخاست | که گوئی چنین شوخ چشم از کجاست
نقیب از پیش رفت و هر سو دوید | که مردے بدین وصف و صورت که دید
یکے گفت ازین نوع شیرین نفس | درین شهر سعدی شناسیم و بس
بران صد هزار آفرین کاین بگفت | حقِ تلخ بین تا چه شیرین بگفت

حکایت لقمان حکیم با بغدادی

شنیدم که لقمان سیه فام بود | نه تن پرور و نازک اندام بود
یکے بندهٔ خویش پنداشتش | به بغداد در کارِ گل داشتش
بسالے سراے بپرداختش | کس از بنده و خواجه نشناختش
چو پیش آمدش بندهٔ رفته باز | ز لقمانش آمد نهیبے فراز
بپایش در افتاد و پوزش نمود | بخندید لقمان که پوزش چه سود
بسالے ز جورت جگر خون کنم | بیک ساعت از دل بدر چون کنم

ولے ہم ببخشایم اے نیک مرد — کہ سودِ تو مارا زیانے نکرد

تو آباد کردی شبستان خویش — مرا حکمت و معرفت گشت بیش

غلامیست در رختم اے نیکبخت — کہ فرمایمش وقتہا کارِ سخت

دگر رہ نیازارمش سخت دل — چو یاد آیدم سختیِ کارِ گل

ہر آن کس کہ جورِ بزرگان نبرد — نسوزد دلش بر ضعیفانِ خرد

چنین گفت بہرام شہ با وزیر — کہ دشخوار با زیر دستان مگیر

گر از حاکمان سخت آید سخن — تو بر زیر دستان درشتی مکن

حکایت امیر المومنین علی و سیرت او در تواضع

کسے مشکلے برد پیشِ علی — مگر مشکلش را کند منجلی

امیرِ عدو بند کشور کشاے — جوابش بگفت از سرِ علم و راے

شنیدم کہ شخصے دران انجمن — بگفتا چنین نیست یا بوالحسن

نرنجید ازو حیدرِ نامجوے — بگفت ار تو دانی ازین بہ بگوے

بگفت انچہ دانست و پاکیزہ گفت — بگل چشمۂ خور نشاید نہفت

پسندید ازو شاہِ مردان جواب — کہ من بر خطا بودم او بر صواب

بہ از من سخن گفت و دانا یکیست — کہ بالاتر از علم او علم نیست

گر امروز بودے خداوند جاہ — نکردے خود از کبر در وے نگاہ

بدر کردے از بارگہ حاجبش — خرد کوفتندے بنا واجبش

کہ من بعد بے آبروئی مکن — ادب نیست پیش بزرگان سخن

یکے را کہ پندار در سر بود / مپندار ہرگز کہ حق بشنود

ز علمش ملال آید از وعظ ننگ / شقائق بباران نروید ز سنگ

نہ بینی کہ در خاکِ افتادہ خوار / بروید گل و بشگفد نوبہار

مریز اے حکیم آستین ہاے در / کجا بینی از خویشتن خواجہ پُر

بچشمِ کسان در نیاید کسے / کہ از خود بزرگی نماید بسے

مگو تا بگویند شکرت ہزار / چو خود گفتی از کس توقع مدار

حکایت امیرالمومنین عمر بن الخطاب رضؓ

گدائے شنیدم کہ در تنگ جاے / نہادش عمر پاے بر پشتِ پاے

ندانست درویشِ بیچارہ کوست / کہ رنجیدہ دشمن نداند ز دوست

برآشفت بروے کہ کوری مگر / بدو گفت سالارِ عادل عمرؓ

نہ کورم ولیکن خطا رفت کار / ندانستم از من گنہ در گذار

چہ منصف بزرگانِ دین بودہ اند / کہ با زیردستان چنین بودہ اند

فروتن بود ہوش مندِ گزین / نہد شاخِ پُر میوہ سر بر زمین

بنازند فردا تواضع کنان- / نگون از خجالت سرِ گردنان

اگر می بترسی ز روزِ شمار / ازان کز تو ترسد خطا در گذار

مکن چیرہ بر زیردستان ستم / کہ دستے است بالاے دستِ توہم

گفتار در صبر و رضا و تسلیم بحکم قضا

سعادت به بخشایش داور ست
نه در چنگ و بازوے زورآور ست

چو دولت نه بخشد سپهر بلند
نیاید بمردانگی در کمند

نه سختی رسید از ضعیفی بمور
نه شیران بسر پنجه خوردند و زور

چو نتوان بر افلاک دست آختن
ضروریست با گردشش ساختن

گرت زندگانی نبشت است دیر
نه مارت گزاید نه شمشیر و شیر

دگر در حیاتت نماند ست بهر
چنانت کشد نوشدارو که زهر

نه رُستم چو پایان روزی بخورد
شغاد از نهادش برآورد گرد

گفتار اندر صبر بر ناتوانی بامید بهروزی

کمال ست در نفس مرد کریم
گرش زر نباشد چه نقصان و بیم

مپندار گر سفله قارون شود
که طبع لئیمش دگرگون شود

و گر در نیابد کرم پیشه نان
نهادش توانگر بود همچنان

سخاوت زمین ست و سرمایه زرع
بده کاصل خالی نماند ز فرع

خدایے که از خاک مردم کند
عجب دارم ار مردمی گم کند

ز نعمت نهادن بلندی مجوے
که ناخوش کند آب استاده بوے

بخشندگی کوش کآب روان
بسیلش تفقد کند آسمان

گر از جاه و دولت بیفتد لئیم
دگر باره نادر شود مستقیم

تو گر گوهر قیمتی غم مدار — که ضائع نگرداندت روزگار
کلوخ ارچه افتاده باشد براه — نه بینم که در وے کند کس نگاه
دگر خردهٔ زر ز دندانِ گاز — بیفتد بشمعش بجویند باز
بدر میکنند آبگینه ز سنگ — کجا ماند آئینه در زیرِ زنگ
پسندیده و نغز باید خصال — که گاه آید وگه رود جاه و مال

گفتار اندر فضیلت خاموشی و حلاوت خویشتن داری

اگر پاے در دامن آری چو کوه — سرت ز آسمان بگذرد در شکوه
زبان درکش اے مرد بسیار دان — که فردا قلم نیست بر بے زبان
صدف وار گوهر شناسان راز — دهن جز بلؤلؤ نکردند باز
فراوان سخن باشد آگنده گوش — نصیحت نگیرد مگر در خموش
چو خواهی که گوئی نفس بر نفس — حلاوت نیابی ز گفتارِ کس
نباید سخن گفت ناساخته — نشاید بریدن نینداخته
تامل کنان در خطا و صواب — به از ژاژ خایانِ حاضر جواب
کمالست در نفسِ انسان سخن — تو خود را بگفتار ناقص مکن
کم آواز هرگز نه بینی خجل — جوے مشک بهتر که یک توده گل
حذر کن ز نادان ده مرده گوے — چو دانا یکے گوے و پرورده گوے
صد انداختی تیر و هر صد خطاست — اگر هوشمندی یک انداز و راست
چرا گوید آن چیز در خفیه مرد — که گر فاش گردد شود روے زرد

مکن پیش دیوارِ غیبت بسے — بود کز پسش گوش دارد کسے
درونِ دلت شہر بندست راز — نگر تا نہ بیند درِ شہر باز
ازان مردِ دانا دہان دوختست — کہ بیند کہ شمع از زبان سوختست

درِ توبہ

بیا اے کہ عمرت بہفتاد رفت — مگر خُفتہ بودی کہ برباد رفت
ہمہ برگِ بودن ہمے ساختی — بتدبیرِ رفتن نپرداختی
قیامت کہ بازارِ مینوُ نہند — منازل باعمالِ نیکو دہند
بضاعت بچندانکہ آری بری — وگر مفلسی شرمساری بری
کہ بازار چندانکہ آگندہ تر — تہیدست را دِل پراگندہ تر
ز پنجہ درم پنج اگر کم شود — دلت ریشِ سرپنجۂ غم شود
چو پنجاہ سالت برون شد ز دست — غنیمت شمر پنجروزے کہ ہست
اگر مُردہ مسکین زبان داشتے — بفریاد و زاری فغان داشتے
کہ اے زندہ چون ہست امکانِ گفت — لب از ذکر چون مردہ برہم مخفت
چو مارا بغفلت بشد روزگار — تو بارے دمے چند فرصت شمار

گفتار اندر غنیمت شمردن قوت جوانی پیش از ضعف پیری

جوانا رہِ طاعت امروز گیر — کہ فردا جوانی نیاید ز پیر
فراغِ دلت ہست و نیروے تن — چو میدان فراخست گوئے بزن

من این روز را قدر نشناختم | بدانستم اکنون که در باختم
قضا روزگارے زمن در ربود | که هر روزے ازوے شب قدر بود
چه کوشش کند پیر خر زیر بار | تو مے رو که برباد پائی سوار
شکسته قدح گر ببندند چست | نیاورد خواهد بهاے درست
کنون کاوفتادت بغفلت ز دست | طریقے ندارد بجز باز ببست
که گفتت بجیحون در انداز تن | چه افتادهم دست و پائے بزن
بغفلت بدادی ز دست آب پاک | چه چاره کنون جز تیمم بخاک
چو از چابکان دردویدن گرو | نبردی هم افتان و خیزان برو
گر آن باد پایان برفتند تیز | تو بیدست و پاے از نشستن بخیز

از شاہنامہ فردوسی

نبردِ رُستم با سُہراب

ز رُستم چو سُہراب شُد نا اُمید
بر او تیره شُد روے روزِ سپید

بر آوردگہ رفت و نیزه گرفت
ہمے ماند از گفتِ مادر شگفت

یکے تنگ میدان فرو ساختند
بکوتاه نیزه ہمے تاختند

نماند ایچ بر نیزه بند و سنان
بچپ باز بُردند ہر دو عنان

بشمشیر ہندی بر آویختند
ہمے ز آہن آتش فرو ریختند

بزخم اندرون تیغ شد ریز ریز
چه زخمے که پیدا کند رُستخیز

گرفتند زان پس عمودِ گران
ہمے کوفتند آن بر این این بر آن

ز تیر و عمود اندر آمد بہ خم
چمان باد پایان و گردان دژم

ز اسپان فرو ریخت برگستوان
زره پاره شد بر میانِ گوان

فرو مانده اسپ دلاور ز کار
یکے را نہ بُد دست و بازوش یار

تن از خوے پُر آب و دہان پُر ز خاک
زبان گشته از تشنگی چاک چاک

یک از دیگر ایستاده آنگاه دور
پُر از درد باب و پُر از رنج پور

جہانا شگفتی ز کردار تُست
شکستہ ہم از تو ہم از تو دُرست

ازین دو یکے را نجنبید مہر
خرد دور بُد مہر ننمود چہر

همه بچه را باز داند ستور / چه ماهی به دریا چه در دشت گور
نداند همی مردم از رنج و آز / یکے دشمنے را ز فرزند باز
بدل گفت رستم که هرگز نهنگ / ندیدم که آید بدینسان بجنگ
مرا خوار شد جنگ دیو سپید / ز مردی شد امروز دل ناامید
ز دست یکے نارسیده جهان / نه گردے نه نام آورے از مهان
بسیری رسانیدم از روزگار / دو لشکر نظاره بدین کارزار
چو آسوده شد بارهٔ هر دو مرد / ز آزارِ جنگ و ز ننگ نبرد
بزه بر نهادند هر دو کمان / یکے سال خورده دگر نوجوان
زره بود و خفتان و ببر بیان / ز کلک و ز پیکان نیامد زیان
بهم تیر باران نمودند سخت / تو گوئی فرو ریخت برگِ درخت
غمین شد دلِ هر دو از یکدگر / گرفتند هر دو دوالِ کمر
تهمتن اگر دست بردے بسنگ / بکندے سیه سنگ را روزِ جنگ
بزور از زمین کوه برداشتے / گران سنگ را موم پنداشتے
کمربندِ سهراب را چاره کرد / که از زین بجنباند اندر نبرد
میانِ جوان را نه بُد آگهی / بماند از هنر دستِ رستم تهی
فرو داشت دست از کمربندِ او / شگفتے فرو ماند از بندِ او
دو شیر اوژن از جنگ سیر آمدند / تبه گشته و خسته دیر آمدند
دگر باره سهراب گرزِ گران / ز زین بر کشید و بیفشرد ران
بزد گرز و آورد کتفش به درد / بپیچید و درد از دلیری بخورد

بخندید سهراب و گفت اے سوار　　به زخم دلیران نهٔ پایدار
بزیر اندرت رخش گوئی خراست　　دو دستِ سوار از همه بدتر است
مرا رحمت آید بتو بر ز دل　　که از خونت آغشته گشت است گل
اگر چه گوے سرو بالا بود　　جوانی چو شد پیر کانا بود
تهمتن نداد ایچ او را جواب　　شگفتے فرو ماند در پیچ و تاب
به پستی رسید این ازآن آن ازین　　چنان تنگ شد بر دلیران زمین
که از یکدگر روے بر گاشتند　　دل و جان باندیشه بگذاشتند
تهمتن بتوران سپه شد بجنگ　　بد انسان که نخچیر بیند پلنگ
به ایران سپه رفت سهراب گرد　　عنان بارهٔ تیز تگ را سپرد
بزد خویشتن را بایران سپاه　　بدستش بسے نامور شد تباه
میان سپه اندر آمد چو گرگ　　پراگنده گشتند خرد و بزرگ
چو رستم بنزدیک توران رسید　　پشیمان شد آه از جگر بر کشید
غمین گشت و اندیشهٔ کرد و دید　　که کاؤس را بے گمان بد رسید
ازین پرہنر ترک نو خاسته　　بخفتان بر و بازو آراسته
به لشکرگهِ خویش تازید زود　　که اندیشهٔ دل بد انگونه بود
میان سپه دید سهراب را　　زمین لعل کرده بخوناب را
سر نیزه پر خون و خفتان و دست　　چو شیرے که گردد ز نخچیر مست
دژم گشت رستم چو او را بدید　　خروشے چو شیر ژیان بر کشید
بدو گفت کاے ترک خونخوار مرد　　ز ایران سپه جنگ با تو که کرد

چرا دست با من نسودی همه — چو گرگ آمدی در میان رمه

بدو گفت سهراب ـ توران سپاه — ازین رزم دور اند و هم بیگناه

تو آهنگ کردی بدیشان نخست — کسے با تو پیکار و کینه نجست

بدو گفت رستم که شد تیره روز — چو پیدا شود تیغ گیتی فروز

به کشتی بگیریم فردا پگاه — به بینیم تا بر که گرید سپاه

بدین دشت هم دار و هم منبر است — که روشن جهان زیر تیغ اندر است

گرایدونکه بازو بشمشیر و تیر — چنین آشنا شد تو هرگز ممیر

برفتند و روے هوا تیره گشت — ز سهراب گردون هوا خیره گشت

تو گفتی ز جنگش سرشت آسمان — نیاساید از تاختن یک زمان

دگر باره زیر اندرش آهن است — شگفتے روان است و روئین تن است

شب تیره آمد سوے لشکرش — بیاسوده از جنگ و آهن سرش

به هومان چنین گفت کامروز هور — بر آمد جهان کرد پر جنگ و شور

شما را بسر زان سوار دلیر — که یال یلان داشت چنگال شیر

چه آمد شما را چه گفت و چه کرد — که او بود همزور من در نبرد

چه کرد او ابا لشکرم سربسر — که چون او ندانم به گیتی دگر

یکے پیر مرد است برسان شیر — نگردد ز پیکار و از جنگ سیر

اگر گویم از کار آن نامدار — نه چندان بود کاید اندر شمار

دو بازوش مانندهٔ ران پیل — بجوشد ز آواز او رود نیل

ندانم بگرد جهان سربسر — که بندد گه کینه چون او کمر

بدُو گفت ہومان کہ فرمانِ شاہ — چنین بُد کز ایدر بجنبد سپاہ

ہمہ کار ما سخت و با ساز بود — بہ آورد گہ گشتن آغاز بود

بیامد یکے مرد پرخاش جوے — باین لشکر گشن بنہاد روے

تو گفتی زمستی کنون خاست است — کہ این جنگ را یک تن آراستست

عنان باز پیچید و بر داشت راہ — بہ ایران سپاہ رفت ازین جایگاہ

چُنین گفت سہراب کوزین سپاہ — نکرد از دلیران کسے را تباہ

از ایرانیان من بسے کُشتہ ام — زمین را بخون چون گل آغشتہ ام

اگر شیر پیش آمدے بے گمان — نرستے چنین دان ز گرز گران

وزین بر شُما جُز نظارہ نبود — و لیکن نیامد کسے خود چہ سود

بہ بیشہ چہ شیر و پلنگ و ہژبر — بہ پیکان فرود آرم آتش ز ابر

چو گردان مرا روے بینند تیز — زرہ بر تن شان شود ریز ریز

چو فردا بہ پیش است روزِ بزرگ — پدید آید آنکس کہ باشد سُترگ

بنامِ خداے جہان آفرین — نمانم ز گردان یکے بر زمین

کُنون خوان و مے باید آراستن — بباید ہمے غم ز دل کاستن

وز آن رُوے رستم سپہ را بدید — سخن راند با گیو گفت و شنید

کہ امروز سُہراب جنگ آزماے — چگونہ بجنگ اندر آورد پاے

چُنین گفت با رُستم گرد گیو — کہ زان گونہ ہرگز ندیدیم نیو

بیامد ومان تا میان سپاہ — ز لشکر بر طُوس شُد کینہ خواہ

کہ او بود بر زین و نیزہ بدست — چو گرگین فرود آمد و بر نشست

بیامد چو با نیزه او را بدید   بکردار شیرِ ژیان بر دمید
خمیده عمودے بزد بر برش   ز نیرو بیفتاد ترگ از سرش
نتابید با او بتابید روے   شدند از دلیران بسے جنگجوے
ز گُردان کسے مایهٔ او نداشت   بجز پهلوان پایهٔ او نداشت
ہم آئینِ پیشین نگہداشتم   سپہ را برو ہیچ نگذاشتم
بہ تنہا نشد بر برش جنگجوے   سپردیم میدانِ کینہ بدوے
سوارے نشد پیش او یک تنہ   ہمے تاخت از قلب تا میمنہ
ز ہر سو ہمے شد ونان و دمان   بزیر اندرون بود اسپش جمان
غمین گشت رستم ز گفتارِ اوے   برِ شاہِ کاؤس بنہاد روے
بجو کاؤس کے پہلوان را بدید   برِ خویش و نزدیک جایش گزید
ز سہراب رستم زبان بر گشاد   ز بالا و برزش ہمے کرد یاد
کہ کس در جہاں کودکے نارسید   بدین شیر مردی و گردی ندید
بہ بالا ستارہ بساید ہمے   تنش را زمین بر نتابد ہمے
دو بازو و رانش چو رانِ ہیون   ہمانا کہ دارد ستبری فزون
بہ تیغ و بہ نیزہ بہ گرز و کمند   ز ہر گونهٔ آزمودیم چند
سر انجام گفتم کہ من پیش ازین   بسے گرد را برگرفتم ز زین
گرفتم دوالِ کمربندِ او   بیفشاردم سخت پیوندِ او
ہمے خواستم کش ز زین برکنم   چو دیگر کسانش بہ خاک افگنم
گر از باد جنبان شود کوہسار   بجنبد ابر زین مر آن نامدار

ازو باز گشتیم که بیگانه بود   که شب سخت تاریک و بی ماه بود

بدان تا بگردیم فردا یکی   به کُشتی گرائیم ما اندکی

چو فردا بیاید بدشتِ نبرد   به کُشتی همی بایدم چاره کرد

بگوستم ندانم که فیروز کیست   ببینیم تا رای یزدان به چیست

کز اویست پیروزی و دستگاه   هم او آفرینندهٔ هور و ماه

بدو گفت کاوس یزدانِ پاک   تن بدسگالت کند چاک چاک

من امشب به پیشِ جهان آفرین   بمالم فراوان سر اندر زمین

بدان تا تُرا بر دهد دستگاه   بدین تُرکِ بدخواه گم کرده راه

کُند تازه پژمرده کامِ تُرا   بر آید به خورشید نام تُرا

بدو گفت رُستم که با فرِ شاه   بر آید همه کامهٔ نیک خواه

بگفت این و برخاست پس پیلتن   دژم گشته او پیش آن انجمن

بلشکر گهِ خویش بنهاد روی   پُر اندیشه جان و دلش کینه جوی

زواره بیامد خلیده روان   که امروز چون گشت بر پهلوان

ازو خوردنی خواست رُستم نخست   پس آنگه ز اندیشه دل را بشست

همینکه بدو حال سُهراب گرد   سراسر همه هر چه بُد بر شمرد

سپه را دو فرسنگ بُد درمیان   کُشادن نیارست یک تن میان

چنین راند پیشِ برادر سخن   که بیدار دل باش و تندی مکن

به شبگیر من چون به آوردگاه   روم پیش آن تُرکِ ناورد خواه

بیاور سپاه و دُرفشِ مرا   همان تخت و زرینه کفشِ مرا

همین باش در پیش پرده سرای   چو خورشید تابان بر آید ز جای
گر ایدونکه پیروز باشم بجنگ   بر آوردگه بر نیارم درنگ
وگر خود دگر گونه گردد سخن   تو زاری مساز و نژندی مکن
میائید یک تن به آوردگه   مسازید جستن سوی رزم ره
یکایک سوی زابلستان شوید   از ایدر بنزدیک دستان شوید
برد بر کشائی یکایک سخن   که روز تهمتن در آمد به بن
چنین بود فرمان یزدان پاک   که گردد به دست جوانی هلاک
تو خرسند گردان دل مادرم   چنین راند ایزد قضا بر سرم
بگویش که تو دل بمن در مبند   مشو جاویدان بهر جانم نژند
کس اندر جهان جاودانه نماند   ز گردون مرا خود بهانه نماند
بسی دیو و شیر و پلنگ و نهنگ   تبه شد ز چنگم بهنگام جنگ
بسی باره و دژ که کردیم پست   نیاورد کس دست من زیر دست
در مرگ را آن بکوبد که پای   به اسب اندر آرد بر آید زجای
اگر سال گردد فزون از هزار   همین است راه و همین است کار
نگه کن به جمشید شاه بلند   همان نیز طهمورث دیوبند
به گیتی چو ایشان نبد شهریار   سرانجام رفتند زی کردگار
بمردی ز گرشاسپ برتر نبود   سپهر برین گرد گاهش بسود
نریمان و سام آن دو گردن فراز   ز مردن به گیتی نبد شان جواز
چو گیتی بر ایشان نماند و بگذشت   مرا نیز از ره بباید گذشت

همه مرگ را ایم پیر و جوان | به گیتی نماند کسے جاودان
چو خرسند گردد بدستان بگوے | که از شاه گیتی همے تاب روے
اگر جنگ سازد تو سستی مکن | چنان رو که او راند از بن سخن
ز شب نیمهٔ گفتِ سهراب بود | دگر نیمه آرامش و خواب بود

کشتی گرفتن رستم و سهراب و رهائی یافتن رستم از او بچاره

چو خورشید رخشان بگسترد پر | سیه زاغِ پران فرو برد سر
تهمتن بپوشید ببر بیان۔ | نشست از برِ اژدهاے دمان
بیامد بدان دشتِ آوردگاه | نهاده ز آهن به سر بر کلاه
وزان روے سهراب با انجمن | همے مے گسارید با رود زن
به هومان چنین گفت کان شیرمرد | که با من همے گردد اندر نبرد
ز بالاے من نیست بالاش کم | به رزم اندرون دل ندارم دژم
بر و کتف و یالش بمانند من | تو گوئی که داننده بر زد رسن
نه یال و رکیبش همے مهر من | بجنبد۔ به شرم آورد چهر من
نشانهاے مادر بیابم همے | به دل نیز لختے بتابم همے
گمانے برم من که او رستم است | که چون او نبرده به گیتی کم است
نباید که من با پدر جنگ جوے | شوم خیره رو اندر آرم به روے

ز دادار گردم بسی شرمناک — رسیه رو روم از بر تیره خاک

نباشد امید سرای دگر — نباید که رزم آورم با پدر

به شاهان گیتی شوم روسیاه — که بر مرز ایران و توران سپاه

نگوید کسی جز به بدنام من — نباشد به هر دو سرا کام من

سراسیمه گردم از آویختن — بجز بد نباشد ز خون ریختن

بدو گفت هومان که در کارزار — رسید است رستم بمن چند بار

شنیدی که در جنگ مازندران — چه کرد آن سپهبد به گرز گران

بدین رخش ماند همی رخش او — ولیکن ندارد پی و پخش او

چو یک بهره از تیره شب درگذشت — خروش طلایه برآمد ز دشت

جهانجوی سهراب دل پر ز رزم — به آرام گه رفت از تخت بزم

به شبگیر چون بردمید آفتاب — سر جنگجویان برآمد زخواب

بپوشید سهراب خفتان رزم — سرش پر ز رزم و دلش پر ز بزم

بیامد خروشان بدان دشت جنگ — بچنگ اندرون گرزهٔ گاو رنگ

ز رستم بپرسید خندان دو لب — تو گفتی که با او بهم بود شب

که شب چون بدی روز چون خاستی — ز پیکار دل بر چه آراستی

ز کف بفگن این تیر و شمشیر کین — بزن جنگ بیداد را بر زمین

نشینیم هر دو پیاده بهم — به می تازه داریم روی دژم

به پیش جهاندار پیمان کنیم — دل از جنگ جستن پشیمان کنیم

همان تا کسی دیگر آید به رزم — تو با من بساز و بیارای بزم

دل من ہمے بر تو مہر آورد　　ہمے آب شرمم بہ چہر آورد

ہمانا کہ داری ز گردان نژاد　　کُنی پیش من گوہر خویش یاد

ز نامِ تو کردم ہمے جستجوے　　نہ گفتند نامت تو با من بگوے

ز من نام پنہان نباید کرد　　چو گشتی تو با من کنون ہم نبرد

مگر پورِ دستانِ سامِ یلی　　گزین نامور رُستمِ زابُلی

بدو گفت رُستم کہ اے ناجوے　　نکردیم ہرگز چُنین گفتگوے

ز کُشتی گرفتن سُخن بُود دوش　　نگیرم فریب تو زین در مکوش

نہ من کودکم گر تو ہستی جوان　　بکُشتی کمر بستہ دارم میان

بکوشیم و فرجامِ کار آن بُود　　کہ فرمان و راے جہانبان بُود

و دیگر کہ در جاے ننگ و نبرد　　پژوہش بجویند مردانِ مرد

بسے گشتہ ام در فراز و نشیب　　نیم مردِ گفتار زرق و فریب

بدو گفت سہراب کاے مرد پیر　　اگر نیست پندے منت جایگیر

مرا آرزو بُد کہ بر بسترت　　بر آید بہنگام ہوش از برت

کسے کز تو ماند سُتودان کُند　　بپرّد روان تن بہ زندان کُند

و گر ہوش تو زیر دستِ من است　　بہ فرمانِ یزدان بر آرم ز دست

ز اسپانِ جنگی فرود آمدند　　ہُشیوار با گبر و خود آمدند

بہ بستند بر سنگ اسپِ نبرد　　برفتند ہردو روان پُر ز درد

بچو شیرانِ بہ کُشتی در آویختند　　ز تنہا خوے و خون ہمے ریختند

بزد دست سہراب چون پیل مست　　چو شیر دمندہ ز جا در بجست

کمر بندِ رُستم گرفت و کشید — ز بس زور گفتی زمین بر درید

برستم در آویخت چون پیل مست — بر آوردش از جاے و بنہاد پست

یکے نعرہ بر زد پُر از خشم و کین — بزد رُستم شیر را بر زمین

نشست از بر سینۂ پیل تن — پُر از خاک چنگال و روے و دہن

بکردارِ شیرے کہ بر گور نر — زند دست و گور اندر آید بسر

یکے خنجرِ آبگون بر کشید — ہمے خواست از تن سرش را بُرید

نگہ کرد رُستم بہ آواز گفت — کہ این راز باید کُشاد از نہفت

بہ سہُراب گفت اے یل شیرگیر — کمند افگن و گرز و شمشیر گیر

دِگر گونہ این باشد آیینِ ما — جُز این باشد آرایش دین ما

کسے کو بہ کشتی نبرد آورد — سرِ مہترے زیرِ گرد آورد

نخستین کہ پُشتش نہد بر زمین — نبُرد سرش گرچہ باشد بہ کین

اگر بارِ دیگرش زیر آورد — بہ افگندنش نام شیر آورد

روا باشد از سر کُند زو جُدا — بدین گونہ بر باشد آیین ما

بدین چارہ از چنگ نر اژدہا — ہمے خواست یابد زکُشتن رہا

دلیرِ جوان سر بگفتارِ پیر — بداد و بنود آن سُخن جایگیر

یکے از دلیری دُوم از زبان — سوُم از جوانمردیش بے گمان

رہا کرد از دست و آمد بدشت — بدشتے کہ بر پیشش آہو گذشت

ہمے کرد نخچیر و یادش نبود — از آنکس کہ با او نبرد آزمود

ہمے دیر شد باز ہومان چو گرد — بیامد بپُرسید از او از نبرد

به هومان بگفت آن کجا رفته بود   سخن هرچه رستم بدو گفته بود

بدو گفت هومان دریغ ای جوان   به پیری رسیدی همانا ز جان

دریغ این بر و برز و بالای تو   رکیب دراز و یلی پای تو

هژبری که آورده بودی بدام   رها کردی از دست شد کار خام

نگه کن کزین بیهده کار کرد   چه آرد به پیشت بدشت نبرد

یکی داستان زد بدین شهریار   که دشمن مدار ارچه خرد هست خوار

بگفت و دل از جان او برگرفت   پر اندوه همی مانده اندر شگفت

به لشکرگه خویش بنهاد روی   به خشم و پر از غم دل از کار اوی

به هومان چنین گفت سهراب گرد   که اندیشه از دل بباید سترد

که فردا بیاید بر من به جنگ   ببینی به گردنش بر پالهنگ

چو رستم ز چنگ وی آزاد گشت   بسان یکی کوه پولاد گشت

خرامان بشد سوی آب روان   چو جان رفته گویا بیاید روان

بخورد آب و روی و سر و تن بشست   به پیش جهان آفرین شد نخست

به زمزم بنالید بر بی نیاز   نیایش همی کرد بر چاره ساز

همی خواست پیروزی و دستگاه   نبود آگه از بخشش خورشید و ماه

که چون رفت خواهد سپهر از برش   بخواهد ربودن کلاه از سرش

شنیدم که رستم ز آغاز کار   چنان یافت نیرو ز پروردگار

که گر سنگ را او بسر برشدی   همی هر دو پایش بدو در شدی

ازان زور پیوسته رنجور بود   دل او از آن آرزو دور بود

بنالید بر کردگار جهان — به زاری همے آرزو کرد آن

کہ لختے ز زورش ستاند همے — کہ رفتن به ره بر تواند همے

بدانسان کہ از پاک یزدان بخواست — ز نیروے آن کوه پیکر بکاست

چو باز آن چنان کار پیش آمدش — دل از بیم سهراب ریش آمدش

به یزدان بنالید کاے کردگار — بدین کار این بنده را پاسدار

همان زور خواهم کز آغاز کار — مرا دادی اے پاک پروردگار

بدو باز داد آن چنان کش بخواست — بیفزود در تن هر آنچش بکاست

وز آن آبخور شد بجاے نبرد — پر اندیشه بودش دل و روے زرد

همے تاخت سهراب چون پیل مست — کمندے به بازو کمانے بدست

گرازان و چون شیر نعره زنان — سمندش جهان و جهان را کنان

بران گونه رستم چو او را بدید — عجب ماند در وے همے بنگرید

ز پیکارش اندازها بر گرفت — غمین گشت و زو ماند اندر شگفت

چو سهراب باز آمد او را بدید — ز باد جوانی دلش بر دمید

چو نزدیک تر شد بدو بنگرید — مر او را بدان فر و آن زور دید

چنین گفت کاے رسته از چنگ شیر — چرا آمدی باز نزدم دلیر

چرا آمدی باز پیشم بگوے — سوے راستی خود نداری تو روے

همانا کہ از جان تو سیر آمدی — کہ در جنگ شیران دلیر آمدی

دو بارت امان دادم از کارزار — به پیریت بخشیدم اے نامدار

چنین داد پاسخ بدو پیلتن — کہ اے نامور گرد لشکر شکن

نگویند زین گونہ مردانِ مرد ہمانا جوانی تُرا غِرّہ کرد
بہ بینی کہ زین پیر مردے دلیر چہ آید برُوے تو اے نرّہ شیر
ہر آنگہ کہ خشم آورد بختِ شوم شود سنگِ خارہ بکردارِ موم

از قصائدِ سعدی

وصفِ بہار

صبحم از مشرق در آمد بادِ نوروز از یمین
عقل و طبعم خیرہ شد از صنع رب العالمین

با جوانان راہِ صحرا بر گرفتم بامداد
کودکے گفتا، تو پیری باخرد مندان نشین

گفتم اے عاقل نہ بینی کوہ با چندین وقار
ہمچو طفلان دامنش پُر ارغوان و یاسمین

آستین بر دست پوشید از بہار و برگ شاخ
میوہ پنہان کرد از خورشید و مہ در آستین

باد گلہا را پریشان مے کُند ہر صبح دم
زان پریشانی نگر در روئے آب اُفتادہ چین

نو بہار از غنچہ بیرون شد بیکتو پیرہن

بید مُشک انداخت تا دیگر زمستان پوستین
این نسیم باد شیراز ست یا مشک خُتن
یا نگارِ من پریشان کرده زلف عنبرین
بامدادش بین که چشم از خواب نوشین برکُند
گر ندیدی سحرِ بابل در نگارستانِ چین

صفت بہار

بامدادان که تفاوت نکند لیل و نہار
خوش بود دامن صحرا و تماشائے بہار
صوفی از صومعه گو خیمه بزن در گلزار
وقت آن نیست که در خانه نشینی بیکار
کوه و دریا و درختان همه در تسبیح اند
نه همه مستمعان فہم کنند این اسرار
بلبلان وقت گل آمد که بنالند از شوق
نه کم از بُلبُل مستی تو بنال اَے ہشیار
آفرینش همه تنبیہہ خداوند دل ست
دل ندارد که ندارد بخداوند اقرار
این همه نقش عجب بر در و دیوار وجود
ہر که فکرت نکند نقش بود بر دیوار

خبرت ہست کہ مُرغانِ چمن مے گویند
کاخر اے خفتہ سر از بالشِ غفلت بردار
ہر کہ امروز نہ بیند اثر قدرتِ او
غالب آن ست کہ فرداش نہ بیند دیدار
تا کے آخر چو بنفشہ سر غفلت در پیش
حیف باشد کہ تو در خوابی و نرگس بیدار
کہ تواند کہ دہد میوۂ رنگین از چوب
یا کہ داند کہ برآرد گلِ صد برگ از خار
وقت آنست کہ داماد گل از حجلۂ غیب
بدر آید کہ درختان ہمہ گردند نثار
آدمی زادہ اگر در طرب آید چہ عجب
سرو در باغ برقص آمدہ و بید و چنار
باش تا غنچہ سیراب دہن باز کند
بامداد آن چو سر نافۂ آہوے تتار
مژدگانی! کہ گل از غنچہ برون مے آید
صد ہزار آنچہ ریزند عروسانِ بہار
باد گیسوے عروسانِ چمن شانہ کند
بوئے نسرین و قرنفل برود در اقطار
ژالہ بر لالہ فرود آمدہ ہنگامِ سحر

راست چون عارضِ گلگونِ عرق کردۂ یار
باد بوے سمن آورد و گُل و سنبل و بید
درِ دُکّان بچہ رونق بہ کشاید عطّار
خیری و خطمی و نیلوفر و بُستان افروز
نقشہاے کہ درو خیرہ بماند ابصار
ارغوان ریختہ بر درگہِ خضراے چمن
ہمچنان ست کہ بر تختۂ دیبا دِینار
این ہنوز اوّلِ آثار جہان افروزیست
باش تا خیمہ زند دولتِ نیسان و ایار
شاخہا دختر دوشیزۂ باغند ہنوز
باش تا حاملہ گردند بالوانِ ثمار
عقل حیران شود از خوشۂ زرّینِ عنب
وہم عاجز شود از حقّۂ یاقوتِ انار
بند ہاے رطب از نخل فرود آویزند
نقش بندانِ قضا و قدر شیرین کار
تا نہ تاریک شود سایۂ انبوہ درخت
زیر ہر برگ چراغے بہ نہد از گُلنار
سیب را ہر طرفے دادہ طبیعت رنگے
ہم بدان گونہ کہ گلگونہ کُند روے نگار

شکل امرود تو گوئی که بشیرینی و لطف
کوزهٔ چند نبات ست معلق بر بار
خشو انجیر چو حلواگر صانع که همی
حبِّ خشخاش کند در عسلِ شهد بکار
آب در پای ترنج و به و بادام روان
همچو در زیر درختان بهشتی انهار
گو نظر باز کن و خلعت نارنج ببین
اے که باور نه کنی فی الشجر الاخضر نار
پاک و بے عیب خدائے که بتقدیر عزیز
ماه و خورشید مسخر کند و لیل و نهار
پادشاهی نه بدستور کند یا گنجور
نقش بندی نه بشگرف کند یا زنگار
چشمه از سنگ برون آرد و باران از میغ
انگبین از مگس نخل و دُر از دریا بار
گرچه بسیار بگفتیم درین باب سخن
اندکے بیش نه گفتیم هنوز از بسیار
تا قیامت سخن اندر کرم و رحمتِ او
همه گویند و یکے گفته نیاید ز هزار
نعمتت بار خدایا ز عدد بیرون ست

شکرِ انعام تو ہرگز نہ کند شکر گذار

این ہمہ پردہ کہ بر کردۂ ما مے پوشی

گر بتقصیر بگیری نگذاری دیّار

نا امید از درِ لطف تو کجا شاید رفت

تابِ قہر تو نداریم خدایا زنہار

فعلہائے کہ ز ما دیدی و نہ پسندیدی

بخداوندی خود پردہ بہ پوش اے ستّار

سعد یا راست روان گوئے سعادت بردند

راستی کن کہ بمنزل نرسد کج رفتار

حیف از عمرِ گرانمایہ کہ در لہو برفت

یارب از ہر چہ خطا رفت ہزار استغفار

دردِ پنہان بتو گویم کہ خداوند منی

یا نہ گویم کہ تو خود مطّلعی بر اسرار

در مدح انکیانو

بس بگردید و بگردد روزگار

دل بہ دُنیا در نہ بندد ہوشیار

اے کہ دستت میرسد کارے بکُن

پیش از آن کز تو نیاید ہیچ کار

این که در شه نامه ها آورده اند
رُستم و اِسکندر و اسفندیار
تا بدانند این خداوندانِ مُلک
کز بسے خلق ست دُنیا یادگار
این همه رفتند و ما اے شوخ چشم
هیچ نه گرفتیم از ایشان اعتبار
اے که وقتے نطفه بودی در شکم
وقت دیگر طفل بودی شیر خوار
مُدّتے بالا گرفتی تا بلوغ
سرو بالائے شُدی سیمین عذار
هم چنین تا مردِ نام آور شُدی
فارس میدان و مردِ کارزار
انچه دیدی بر قرار خود نه ماند
انچه بینی هم نه ماند بر قرار
دیر و زود این شکل و شخصِ نازنین
باد خواهد برد خاکش را غبار
گل بخواهد چید بے شک باغبان
ور نه چیند خود فرو ریزد زبار
این همه هیچ ست چون مے بگذرد

تخت و بخت و امر و نہی و گیر و دار
نام نیکو گر بماند ز آدمی
بہ کزو ماند سرائے زرنگار
سالِ دیگر را کہ مے داند حساب
تا کجا رفت آن کہ با ما بود یار
خفتگان بے چارہ در خاکِ لحد
خفتہ اندر کلّۂ سر سوسمار
صورت زیبائے ظاہر ہیچ نیست
اے برادر سیرتِ زیبا بیار
ہیچ مے دانی خرد بہ یا روان
من بگویم گر بداری استوار
آدمی را عقل باید در بدن
ورنہ جان در کالبد دارد حمار
پیش ازان کز دست تو بیرون برد
گردش گیتی زمامِ اختیار
گنج خواہی در طلب رنجے بہ بر
خرمنے مے بایدت تخمے بکار
چون خداوندت بزرگی داد و حکم
خُردہ از خردانِ مسکین در گذار

چون زبر دستیت بخشید آسمان
زیر دستان را همیشه نیک دار
عذر خواهان را خطا کاری به بخش
زینهاری را بجان ده زینهار
شکر نعمت را نکو مے کُن که حق
دوست دارد بندگانِ حق گذار

متفرقات

مختصر مثنویات

صفت شہرے

شدہ تازہ شہرے عمارت پذیر | کہ گردون نہ دیدش بدوران نظیر
ہوایش معنبر چو بادِ بہار | نسیمش معطّر چو مشکِ تتار
بصورت نمودار باغِ بہشت | ہمہ خاکِ او مشک و عنبر سرشت
ریاضش مفرّح تر از بوستان | رزو بوستانِ ارم بو-ستان
روان بر لبش چشمۂ سلسبیل | زرشکش رُخِ نیل در آبِ نیل
عمارات عالیؔ او ز ارتفاع | گزشتہ ز گردون بہ نہصد ذراع
بسے خانہاے منقش بزر | بر آوردہ بر چرخ فیروزہ سر
بہر جانبے گنبدے زرنگار | معلّیٰ چو ایوان نیلی حصار
دو کانہا و بازارش آراستہ | مہیّا درو ہرچہ دل خواستہ
درو مسجدے پُر شرف ز احترام | معلّیٰ منازل چو بیت الحرام
نہادہ درو ممبر زرنگار | فلک را ازو پایۂ افتخار
در آویختہ از پے زیب و فرّ | مصابیحِ سیم و قنادیلِ زر
مدارس درو بید و خانقاہ | براے مسافر کہ آید زِ راہ

صفت قصرے

بر آوردہ بر چرخ ایوانِ شاہ | سر برج او رفتہ بر اوجِ ماہ
رواقِ فلک گوشۂ طاقِ او | گزشتہ ز نہ چرخ اطباق او
بنایش نہ از چوب و نے خشت بود | کہ خشتش ز زر بود و چوبش ز عود
درو بوستانے چو باغ بہشت | ہمہ خاک او مشک و عنبر سرشت
درختان او جملہ طوبیٰ مثال | برفعت رسیدہ بحدِّ کمال
درو کردہ ترتیب حوضے ز زر | کہ میداد از آبِ حیوان خبر
صفائے درونش برون از صفات | زروے لطافت چو آبِ حیات
روان ہر طرف جُوے آبِ روان | چو انہار در بوستانِ جنان
درختانِ او ہم چو طوبیٰ بلند | برو میوہ ہا رستہ شیرین چو قند
بہر شاخ او بُلبلے در خروش | ز آواز بُلبُل شدہ گل ز ہوش
درختانِ خُرّم ہمہ میوہ دار | ثمر ہائے چون شکر آوردہ بار
درختانِ نغز بش سر اندر ہوا | چو طاؤس در زیر پر بیضہا

زغن و کرگس

چنین گفت پیش زغن کرگسے | کہ نبود ز من دور بین تر کسے
زغن گفت زین در نشاید گزشت | بیا تا چہ بینی باطرافِ دشت
شنیدم کہ مقدار یک روزہ راہ | بکرد از بلندی بہ پستی نگاہ
چنین گفت دیدم گرت باور است | کہ یک دانہ گندم بہ ہامون در است

زغن را نماند از تعجب شکیب نه بالا نهادند سر در نشیب
چو کرگس بر آن دانہ آمد فراز بپایش به پیچید قیدے دراز
نہ دانست زان دانۂ خوردنش کہ دہر افگند دام در گردنش
زغن گفت زان دانہ دیدن چہ سُود چو بینائیٔ دام خصمت نہ بود
شنیدم کہ میگفت و گردن بہ بند نہ باشد حذر با قدر سودمند
قضا چشم باریک بینش بہ بست اجل چون بخونش بر آورد دست
در آبیکہ پایان ندارد کنار غرورِ شناور نیاید بہ کار

اصل بر نہ گردد

درختے کہ تلخ است وے را سرشت گرش در نشانی بباغ بہشت
ور از جوے خلدش بہ ہنگامِ آب بہ بیخ انگبین ریزی و شیر ناب
سر انجام گوہر بکار آورد ہمان میوۂ تلخ بار آورد

اگر بیضۂ زاغ ظلمت سرشت نہی زیر طاؤس باغ بہشت
بہنگامِ آن بیضہ پروردنش ز انجیر جنت دہی ارزنش
دہی آب از چشمۂ سلسبیل در آن بیضہ ہم در دمد جبرئیل
شود عاقبت بچۂ زاغ زاغ کشد رنج بیہودہ طاؤس باغ

عاقبت گرگ زادہ گرگ شود
گرچہ با آدمی بزرگ شود

هیچ دانی که چیست دخلِ حرام　　یا کدام است خرجِ نا فرجام
به گدائی فراهم آوردن　　پس به شوخی و معصیت خوردن

یکی را دیدم اندر خانقاهی　　که می کاوید قبر پادشاهی
بدست از خوابگاهش خاک میرفت　　سرشک از دیده میبارید و میگفت
ندانم بادشه یا پاسبانی　　همی بینم که مشتِ استخوانی

خردمند باشد جهان دیده مرد　　که بسیار گرم آزموده است و سرد
جوانان فرخندهٔ بخت ور　　ز تدبیر پیران نه پیچند سر
جوانان پیل افگن شیر گیر　　بدانند دستانِ روباه پیر

سگ بر آن آدمی شرف دارد　　که دلِ دوستان بیازارد
این سخن را حقیقتی باید　　تا معانی بدل فرو آید
آدمی با تو دست در مطعوم　　سگ ز بیرونِ آستان محروم
حیف باشد که سگ وفادارد　　و آدمی دشمنی روا دارد

چه نیکو زد است این مثل برهمن　　بود حرمتِ هر کس از خویشتن
چو دشنام گوئی دعا نشنوی　　بجز کشتهٔ خویشتن ندروی
نخواهی که نفرین کنند از پست　　نکو گوی تا بد نگوید کست

نه باید که بسیار بازی کنی — که مرقیمتِ خویش را بشکنی
اگر تُند باشی بیکبار و تیز — جهان از تو گیرند راهِ گریز
نه کوتاه دستی و بے چارگی — نه زجر و تطاول بیک بارگی
بخُردان مفرمائے کار درشت — که سندان نه شاید شکستن بمشت

این دغل دوستان که مے بینی — مگسانند گردِ شیرینی
تا حطامیکه هست مے نوشند — همچو زنبور بر تو مے جوشند
باز وقتے که ده خراب شود — کیسه چون کاسهٔ رباب شود
ترکِ صحبت کُنند و دلداری — مهربانے نه بود پنداری
باز دیگر که بخت باز آید — روشنائیٔ ز در فراز آید
دوغ نانے. بپز که ازچپ و راست — در وے افتند چون مگس ورماست
راست خواهی سگانِ بازارند — کاستخوان از تو دوست تر دارند

اگر تنگ دستی مرو پیشِ یار — و گر سیم داری بیا و بیار
خداوند زر بر کند چشم دیو — بدام آورد صخر جنیّ بریو
ز دست تهی بر نیاید امید — بزر بر کنی چشم دیو سفید

چه نیکو گفت ابراهیم ادهم — چو ترکِ ملک و دولت گُفت وخاتم
نباید بستن اندر چیز و کس دل — که دل بر داشتن کارے هست مشکل

بخواب اند شبے موشے شتر شُد
ز خرسندیِ تن دل تیز تر شُد
ز خواب خوش در آمد شاد گشته
همے شُد سو بسُو پُر باد گشته
که ناگه اُشترے بارے برو ریخت
ز صد من یکجو آزارے برو ریخت
تهِ آن بار مسکین موش در ماند
به مسکینی جنازه در عدم راند
خوش است این خواب هاے خوش به تعبیر
اگر بر عکس ننمایند تاثیر
چه بازیچه است ملک سست بنیاد
بدین بازیچهٔ طفلان مشو شاد

قطعات

چنار و کدو

گویند بر کنار چنارے کدو بُنے
بر رُست و بر دوید برو بر، بروز بیست
پرسید از چنار که تو چند روزهٔ
گفتا بدان که سال مرا بیشتر زسی است
خندید و گفت من ز قد تو به بست روز
بگذشته ام بگو که ترا کاهلی ز چیست
دادش چنار پاسخ خوبے که در گزر
کامروز باتوام نه خصومت نه داوری است
فردا که بر من و تو وزد باد مهرگان
آنگه شود پدید که نامرد و مرد کیست

بردند پیمبران و پاکان
از بے ادبان جفاے بسیار
دل تنگ مکن که پتک و سندان
پیوسته درم زنند و دینار
قدر زر و سیم کم نه گردد

و آهن نه شود بزرگ مقدار

مگسے گفت عنکبوتے را
کاین چه ساق است و ساعد باریک
گفت اگر در کمند من اُفتی
پیش چشمت جهان کُنم تاریک

پدرے با پسر بہ شفقت گفت
کہ پسندیدہ دار عادت و خو
راحتِ نفس اگر ہمے خواہی
بیشتر از نصیبِ خویش مجو
تا نہ پُرسند دم مزن ز سخن
و انچہ گوئی بجز صواب مگو
گر رسیدن بمقصدت ہوس است
راہ کان مستقیم نیست ، مپو

گفتند چو رزق ہست مقسوم
زحمت چہ کشی ز بہر جُستن
گفتم کہ بلے۔ ولے ازین پیش

گشت است حوالتے مُعیّن
روزیِ یکے بمصر و شام است
وان ہم دگرے بروم و ارمن
از بندہ مبین تو این تگاپوے
کاین حکم خداے راند برمن
بے ہیچ شکے نفاذ یابد
حکمے کہ کُند خداے ذوالمن

جہان بگشتم و آفاق سربسر دیدم
نہ مردمم اگر از مردمی اثر دیدم
دریں رواقِ زبرجد بخانۂ خورشید
نوشتہ سُخنِ خوش بآبِ زر دیدم
کہ اے بدولت دو روزہ گشتۂ مغرور
مباش غرّہ کہ از تو بزرگ تر دیدم
کسے کہ تاجِ مرصّع صباح بر سرداشت
نمازِ شام ورا خشت زیر سر دیدم
ز حادثاتِ جہانم ہمین پسند آمد
کہ خوب و زشت و بد و نیک درگذر دیدم

مباش در پے آزارِ خاطر مردم
کہ نزد اہل خرد این ہنر نمے باشد
اگر ہواے خردمندی و ہنر داری
بگوش گیر کزین خوب تر نمے باشد
بعیب خویش نظر کُن اگر خرد مندی
کہ عیب چینی مردم ہنر نمے باشد

مرا گفتند جمعے مہربانان
چو دیدندم ز غم در اضطرابے
کہ خوش مے باش کز دورانِ گردون
عمارت باز یابد ہر خرابے
کشیدم از جگر آہے و گفتم
بدان روشن دلان نیکو جوابے
چہ سُود آنگہ کہ ماہی مُردہ باشد
کہ باز آید بجوئے رفتہ آبے

تفاخر بعلم است مر مرد را
نشاید کہ از مال فخر آوری
بمال و حشم گرچہ قارون شوی

وگر در جهان گیری اسکندری
چو دانش نه داری تو با این همه
به نزدیک دانا ز خر کمتری

هر که رنجے کشید و گنج نهاد
به ضرورت به دیگرے بگذاشت
چون نظر مے کنی به آخر او
حاصل از گنج غیر رنج نداشت
خرم آن کس که همچو درویشان
نخورد وقت شام اندهِ چاشت

گفت عالم بگوش جان بشنو ور نماند بگفتنش کردار
باطل است انچه مدعی گوید خفته را خفته کے کند بیدار
مرد باید که گیرد اندر گوش ور نبشته است پند بر دیوار

گلے خوشبوے در حمام روزے
رسید از دست محبوبے بدستم
بدو گفتم که مشکی یا عبیری
که از بوے دلاویز تو مستم

بگفتا من گِلے ناچیز بودم
و لیکن مدّتے باگل نشستم
جمال ہم نشین در من اثر کرد
وگرنہ من ہمان خاکم کہ ہستم

مظلوم دست بستۂ مغلوب را بگوے
تا چشم بر قضا کُند و گوش بر رضا
کاین دست بستہ ام بکشاید عاقبت
وان بر کشادہ باز بہ بندند بر قفا

رزق ہرچند بے گُمان برسد
شرط عقل است جستن ازدرہا
گرچہ کس بے اجل نہ خواہد مُرد
تو مرو در دہانِ اژدرہا

علاج واقعہ پیش از وقوع باید کرد
دریغ سود ندارد چو رفت کار ازدست
بروزگار سلامت سلاحِ جنگ بساز
وگرنہ سیل چو بگرفت سَر نشاید بست

دست بر پشت مار مالیدن
به تلطف نه کار هشیار ست
کان بد اخلاق بے مروت را
سنگ بر سر زدن سزاوار است

دشمن اگر دوست شود چند بار
صاحب عقلش نه شمارد بدوست
مار همان ست بسیرت که هست
ورچه بصورت بدر آید ز پوست

بتماشاے میوه راضی شو　اے که دستت نمیرسد بر شاخ
گر مرا نیز دستگه بودے　بارگه کردمے وصفه و کاخ
و آدمی را که دست نیک بود　نتواند نهاد پاے فراخ

چه سود از دزدی آنگه توبه کردن
که نتواند کمند انداخت بر کاخ
بلند از میوه گو کوتاه کن دست
که کوته را نیاید دست بر شاخ

نہ کنی دفع ظالم از مظلوم
تا دلِ خلق نیک بخراشند
تا تو با صید گرگ پردازی
گوسفندان ہلاک مے باشند

نفس ظالم مثالِ زنبور ست
کہ جہانش ز دست مے نالند
صبر کن تا بیوفتد روزے
کہ ہمہ پاے بر سرش مالند

آدمی زادِ نیک محضر باش
تا ترا بر دواب فضل نہند
تو بہ عقل از دواب ممتازی
ورنہ ایشان بقوت از تو بہند

بسیار برفتند و بجائے نرسیدند
اربابِ فنون با ہمہ علمے کہ بخواندند
توفیقِ سعادت چو نباشد چہ توان کرد
ابلیس براندند براو کفر بماندند

ناکسان را فراستے است عظیم
گرچہ تاریک طبع و بد خویند
چون دو کس مشورت کُنند بہم
گوید این عیب من ہمے گویند

آدمی فضل بر دگر حیوان
بجوان مردمی و ادب دارد
گر تو گوئی بصورت آدمیم
ہوشمند این سُخن عجب دارد
پس تو ہمتاے نقش دیواری
کو ہمین چشم و گوش و لب دارد

شنیدم کہ بیوہ زنے دردمند
ہمے گفت و رخ بر زمین می نہاد
ہر آن کدخدا را کہ بر بیوہ زن
ترحّم نباشد زنش بیوہ باد

ہا ہیچ دانی کہ آب دیدۂ پیر
از دو چشم جوان چرا نہ چکد

برف بر بام سال خوردہ ماست
آب در خانۂ شما نہ چکد

از دستِ تہی کرم نیاید
ہر چند دلش جواد باشد
مسکین چہ کند سوار چالاک
کش اسپ نہ بر مراد باشد

جز بسعی آدمی نخواہد شد
ورچہ در پایۂ منبرے باشد
و آدمی را کہ تربیت نہ کنند
تا بصد سالگی خرے باشد

اے غرّہ برحمت خداوند در رحمت او کسے چگوید
ہر چند موثر ست باران تا دانہ نہ افگنی نروید

گر خرد مند از او باش جفائے بدید تا دل خویش نیازارد و درہم نشود
سنگ بد گوہر اگر کاسۂ زرین شکند قیمت سنگ نیفزاید و زر کم نشود

عنکبوت ضعیف نتواند که رود چون روندگان بشکار
رزق او را پرے و بالے داد تا بدامش در اوفتد ناچار

خطاب حاکم عادل مثال باران ست
چه بر حدیقهٔ سلطان چه بر کنیسهٔ عام
اگر رعایت خلق است منصفے ہمه باش
نه مال زید حلالست و خون عمرو حرام
ضرورتست که آحاد را سرے باشد
وگرنه ملک نه گیرد بهیچ گونه نظام
بشرط آن که بداند سر اکابر ملک
که بے وجود رعیّت سریست بے اندام

خلق در ملک خدا از ہمه جنسے باشد
زاہدان خورده مگیرید که ما رندانیم
ہر کسے را عملے ہست و امیدے دارد
ما گدائیم درین ملک نه بازرگانیم

ہر بد که بخود نمے پسندی باکس مکن اے برادر من
گر مادرِ خویش دوست داری دشنام مده بمادرِ من

صبر بر قسمتِ خدا کردن — به که حاجت بنا سزا بردن
تشنه بر خاکِ گرم مردن به — کآب سقای بی صفا خوردن

زمان ضائع مکن در علم صورت
گر چندان که در معنی بری راه
چو معنی یافتی صورت رها کن
که این تخم ست و آنها سربسر کاه
اگر بقراط جولاهی نداند
نیفزاید برو بر قدرِ جولاه

شور بختان بآرزو خواهند
مقبلاں را زوال نعمت و جاه
گر نه بیند بروز شپرّه چشم
چشمهٔ آفتاب را چه گناه
راست خواهی هزار چشم چنان
کور بهتر که آفتاب سیاه

آن مکن در عمل که در عزلت — خوار و مذموم و متّهم باشی
در همه حال نیک محضر باش — تا همه وقت محترم باشی

ز لوحِ روے کودک بر توان خواند
کہ بد یا نیک باشد در بزرگی
سرشتِ نیک و بد پنہان نماند
توان دانست ریحان از دو برگی

شنیدہ ام کہ فقیہے بدشتبانے گفت
کہ ہیچ خربزہ داری رسیدہ؟ گفت آرے
ازین طرف دو بدانگے گر اختیار کنی
و زان چہار بدانگے قیاس کن بارے
سوال کرد کہ چندین تفاوت از پئے چیست
کہ فرق نیست میانِ دو نوع بسیارے
بگفت از انچہ تو بینی حلال و ملکِ منست
نیامدہ است بدستم بوجہِ آزارے
و زان دگر پسرانم بغارت آوردند
حرام را نبود نزد شرع مقدارے
فقیہ گفت حکایت دراز خواہی کرد
ازین حرام ترت ہست صد بدینارے

رباعی

اے دل ز زمانہ رسمِ احسان مطلب
وز گردشِ دوران سروسامان مطلب
درمان طلبی، دردِ تو افزون گردد
با درد بساز و ہیچ درمان مطلب

من بندۂ عاصیم رضائے تو کجاست
تاریک دلم۔ نور و صفائے تو کجاست
ما را تو بہشت اگر بطاعت بخشی
این مزد بود لطف و عطائے تو کجاست

در دہر ہر آنکہ نیم نانے دارد
از بہر نشست آستانے دارد
نے خادمِ کس بود نہ مخدومِ کسے
گو شاد بزی کہ خوش جہانے دارد

تا در تن تست استخوان و رگ و پے از خانۂ تقدیر منہ بیرون پے
گردن منہ ار خصم بود رستمِ زال منّت مکش ار دوست بود حاتمِ طے

بگشای درے کہ در گشاینده توئی
بنمای رہے کہ رہ نماینده توئی
من دست بہیچ دستگیرے ندہم
کایشان ہمہ فانی اند و پاینده توئی

از آتش و باد و آب و خاکیم ہمہ
در عالم کون در ہلاکیم ہمہ
تا تن با ماست در جفائیم ہمہ
چون تن برود روان پاکیم ہمہ

ہر روز فلک حادثہ نو زاید کاندیشہ بجہد مثل آن نکشاید
روشن تر از آفتاب رائے باید تا مشکل این زمانہ را بکشاید

اے آنکہ زبانت بمعارف گویاست
ہر دم دلت از نور یقین پرده کشاست
فکرے نہ کنی کزان پشیمان گردی
حرفے نہ زنی کہ عذر آن باید خواست

محوی بہوائے دل نوائے نزنی در کوچۂ کس در سرائے نہ زنی

بیگانگیِ تمام عالم دیدی　　زنہار کہ حرف آشنائے نزنی

از دست جفاے تو اگر بگریزم
دُور از تو۔ بگو۔ چہ خاک بر سر ریزم
بر خاک رہِ کہ افتم ار بنشینم
بر گردِ سر کہ گردم ار بر خیزم

دروا کہ دواے دردِ پنہانیِ ما　　افسوس کہ چارۂ پریشانیٔ ما
در عہدۂ جمعیت کہ پنداشتہ اند　　آبادیٔ خویش را ز ویرانیٔ ما

زان پیش کہ گردند شمارِ من و تو
بُرونز ز دست اختیارِ من و تو
فارغ بنشین کہ کار ساز دو جہان
پیش از من و ساختہ کارِ من و تو

فریاد کہ پاے طاقتم بشکستند
افسوس کہ دست فکرتم بربستند
آوخ کہ بہ تیرِ غم روانم خستند
دادند بدستِ غم مرا خود جستند

تا من بزیم بجز نکوئی نه کنم
جز نیک دلی و نیک خوئی نه کنم
آنها که بجائے ما بدیها کردند
تا دست رسد بجز نکوئی نکنم

هر روز یکے روز بر آید که منم
خود را بجهانیان نماید که منم
چون کارِ جهان برو قرارے گیرد
ناگاه اجل ز در در آید که منم

اے آنکه انیسِ خاطر محزونی — چون طبع لطیف خویشتن موزونی
بے یادِ تو نیستم زمانے هرگز — آیا تو بیادِ من محزون چونی

جانا! لبم از ذکرِ تو خاموش مباد — یادِ تو ز خاطرم فراموش مباد
هر جا ز شما بلب حدیثے گزرد — ذرّات وجودِ من بجز گوش مباد

از باد صبا دلم چو بوے تو گرفت — بگذاشت مرا و جستجوے تو گرفت
اکنون ز من خسته نمے آرد یاد — بوے تو گرفته بود خوے تو گرفت

آنکس که خطاے خویش بیند که رواست
تقریر مکن صواب پیشش که خطاست
آن روے نمایدش که در طینتِ اوست
آئینه اگر جمال ننماید راست

چون بخت بتدبیر نکو نتوان کرد
بیفائده سعیِ گفتگو نتوان کرد
گفتم بروم صبر کنم یک چندے
هم صبر رود که صبر از و نتوان کرد

آهو بره را که شیر درپے باشد | بیچاره چه اعتماد بروے باشد
این ملخ در آب چند بتواند بود | وین برف در آفتاب تا کے باشد

با گُل بمثل چو خار می باید بود | با دشمن و دوست یارے باید بود
خواهی که سخن ز پرده بیرون نرود | در پردهٔ روزگار مے باید بود

آن گُل که هنوز بدشت آمده بود | نشگفته تمام باد قهرش بربود
بیچاره بسے امید در خاطر داشت | اُمید دراز و عُمرِ کوتاه چه سود

اے غائب چشم و حاضر دل چونی   وے شاخ گل شکستہ در گل چونی
یک بار نگوئی برفیقان وداع   کاخر تو درین اوّل منزل چونی

فردا کہ بنامۂ رسیہ در نگری
بس دست تحسّر کہ بدندان بری
بفروختہ دین بدنیا از بے خبری
یوسف کہ بدہ درم فروشی چہ خری

با زندہ دلان نشین و صاحب نفسان
حق دشمن خود مکُن بتدبیر خسان
خواہی کہ بر از ملک سلیمان بخوری
آزار باندرون مورے مرسان

می آئی و لطف و کرمت مے بینم
و آسائش جان در قدمت مے بینم
و آن وقت کہ غائبی ہمت مے بینم
ہر جا کہ نگہ مے کنمت مے بینم

چون ما و شما اقارب یک دگریم   بہ زان نبود کہ پردۂ ہم ندریم
اے خواجہ تو عیب من مکن تا من نیز   عیب تو نگویم کہ یک از یک بتریم

تدبیر صواب از دلِ خوش باید جُست   سرمایۂ عافیت کفاف است نخُست
شمشیر قوی نیاید از بازوے سُست   یعنی زِ دلِ شکستہ تدبیر دُرُست

اے باد چو عزم آن زمین خواہی کرد   رُخ بر رُخِ یار نازنین خواہی کرد
از ما بسے سلام و خدمت برسان   گو یاد ز دوستان چُنین خواہی کرد

اے صاحب مال افضل کُن بر درویش   گر فضل خداے مے شناسی بر خویش
نیکوئی کُن کہ مردمِ نیک اندیش   از دولت و بخشش ہمہ نیک آید پیش

روزے دو سہ شد کہ بندہ ننواختۂ   و اندیشہ بذکر من نہ پرداختۂ
زان می ترسم کہ دُشمنان اندیشد   کز چشم عنایتم بینداختۂ

امروز کہ دستگاہ داری و توان   بیخے کہ بر سعادت آرد بنشان
پیش از تو ازآنِ دیگرے بود جہان   بعد از تو ازآنِ دیگرے باشد ہان

بشنو بارادت سُخن پیر کہن   تا فہم کُنی کار جہان را سر و بُن
خواہی کہ کسے را نہ رسد بر تو سخن   بنگر تو و ہرچہ آن نہ نیکوست مکُن

چندے از ابیات

که از غایت حکمت و نہایت قبول ضرب المثل شده در انشاء و خطابت بکار آید و حفظ و استحضار را شاید

خیرے کن اے فلان و غنیمت شمار عمر — زان پیشتر که بانگ برآید فلان نماند
ہر که آمد عمارت نو ساخت — رفت و منزل بدیگرے پرداخت
بزرگش نخوانند اہل خرد — که نام بزرگان بزشتی برد
کس نیاید بزیر سایۂ بوم — ور ہما از جہان شود معدوم
نکوئی با بدان کردن چنان است — که بد کردن بجائے نیک مردان
بنی آدم اعضائے یکدیگر اند — که در آفرینش ز یک جوہر اند
درِ میر و وزیر و سلطان را — بے وسیلت مگرد پیرامن
یا مکن با پیلبانان دوستی — یا بنا کن خانۂ در خورد پیل
ہر که عیب دگران پیش تو آورد و شمرد — بے گمان عیبِ تو پیش دگران خواہد برد
چه دانند مردم که در جامه کیست — نویسنده داند که در نامه چیست
گہے بر طارم اعلیٰ نشینم — گہے بر پشتِ پائے خود نه بینم
شگوفه گاه شگفته است گاه خوشیده — درخت گاه برہنه است گاه پوشیده
به تمنائے گوشت مردن به — که تقاضائے زشت قصابان
شنید غلامے که آب جو آورد — آبِ جو آمد و غلام ببرد

تا بدوکان خانه در گروی · هرگز اے خام آدمی نشوی

هر بیشه گمان مبر که خالی است · شاید که پلنگ خفته باشد

بخت و دولت بکار دانی نیست · جز بتائید آسمانی نیست

این سعادت بزور بازو نیست · تا نه بخشد خدائے بخشنده

گه بود کز حکیم روشن رائے · بر نیاید درست تدبیرے

گاه باشد که کودکے نادان · از غلط بر هدف زند تیرے

مزن بے تامل بگفتار دم · نکو گوے گر دیر گوئی چه غم

چو یکبار گفتی مگو باز بس · که حلوا چو یکبار خوردند و بس

چشم بد اندیش که برکنده باد · عیب نماید هنرش در نظر

پارسا را بس این قدر زندان · که بود هم طویلهٔ رندان

خرِ عیسیٰ اگر بمکّه برند · چون بیاید هنوز خر باشد

کریمان را بدست اندر درم نیست · خداوندان نعمت را کرم نیست

هر کجا چشمهٔ بود شیرین · مردم و مرغ و مور گرد آیند

علم چندان که بیشتر خوانی · چون عمل در تو نیست نادانی

نه محقق بود نه دانشمند · چارپائے برو کتابے چند

ترحّم بر پلنگِ تیز دندان · ستمگاری بود بر گوسفندان

بدان را نیک دار اے مرد هشیار · که نیکان خود بزرگ و نیک روزاند

هزار بار چراگاه خوش تر از میدان

و لیک اسپ ندارد بدست خویش عنان

کہن خرقۂ خویش پیراستن — بہ از جامۂ عاریت خواستن

گرچہ خردیم نسبتے است بزرگ — ذرّہ آفتابِ تابانیم

آسایشِ دو گیتی تفسیر این دو حرف است

با دوستان تلطف با دشمنان مدارا

روز گارم بشد بنادانی — من نکردم شما حذر بکنید

اگر صد سال گبر آتش فروزد — اگر یک دم درو افتد بسوزد

تو پاک باش و برادر مدار از کس باک

زنند جامۂ ناپاک گازران بر سنگ

ہر کہ با فولاد بازو پنجہ کرد — ساعد سیمین خود را رنجہ کرد

مہتری در قبولِ فرمان است — ترکِ فرمان دلیلِ حرمان است

کس نیاموخت علم تیر از من — کہ مرا عاقبت نشانہ نکرد

در عمل کوش و ہرچہ خواہی پوش — تاج بر سر نہ و علم بر دوش

در قزاگند مرد باید بود — بر مخنّث سلاح جنگ چہ سود

چو از قومے یکے بے دانشی کرد — نہ کہ را منزلت ماند نہ مہ را

اے بسا اسپ تیز رو کہ بماند — کہ خرِ لنگ جان بمنزل برد

اگر بہر سر موئیت دو صد ہنر باشد — ہنر بکار نیاید چو بخت بد باشد

کلاغے تگِ کبک در گوش کرد — تگِ خویشتن را فراموش کرد

گربۂ مسکین اگر پر داشتے — تخم کنجشک از جہان برداشتے

سرِ چشمہ باید گرفتن بہ بیل — چو پُر شد نشاید گزشتن بہ پیل

دوست آن باشد که گیرد دست دوست

در پریشان حالی و در ماندگی

باز گو از نجد و از یاران نجد | تا در و دیوار را آری بوجد
پسر نوح با بدان بنشست | خاندان نبوتش گم شد
صلاح کار کجا و من خراب کجا | ببین تفاوت ره از کجاست تا بکجا
جمال همنشین در من اثر کرد | وگرنہ من همان خاکم که هستم
قناعت کن اے نفس بر اندکے | که سلطان و درویش بینی یکے
قضا کشتی آنجا که خواهد برد | دگر ناخدا جامه بر خود درد
تو کار زمین را نکو ساختی | که با آسمان نیز پرداختی
دل دوستان جمع بهتر که گنج | خزینه تهی به که مردم برنج
آنان که خاک را بنظر کیمیا کنند | آیا بود که گوشهٔ چشمے بما کنند
شنیدم که در روز امید و بیم | بدان را به نیکان ببخشد کریم
سپردم بتو مایهٔ خویش را | تو دانی حساب کم و بیش را
آدمی را آدمیت لازم است | ورنه جان در کالبد دارد حمار
آنکه شیران را کند روبه | مزاج

احتیاج است احتیاج است احتیاج
گندم از گندم بروید جو ز جو | از مکافات عمل غافل مشو
با آهین مردمان بباید ساخت
چه توان کرد مردمان این اند

نہ رفت از دلم قولِ آن کاسہ گر کہ میگفت با کاسۂ پُر خطر
ندانم کہ سنگِ سپہرِ قضا تُرا بشکند پیشتر یا مرا
گر صد ہزار لعل و گُہر می دہی چہ سود دل را شکستۂ نہ کہ گوہر شکستۂ
بُلبلا مُژدۂ بہار بیار خبرِ بد بوم شوم گزار
بہر کارے کہ ہمّت بستہ گردد اگر خارے بود گلدستہ گردد
صحبتِ صالح تُرا صالح کُند صحبتِ طالح تُرا طالح کُند
خزان را کسے در عروسی نخواند مگر آن زمان کاب و ہیزم نماند
خوے بد در طبیعتے کہ نشست نرود جز بمرگ از دست
رشتۂ در گردنم افگندہ دوست
مے برد ہر جا کہ خاطر خواہِ اوست
زمینِ شور سُنبل بر نیارد در و تخم عمل ضائع مگردان
سگِ اصحابِ کہف روزے چند
پیٔ نیکان گرفت و مردم شد
تُرا دیدہ و یُوسف را شنیدہ شنیدہ کے بود مانند دیدہ
گُفتہ گفتہ من شُدم بسیار گو از شما یک تن نہ شد اسرار جو
لنگکے زیر و لنگکے بالا نے غم دزد و نے غم کالا
ما ز یاران چشم یاری داشتیم خود غلط بود انچہ ما پنداشتیم
نا بردہ رنج گنج مُیسّر نمے شود
مزد آن گرفت جانِ برادر کہ کار کرد

نرخِ متاعے کہ فراوان بود گر بمثل جان بود ارزان بود

نیشِ عقرب نہ از پئے کین است مقتضائے طبیعتش این است

در پسِ آئینہ طوطی صفتم داشتہ اند انچہ اُستادِ ازل گفت بگو میگویم

اُنچہ دانا کُند کُند نادان لیک بعد از خرابی بصرہ

رموزِ مملکتِ خویش خُسروان دانند

گدائے گوشہ نشینی تو حافظا مخروش

در مجلسِ خود راہ مدہ ہمچو منے را

کافسردہ دل افسردہ کُند انجمنے را

خاکسارانِ جہان را بحقارت منگر

تو چہ دانی کہ درین گرد سوارے باشد

ہردم ازین باغ برے مے رسد تازہ تر از تازہ ترے میرسد

فرہنگ لغات جدیدہ

برلن

صفحہ سطر	لفظ	معنی
۶۶/۲	آلمان	جرمنی
۶۶/۱۲	اروپا	یوروپ
۶۷/۱۱	خانوار	آبادی گھروں میں رہنے والے
۶۸/۱	احصائیات	اعداد و شمار
۶۸/۱	وزارت معارف	وزارت تعلیم
۶۸/۴	موسسۂ علمی	علمی انسٹیٹیوشن
۶۸/۶	تاسیس	ابتدا۔ بنیاد
۶۸/۱۳	مجانی	مفت
۶۹/۶	استاسیون	ریلوے اسٹیشن
۶۹/۸	قطارہائے آہنی	ریلوے لائن ٹرین
۶۹/۱۶	اتمبوس	موٹر لاری
۶۹/۱۹	نفت	مٹی کا تیل

صفحہ سطر	لفظ	معنی
۷۰/۱۵	سیمہائے تلفون	ٹیلیفون کے تار
۷۰/۱۵	تلگراف	ٹیلیگراف
۷۱/۲	پست	ڈاک۔ پوسٹ

پولیس لندن

صفحہ سطر	لفظ	معنی
۷۳/۵	مجمع طبی	طبی اکیڈمی
۷۳/۷	اطبائے نظام	فوجی ڈاکٹر
۷۳/۹	برقرار گردیدم	مقرر ہوا
۷۳/۱۳	جز اینکہ	لیکن۔ مگر۔ سوائے اسکے
۷۴/۱۳	انگلترہ	انگلینڈ
۷۴/۱۴	تک	تنہا۔ اکیلا
۷۴/۱۸	مخارج گزاف	بھاری خرچ
۷۴/۱۹	مرسوم	تنخواہ
۷۵/۶	صرف طعام نماید	کھانا کھائے کھلائے

صفحہ / سطر	لفظ	معنی
۷۵/۱۲	ظریف	خوبصورت
۷۵/۱۴	ہمچہ	ہمچو کا مخفف ہے
۷۶/۷	ابداً	ہرگز نہیں
۷۶/۱۳	بہیچ وجہ	نہیں ہرگز نہیں
۷۸/۱۱	تفنّن	شوخی۔ شرارت۔ نئی نئی بات نکالنا
۷۸/۱۲	چماق	ڈنڈا
۷۸/۱۴	شاگرد طب	طب سیکھنے والا
۷۹/۵	پلّہ	زینہ
۷۹/۶	اطاق	کمرہ۔ ہال
۷۹/۹	بوتہ	اسٹینڈ
۷۹/۱۰	جواہریات	گیس ہیت
۷۹/۱۵	لولہ	نل۔ نالی۔ نلی
۷۹/۱۶	میکروب	باریک ذرّات
۸۱/۴	دست بزد	تالی بجائی
۸۱/۸	کریّات	گول ذرّے
″	میکرسکوب	خُردبین
۸۱/۱۹	رجال تفتیش	تحقیق کرنے والے
۸۲/۱۴	پیش خواہد اُفتاد	سب سے بڑھ جائیگا

صفحہ / سطر	لفظ	معنی
۸۲/۱۸	توتون	تمباکو
۸۳/۱۳	تنبل	سُست
۸۳/۱۵	کمانچہ	ایک قسم کا تاروالا ساز
۸۴/۹	مواظب	نگراں۔ کسی کام کے پیچھے پڑجانیوالا
۸۵/۳	درروز بعد	اُس دن کے بعد۔ دوسرے دن۔
۸۵/۵	رسیدگی	دیکھ بھال
۸۵/۶	خلا	پائے خانہ
۸۵/۱۳	دماغے کہ اندکی سرش برگشتہ بود	ناک ذرا نوک مُڑی ہوئی۔
۸۶/۲	مخدّرات	کم نشہ آور چیزیں
۸۷/۷	تجربہ مے نمایم	کوشش کرتا ہوں آزماتا ہوں
۸۷/۱۸	کشیدہ شود	دراز ہو جائے ربڑ کی طرح بڑھ جائے
۹۰/۵	رولور	روالور۔ تپنچہ
۹۰/۱۵	دیدنش	اُسکی ملاقات

صفحه / سطر	لفظ	معنی	صفحه / سطر	لفظ	معنی
۹۰/۱۹	ایستگاہ راہ آہن	اسٹیشن	۱۰۵/۶	در قد چہار شانہ	لمبا چوڑا جوان
۹۱/۸	اشتباہ کردہ بودم	دھوکا کھا گیا تھا۔	۱۰۵/۱۳	روی ہم رفتہ	مزید بران۔ علاوہ
۹۱/۱۴	زنگ	گھنٹی	۱۰۷/۳	سنجاق	لٹکن۔ گھڑی کی
۹۲/۱۲	راہ آہن زیر زمینی	زمین دوز ریل کی پٹری			زنجیر میں جو چیز
۹۳/۴	تک و منفرد	یکہ و تنہا۔ بیمسل			لٹکاتے ہیں۔
۹۶/۱	تیاتر	تھیٹر۔ ڈرامہ	۱۰۷/۵	محفظۂ کیف بغلی	چمڑے کا بٹوہ
۹۶/۸	زرنگی	چالاکی	"	کارت	کارڈ
۹۶/۱۴	پنجرہ	کھڑکی۔ دروازہ	۱۰۷/۱۲	معادل	برابر۔ ہم قیمت
۹۹/۶	ادارۂ امینہ	پولیس کا دفتر	۱۰۷/۱۷	لیرہ	پونڈ۔ گنی
۹۹/۱۲	کالسکہ	گاڑی۔ بہال گاڑی	۱۰۷/۱۷	شلن	شلنگ
۱۰۱	صدیارد	سو گز	۱۰۷/۱۸	پاکت تلغراف	تار کا لفافہ
۱۰۱/۱۲	لوحۂ اعلان	بورڈ	۱۰۹/۱۰	کبریت	دیا سلائی
۱۰۱/۱۳	جلو	آگے۔ برابر	۱۱۳/۴	کالسکہ چہار چرخہ	چوپّایا گاڑی
۱۰۱/۱۵	معبر تنگے	تنگ راستہ	۱۱۶/۱۱	مات کردہ	حیران کر دیا
۱۰۳/۱۵	این اوّل دفعہ	یہ پہلی قسط گوسالہ کی	۱۱۷/۷	جماعت ہائے سرّی	چھپی اور باغیانہ
	از قیمت گوسالہ	قیمت کی ہے یعنی میرے		و شورشی	جماعتیں
	است	دعویٰ کا پہلا ثبوت ہے	۱۱۹/۶	فلزّ زرد	سونا۔ اشرفی
۱۰۴/۱۸	تہ شمعے	پگلی ہوئی موم بتی نیچے جما ہوا موم	۱۱۹/۱۱	نقطۂ مجاور	قریب کی پولیس چوکی

صفحہ / سطر	لفظ	معنی
۱۱۹ / ۱۳	کشتیک	چوکی پہرا
۱۲۰ / ۱۱	شمع قرمز	سرخ موم بتی
۱۲۰ / ۲۱	مسئولیت	ذمہ واری
۱۲۷ / ۹	فشنگ	کارتوس
۱۲۷ / ۱۰	شش لولہ	روالور (چھ نال کا)
۱۲۸ / ۸	ترجمہ میکند	ظاہر کرتا ہے
۱۳۰ / ۴	پالتو	اوورکوٹ
۱۳۲ / ۷	گول داد	دھوکا دیا
۱۳۳ / ۱۴	احزاب	پارٹیاں
۱۳۳ / ۱۹	گار	اسٹیشن
۱۳۴ / ۱	ترن	ٹرین۔ریل گاڑی
۱۳۴ / ۱۴	اوروپا۔اوروپا	یورپ
۱۳۴ / ۱۴	حکومت حزبے واحد۔	ایک پارٹی کی حکومت۔
۱۳۴ / ۱۹	دستہ	گروہ
۱۳۶ / ۱۴	قلم خواہد رفت	مشہور ہوگا
۱۳۷ / ۱۸	پیالہ وسکا	وسکی شراب کا پیالہ۔

صفحہ / سطر	لفظ	معنی
۱۳۹ / ۷	راحت شد	مطمئن ہوا
۱۴۲ / ۶	گمرک	چنگی خانہ
۱۴۳ / ۱۵	شریعت	قانون
۱۴۷ / ۱۰	سرازیر کرد	الٹ دیا
۱۵۱ / ۱۶	ادارہ مخارج	خرچ کا حساب کتاب
۱۵۲ / ۱	امضاء	دستخط
۱۵۴ / ۶	بشقاب	رکابی۔پلیٹ
۱۵۸ / ۳	ملیون	ملین۔دس لاکھ لاکھوں۔
۱۵۹ / ۳	دولابچہ	کتابوں کی گھومتی ہوئی الماری
۱۶۱ / ۶	خفہ کند	گلا گھونٹ دے

حکایت و سرگذشت شاہ قلی میرزا

صفحہ / سطر	لفظ	معنی
۱۶۳ / ۶	بعد از صرف شام	شام کا کھانا کھانے کے بعد۔
۱۶۳ / ۱۴	بدنگذرد	برا نہ معلوم ہو
۱۶۵ / ۵	قوری	چائے دان
۱۶۵ / ۶	تنگ نقرہ	نقرئی صراحی (جگ)

صفحہ/سطر	لفظ	معنی	صفحہ/سطر	لفظ	معنی
۱۶۵/۶	فنجان	پیالی	۱۷۰/۱۱	ہیچ	کچھ نہیں
۱۶۵/۶	بسیار قطع	نہایت خوش وضع	۱۷۰/۱۷	اوضاع بریش بچینی	اُسکے لئے چالوں کا جال بچھاؤگے
۱۶۵/۱۸	شوخی نیست	دل لگی نہیں	۱۷۱/۳	باین صرافت ہا اُفتاد	ان خیالات میں پڑا
۱۶۵/۹	تیول	جاگیر	۱۷۱/۴	حوالہ	چٹھی۔ چک
۱۶۶/۱	مستوفی	اکونٹنٹ	۱۷۱/۱۵	فقرہ	بات۔ چیز
۱۶۶/۸	نارجیل قشنگ	خوبصورت وکامدار ناریل	۱۷۱/۱۲	برات	چٹھی نقد وجنس کی
۱۶۷/۲	سرفہ دان	اُگال دان	۱۷۲/۱۸	مرزاہا	منشی
۱۶۷/۵	توے حیاط	صحن میں	۱۷۳/۱	بالا پانچہا	اونچے پائنچے والے، زنگر پوشش
۱۶۸/۱۰	جیرہ مواجب	تنخواہ کا چھٹا	۱۷۳/۳	موزیکانچی ہاے عصری	بینڈ باجے والے
۱۶۹/۵	پامے شود	کھڑا ہوتا ہے۔	۱۷۳/۳	کلانتر	گل گاؤں کا چودھری
۱۶۹/۱۷	قرض بالا آوردیم	ہم نے قرض چڑھا لیا ہے۔	۱۷۳/۴	کدخدا	مقدم
۱۶۹/۱۸	سوقات	سوغات تحفہ تحائف	۱۷۴/۱۳	بطور نظام	فوجی طریق پر
۱۶۹/۱۹	شلتاق	جھگڑا۔ خرخشہ	۱۷۴/۱۳	پیش فنگ	سلامی کے لئے بندوق منہ کے سامنے لیں
۱۶۹/۵	پول راز کاغذ نمے برند	روپیہ کاغذ کاٹ کر نہیں بن جاتا۔			
۱۶۹/۱۲	عجب گیر افتادیم	بڑی مشکل میں پڑ گئے			
۱۶۹/۱۸	شوخی شوخی	ہنسی ہنسی میں			

صفحہ / سطر	لفظ	معنی
۱۷۴	چکمہ بپا	گیٹس باندھے ہوئے بوٹ پہنے۔
۱۷۵/۱۷	یدکہا	کوتل گھوڑے
۱۷۶/۱۸	اتباع لازمہ	ضروری نوکر چاکر
۱۷۷/۳	بے غُرضگی	بے آبروئی۔ بے وقری۔
۱۷۷/۱۴	بکوری برنشستہ	اکڑ کر بیٹھا
۱۷۷/۱۹	گوش و دماغ کردمی	ناک کان کاٹے
۱۷۸/۱۳	تکلیف	فرض۔ ڈیوٹی۔
۱۸۰/۱	تالار	ہال۔ دالان دیوانخانہ
۱۸۰/۲	لالہاے دیوار کوب	دیواری لیمپ
۱۸۰/۲	چہل چراغہا	روشنی کا جھاڑ
۱۸۰/۳	نیمکتہاے مخمل	مخملی سوفے۔ تکیہ دار کرسیاں
۱۸۰/۴	نظام بستہ	صف بستہ
۱۸۰/۶	اُرسی تالار	دیوان خانہ دالان دار
۱۸۰/۶	اوضاع سلام ست	سلامی لیجارہی ہے
۱۸۱/۱۳	انگارے کنی	اندازہ تو کیجئے خیال تو کیجئے گویا۔
۱۸۲/۱۱	براوضاعے پیش کشیدہ اید	تم نے بیڈھب طریقے اختیار کئے ہیں۔
۱۸۲/۱۲	طناب بیندازد	پھانسی دلوادے
۱۸۲/۱۷	سوزمانی	طوائف۔ رقاصہ
۱۸۳/۱۸	فرمائشات	احکام۔ آرڈر
۱۸۴/۱۰	انگارسی سال ہست	سالہا سال کی سوچی سمجھی باتیں ہیں۔
۱۸۴/۱۳	عوارض	اِدھر اُدھر کی جزئی آمدنیاں۔
″	زد و بند	مقررہ۔ قلم بند
۱۸۴/۱۴	صاحب اوضاع	صاحب حیثیت
۱۸۵/۱۲	خوب مے زند	خوب بجاتی ہے
۱۸۶/۹	بستہ زدن	چٹخارے لینا
۱۸۷/۱۰	نہیب بر زور زدہ	زور سے دم لگایا
۱۸۸/۱	یواش یواش	آہستہ آہستہ
۱۹۱/۳	علیہ ما علیہ	ملعون۔ مردود
۱۹۱/۳	رو دادہ	منہ لگالیا۔
۱۹۲/۱۲	مشتبہ کردہ اند	بدگمان کردیا ہے